

RESTITUIRI

EXISTENȚĂ, EXPERIENȚĂ, CUNOAȘTERE UNIVERSALĂ. DISCURS DESPRE TRĂSĂTURILE DISTINCTIVE ALE NAȚIUNII ROMÂNE*

Ion Clopoțel

Introductory Note¹. *I. Clopoțel (1892–1986) is an outstanding personality of interwar Romanian cultural life. Although he distinguished himself in various fields of activity – journalism,*

* Manuscris aflat în arhiva familiei Clopoțel (Margina, jud. Timiș), furnizat de către doamna Lia Ligia Maior, fiica publicistului.

¹ **Notă introductivă.** I. Clopoțel (1892–1986) este o personalitate marcantă a vieții culturale a României interbelice. Deși s-a remarcat prin preocupări multilaterale – gazetar, istoriograf, istoric literar, om politic sau conducător de instituții culturale –, ziaristica și publicistica reprezintă dominantele activității sale. Ziarist de mare forță și talent, el a activat în redacțiile unor ziare importante („Românul” – Arad, „Drapelul” – Lugoj, „Gazeta Transilvaniei” – Brașov, „Patria” – Cluj, „Adevărul” și „Dimineața” – București) și a condus revista „Societatea de mâine”, una dintre publicațiile social-culturale importante ale perioadei. Ion Clopoțel a fost, în egală măsură, și un cercetător pasionat și avizat al realității sociale. Activitatea sa, acoperind întregul interval al perioadei, se înscrie pe coordonatele cercetării de factură sociografică, orientată programatic spre identificarea, definirea și analiza problemelor sociale din societatea românească. Bun cunoscător al literaturii sociologice românești și internaționale, el s-a remarcat în publicistica interbelică și prin abordarea unor probleme teoretice ale domeniului, tema sa predilectă fiind cea a progresului social. I. Clopoțel a manifestat un interes deosebit pentru dezbaterile filosofice și sociologice asupra progresului social, încercând să extragă din acestea aplicațiile posibile la studiul societății românești. El considera că progresul nu se realizează decât în măsura în care sistemul de organizare socială dintr-un anumit context socio-istoric produce efecte benefice asupra unui număr cât mai mare din membrii săi, fiind convins că dezvoltarea socială evoluează spre o formulă organizatorică care va asigura egalitatea și bunăstarea tuturor.

I. Clopoțel a debutat în publicistică într-o perioadă când lupta de eliberare națională a românilor din imperiul austro-ungar intrase în faza finală. Astfel că, activitatea sa pe acest teren până sfârșitul Primului Război Mondial se înscrie pe coordonatele generale ale scrisului social-politic transilvănean și bănățean, militând pentru crearea condițiilor de liberă afirmare și egală îndreptățire a tuturor naționalităților din imperiul austro-ungar. Odată cu desăvârșirea formării statului național unitar, prin Unirea de la 1 Decembrie 1918, atenția lui s-a deplasat de la problema națională, care își găsisese soluționarea, spre problemele ridicate de edificarea și consolidarea noii societăți românești. Materialele semnate de el în publicistica perioadei interbelice cuprind o paletă tematică largă, miezul acesteia constituindu-l problemele societății românești interbelice în general și cele ale democrației și culturii în special. I. Clopoțel revine asupra problemei naționale spre finalul activității sale, atunci când își sintetizează experiența de cunoaștere, de circa o jumătate de secol, a poporului român în lucrarea manuscrisă *Existență, experiență, cunoaștere universală. Discurs despre trăsăturile distinctive ale națiunii române*, reproducă în continuare.

historical writing, literary history, politics, and as head of cultural institutions – journalism was his area of excellence. A sharp and gifted journalist, he was a member of the editorial staff of important journals („Românul” – Arad, „Drapelul” – Lugoj, „Gazeta Transilvaniei” – Brașov, „Patria” – Cluj, „Adevărul” and „Dimineața” – București) and editor-in-chief of the journal „Societatea de mâine”, one of the main socio-cultural publications of the age. Ion Clopoșel was at the same time a passionate and keen observer of social realities. His activity, carried on throughout the interwar age, can be ranged with the field of sociography, programmatically aiming at identifying, defining, and analyzing the social issues of the Romanian society. Having a deep knowledge of international and Romanian sociological literature, he distinguished himself in interwar journalism by approaching several theoretical questions as well, his favorite topic being social progress. I. Clopoșel displayed a special concern in the philosophical and sociological debates on the advancement of the society and sought to draw out all possible applications to the investigation of the Romanian society. He believed that progress takes place only to the extent to which the social organization system within a certain socio-historical context has a positive impact on as many as possible members, being certain that society evolves towards an organization pattern that would bring equality and welfare to everybody.

I. Clopoșel began his journalistic activity at a time when the Romanians' struggle for independence from the Austro-Hungarian rule was in its final stage. Consequently, his activity in the field to the end of World War I was ranged with the general socio-political writing in Transylvania and the Banat that militated for forging a framework to enable the free assertion and equality of all the nations of the Empire. With the emergence of the unitary national state on the 1st of December 1918, his interest shifted from the national question, which had found its appropriate solution, to the problems raised by the building and consolidation of the new Romanian society. The articles he published in the journals of the interwar period covered a wide range of topics chiefly focused on the problems of the interwar Romanian society in general and the questions of democracy and culture in particular. Towards the end of his activity, I. Clopoșel falls back upon the national question while synthesizing his experience of about half a century acquaintanceship with the Romanian people, in his yet unpublished, manuscript work here restituted and entitled **Existence, Experience and Universal Knowledge. Discourse upon the Distinctive Characteristics of the Romanian Nation.**

Andrei Negru

Abstract. The first part of the work includes an introduction to the sociological approach to the concept of nation and its application to the case of the Romanian nation. In the beginning, the author emphasizes the complexity of the attempt at stressing out the specific traits of a nation, those features that endow it with a distinctive individuality. Although he acknowledges that knowledge in socio-humanistic disciplines is quite relative, he sides with those who believe in its scientific character and their “equality” with exact sciences. After that, he presents in a way that reminds of D.Gusti's sociological monograph the framework elements relevant for the emergence of the Romanian nation: geographical area, psycho-social environment in the Carpathian area, significant events in the Romanians' struggle of self-assertion, chiefly those from the former Austro-Hungarian Empire. In order to support his thesis according to which the human community evolves towards its most accomplished form, I. Clopoșel also adduces philosophical, psychological, geological, and biological arguments that uphold the evolution of life from inferior to superior forms. Hereinafter, the author focuses upon the different forms of organizing the social life, upon its evolution from inferior to superior. The final point of evolution, of the progress of human society is, in his view, represented by the nation, a social structure which provides and ensures the favorable framework for affirming and making the most out of the qualities of the individuals who make it. The individual-society relation is analyzed

within this context, referring to the views of well-thought-of sociologists with whose works he was acquainted since his youth. Furthermore, I. Clopoșel reflects upon some of the material and spiritual "manifestations" (elements of traditional culture and art, mentality and psychic traits etc.) through which the nation has come and still comes into prominence within the international context. Although he ascertains that within contemporary society certain forms of supranational organization, called "universalities" appear, I. Clopoșel is optimistic in what concerns the future of the nation, affirming that humanity progresses due to original contributions of those well defined units, which are the nations.

Key words: social knowledge, nation, national question, Romanian people, evolution, social progress, Carpathian area.

Chestiunea cea mai sensibilă. Ne dăm prea bine seama că chestiunea cea mai sensibilă, deopotrivă în treburile interne ca și în cele de peste hotare, este prudența impusă de ieșirea din suficiență, banal și superficial, atunci când se relevă însușirile de relief ale popoarelor. Dacă de două sute de ani s-a încins o prea nobilă discuție asupra drepturilor omului – ba ea se poate prevala ca vechime de teoretizare și aplicare chiar de la Magna Charta britanică din 1215, când s-a formulat cea dintâi contestație asupra autocrației monarhice și privilegiilor –, pe același picior de egalitate trebuie tratate raporturile dintre națiuni demne de respect, indiferent dacă sunt mari și tari ori pitice și slabe. Nu se mai concep subalternizări depășite, medievale și anacronice de naționalități. Ființa unui popor este tot atât de sacră ca și a omului individual. Iar progresul este în relație și proporție de aplicații oneste pe tot globul. Națiunile sunt egale între ele și demne de întreaga considerație; orice încercare de a le umili, menține și împinge în minorat, sub pretextul că nu ar fi destul de evolute și capabile de a se conduce în suveranitate desăvârșită, trebuie respinsă ca incompatibilă cu conceptele moderne politice și cu legile progresului.

Nu vom utiliza metoda zeificării, a apologiei exclusiviste a poporului nostru. Ar fi în contrast izbitor cu metoda științifică. Trebuie să ne menținem pe singura linie a obiectivității și cumpănirii valorilor. Așa cum nu e onest și admisibil ca într-o societate și într-un stat să înflorească numai o pătură minoritară în dauna majorității producătoare de bunuri, ceea ce incită la ostilitate și antagonism, tot astfel dezechilibrul între puterile statale cu pretenții de dominație în virtutea bogățiilor acumulate și forțelor militare prepotente și între statele mai puțin dezvoltate e de natură a da naștere la fricțiuni și convulsii fără sfârșit.

În științele sociale, chiar dacă, teoretic, umanitatea e destul de avansată – dovadă cele șapte doctrine ale bazei statutului Organizației Națiunilor Unite, doctrine menite să stingă conflictele dintre popoare, ca și din sânul lor, dacă se aplică directivele ce însumează o admirabilă salbă de precepte politice și morale ale democrației și progresului lumii prin tratative și asentiment declarat și obligatoriu –, totuși materia este încă foarte labilă și la discreția interpretărilor subiective și forțate. În domeniul așezărilor sociale nu dispunem de metodele experimentale și certe ale științei „pure” și exacte, de valoarea încheierilor posibile în științele naturale, în

chimie, geofizică, geologie, geografie, matematică, fiziologie, biologie. De aceea, recurgem la cele mai experimentate capete consacrate sistemelor realiste de cercetări, științei antropologice, săpăturilor arheologice și contactelor cu societățile primitive pe teren, în jungla cu riscuri foarte mari. *De la clanuri la imperii* este, de pildă, titlul cercetării asupra „organizației sociale la primitivi și în Orientul vechi” întreprinsă de sociologii Moret și Davy² și publicată în „Biblioteca de sinteză istorică”, în seria „Evoluției umanității” dirijată de Henri Beer. Întinse și documentate minuțios sunt explorările unor Morgan, Willamovitz, de Cureau, Lévy-Bruhl, Lester Ward, Emil Durkheim (...), Mauss, Fauconnet, De Greef, Adolphe Coste, Raoul de la Grasserie, Ratzel, iar K. Marx a fundamentat opera de renume universal *Capitalul* pe datele precise identificate și analizate personal în lumea muncitorilor angajați în industria engleză (...). Dintre sociologii români care au studiat triburile primitive americane menționăm pe Nicolae Petrescu (...). Cercetările mai noi din Mesopotamia și Africa centrală dezvălesc vechimea remarcabilă a unor alfabete pe tăblițele de argilă (...) ca dovezi materiale ale existenței unor scribi dinainte cu cinci-șase milenii. Nu mai puțin senzaționale sunt destăinuirile despre triburi cu totul primitive din zilele noastre, de pildă în codrii nepătrunși ai Amazoanelor Braziliei, necălcate de omul modern. Pe glob, coexistă, deci, o gamă gradată de civilizații, de la cele mai rafinate până la cele excluse din raza cunoștinței de carte și capacității de autodeterminare. Intelectualitatea națiunilor ridicate și statelor consolidate e ținută să-și lărgască și programeze inițiativele de culturalizare și civilizare pentru multe veacuri înainte de aci încolo, cu extremă seriozitate și cu mijloace înmulțite de educație pașnică, sub auspicii fericite internaționale. Diversitatea problemelor crește direct proporțional cu timpul și conștiința răspunderii pentru cel mai umil semen al nostru din oricare parte a pământului. Nu prin metoda forței și violenței, nu prin militarism compromis și anacronic, nu în numele expansiunii și profitului, ci în sensul învățaturii persistente și accesului progresului în păturile celor două miliarde de înapoiți, analfabeți și uitați în oarba întunecime, în afara civilizației și utilajului tehnic. E o poruncă a biogeografiei umane, a umanismului contemporan, în beneficiul general al umanității.

Dintru început mă unesc cu acele ilustrități ale științei sociologice, care desfășoară eforturi stăruitoare pentru definirea obiectivelor de știință autonomă a sociologiei și nu pot concepe ca științele umane să fie plasate într-o ierarhie inferioară față de științele „exacte”, considerând că a bătut ceasul egalizării între ele și eliminării uzurpării de până acum în spațiul de relații.

Pornim de la un principiu. Tot ce întreprindem pe terenul fragilei materii a evoluției societăților umane se petrece aproape numai sub semnul provizoratului, al deschiderii de perspective într-o direcție în care suntem siliți să tratăm cu răgaz și cu precauție multilateralitatea problemelor implicate. Schimbătoarele structuri ale societăților ne pun în gardă să ne ferim de exagerări și inexactități.

² G. Davy, A. Moret, *Des Clans aux Empires*, Paris, 1923 (n.ed.).

Celebrele tratate de știință juridică, politică, istorică, filosofică, etică și sociologică, pe lângă cele de economie, s-au ridicat pe culmi deosebite de gândire și eficiență în viața statelor și popoarelor și ne înlesnesc termeni de comparație cu stările de la noi de acasă, stimulând la sondări noi de prindere a relieforilor acceleratoare. Atârână de capacitatea intelectualității române de a asimila și potrivi gradului nostru de civilizație după dezrobirea recentă națională și socială, tot ceea ce se cere transferat și transformat. E o abordare de chestiuni dificile și delicate ce îmbie la om un fel de concurs de reflecții și proceduri inextricabile de formulare și înfăptuire. Cine se apropie mai mult de adevărul situațiilor autohtone? Cine scoate din profunzimile psihice ale mentalităților curente în mijlocul poporului datele cele mai certe pe care să se poată clădi sinteze adecvate? Există atâtea substraturi insondabile în psihologia populară, obiceiuri stratificate de vremi cărunte ce nu se lasă ușor scormonite și descifrate în întregul lor conținut și adevăr. Mijloacele intuiției, experimentării, puterii de sesizare și comparație sunt reclamate într-o muncă sistematică și foarte anevoioasă.

Într-un atare resort de preocupări privind teza definirii personalității națiunii române, pășim pe urmele basarabeanului Alecu Russo, cu inspiratul său poem *Cântarea României*, tradus în franceză de Alecsandri și Bălcescu³ (...). Fusesse un fericit început în orientarea străinătății, ca și a păturii cu carte din patrie. Treimea acelor figuri a fost stăpânită de o înaltă conștiință politică și patriotică. Momentul revoluției pașoptiste trebuia consemnat într-un poem vibrant, care să miște și să cucerească străinătatea în favoarea întregirii poporului român într-o viață de stat național neatârnat. Nimeni nu poate reproșa celor trei exponenți patrioți vreun exces de exagerare. Era un imperativ al progresului ca popoarele lumii, împreună cu poporul român, să spargă strânsoarea diabolică de silnicie, sclavaj și dominație imperialistă străină.

Pornim de la principiul că o națiune este un arhetip de societate evoluată, plămădită printr-o îndelungată coabitare pe o arie geografică statornică, vorbind o limbă proprie, dispunând de numeroase instituții largite și culminând într-o civilizație străveche de experiențe și aspirații comune, creându-și o individualitate distinctă de a altor popoare. Cum putem surprinde și distinge la ființa unei națiuni caracterele de marcă pe care le întrupează ea și care sunt numai ale ei? E nevoie de migăloase dibuiri ca să ieșim din notele prea comune, obișnuite și la alte națiuni, note care ne-ar coborî în banalitate și platitudine și nu ne-ar servi nicio indicație meritorie asupra profilurilor specifice. Sunt curente în limbajul diplomatic plin de curtoazie acreditările despre poporul gazdă: harnic, vrednic, viteaz, generos, inteligent, curajos, patriot, muncitor. Și pe bună dreptate. Nu e popor care să nu exceleze prin atare virtuți de o remarcabilă frumusețe morală. Popoarele în sine, evolute la treapta de națiune, au trecut prin probele greu încercate ale luptelor de emancipare, prin suferințe și victorii, până au răzbit deasupra și s-au făcut respectate în arena

³ Bălcescu preciza că această operă a lui Russo „este scoasă nu din adâncimea cărților, ci din sufletul nației – acest izvor bogat, elocvent și nepieritor” (T. Vărgolici, *Alecu Russo*, București, Edit. Tineretului, 1964, p. 193).

internațională. E foarte dificilă desprinderea veridică a acelui ansamblu de înfățișări ce constituie fizionomia, pecetea, tiparul, podoaba intimă, corectă, caracteristică a personalității unei națiuni. Aproape că nu izbutim niciodată în mod complet și mulțumitor de a da de firele întregi ale subtilităților fondului funciar psihic și fenomenologic, emanație și elaborare a vieții de colectivitate din adâncul trecutului și reflectate în aspectele contemporaneității noastre.

Obiective dificile și avertismentul critic al geografului G. Vâlsan. În determinarea cât mai aproape de verosimil a buchetului de însușiri proeminente, specifice poporului român, și care îi întregesc și definesc personalitatea, se impune o deosebită circumspecție. Cine se poate prevala de pretenția „descoperirii” fără greș, complete, desăvârșite? În materie de știință socială necunoscutele abundă. E prudent să ne ferim de alunecare în generalități gratuite, în subiectivism și inflaționisme ditirambice, care ar putea atrage reversuri nedorite și chiar contestații severe din partea criticilor dinăuntru ori din afară, într-o fază de timp când sectarismele, șovinismele și autoflatările exagerate își fac de cap și întrețin încă grave disensiuni și chiar ostilități pe glob.

Deocamdată, și desigur numai într-o perioadă de explorări începătoare, știința socială, cu toate că recurge din plin la metodele de analiză ale științelor naturale și exacte, deja de secole experimentate și verificate, nu a atins certitudinea rezultatelor acestora. Matematica, chimia, medicina, fizica, biologia, geografia, geologia și peste tot științele exacte sunt în vădită ascendență prin practicile lor aureolate de cunoaștere pozitivă și științifică. Obiectiv similar se străduiesc să atingă și investigațiile în materie socială, cum sunt cele de natură proprie disciplinei lor: filosofia, etica, psihologia, istoria, dreptul, politica și sociologia, în temeiul rațiunii firești că niciun fenomen din raza spiritului și societății umane nu se poate sustrage aparatului de analiză al creierului, al puterii rațiunii de pătrundere în toate tainele psihicului și existenței externe.

O glorioasă literatură de ideologie filosofică e pusă la îndemâna umanității de înfloritoare cultură elină și elenistică. Dar ce fel de „legi” sigure, identificate pe de-a-ntregul, inatacabile, ale evoluției umane au putut fi elaborate până astăzi? Există strălucitoare sisteme de cugetare, adevărate salbe de mărgăritare, care luminează vaste domenii de orientare și îndrumare în viitor, fără îndoială, prețioase puncte de plecare spre noi cercetări de cunoaștere și mai amplă. Sunt moșteniri atât de bogate, încât nu putem cădea în scepticism, ci stimulează spre căi noi de străbătut cu șanse ferme. Dostoievski înfioară prin abisul străfundurilor psihice de nimeni analizate cu atâta stăruință și veracitate în păturile joase ale societății, regenerând literatura universală prin prospețimea și senzaționalul subiectelor. Când literatul și savantul vor să scruteze țesătura psihologică a unui singur om, ei dau de obstacole ce par de neînvins. Psihanaliza doctorilor Freud, Allers⁴ și Victor Frankl⁵ nu s-a oprit la „panaceul

⁴ Rudolf Allers (1883–1963), psihiatru vienez (n.ed.).

⁵ Viktor Emil Frankl (1905–1997), psihiatru vienez, părintele *logoterapiei*, doctor în neurologie și filosofie; Frankl este fondatorul celei de a treia școli vieneze de *psihoterapie* – logoterapia, după psihanaliza lui Sigmund Freud și psihologia individuală a lui Alfred Adler (n.ed.).

universal”, la logoterapia inițială (destăinuirea intimă), ci a constatat dublul aspect neogen și psihogen, iar remediul ar rezida în înseși resursele spirituale ale omului, în mecanismul lor dinamic – omul să știe pentru ce trăiește. Mărturisirile autobiografice ale scriitorilor români sunt mărturii elocvente ale complexului psihic individual. Prin considerațiile educative din *Émile*, prin *Confesiunile* și *Visările unui hoinar*, J. J. Rousseau⁶ a inaugurat epoca romantică și a schimbat mentalitatea contemporanilor.

Nu e surprinzător că de o mie de ori e mai dificilă pronunțarea de caracterizări și verdicte când e vorba de psihologia acelei colectivități de indivizi care întruchiează națiunea. Se impun sondări în adâncuri, pentru a evita riscurile deformărilor. Un exemplu tipic de modul cum trebuie să se procedeze ni-l prezintă geograful George Vâlsan, el însuși scriitor om de litere, poet de talent. El dă un avertisment critic, pentru a nu se ieși din matca științifică. El pretinde, de pildă, ca unui ținut să-i scoți în evidență caracterul permanent *sui generis*, unic, pentru ca o regiune să nu fie confundată cu altă regiune de pe fața pământului⁷. Și anume, fără nicio legătură cu persoana geografului: „geograful nu poate exagera sau inventa, căci s-ar depărta de adevăr.” Să avem grijă „de a arunca inutilul și a păstra caracteristicul”⁸. Să fie stabilită fizionomia proprie personajului prin caracterele obiective și permanente, dacă e o descriere pur științifică – geografică.

Descrierile nedeilor din Carpați și ale patrulaterului nord- și sud-dunărean, având ca punct central Porțile de Fier, apoi ale Dornelor despădurite, cu forme line și cu văi largi pe care cobori spre Câmpulung (prima capitală moldoveană), culmile cu altitudini de 200 m pe Bistrița populată sunt modele de muncă. Plaiuri domoale, fără urcușuri și coborâșuri, cu populație admirabilă, „cu o veche civilizație și cu monumente memorabile”, căldări glaciare – cum e Câmpul lui Neag, la poalele Retezatului – sunt priveliști unice carpatice. În acești Carpați de nord și de sud, deopotrivă, întâlnești „tipul satului românesc risipit (căsuțe albe pretutindeni) în care predomină voința de hoinăreală, de izolare, de intimitate cu natura”⁹. Deasupra dornelor câmpulungene (deci întâlnirile zonelor românești cu zona slavă) sfârșeau munții negri cu ploi putrede ai masivului Cernahora¹⁰, marcând începutul arcului nordic cu boltitura spre Polonia și Cehoslovacia. Sunt demarcările instructive ale unui om de știință asupra fizionomiei geografice diferențiate. Aceeași conduită obiectivă se cere urmată când tatonăm complexitatea spațiului geografic și a climatului psihosocial al populațiilor diverselor locuri de munte ori câmpie din aria intra- și extra-carpatică.

Spațiul geografic și mediul psihosocial din aria Carpaților. Un nesfârșit șir de înfățișări, diferențiate și amplificate continuu în curgerea vremurilor, brodează o

⁶ J. J. Rousseau, *Émile sau despre educație*, 1762; *Confesiunile lui Jean-Jacques Rousseau*, (1770) 1782; *Visările unui hoinar singuratic*, 1782 (n.ed.).

⁷ George Vâlsan, *Descrieri geografice*, București, Edit. Științifică, 1964, p. 170–171.

⁸ *Ibidem*, p. 172.

⁹ *Ibidem*, p. 181.

¹⁰ Masiv muntos în Carpații Păduroși din Ucraina (n.ed.).

țesătură tot mai specifică și unitară a societății umane pe fundalul spațiului geofizic și mediului psihosocial în care își împământenește existența și îndeletnicirile. Din cauza foarte diferitelor condiții telurice, climatice și psihice, descifrările de ordin științific ale agregatului autohton întâmpină anevoioase și multiple piedici. De aceea, se face apel multilateral la disciplinele interferente interesate la o cunoaștere cât mai adecvată a realităților.

De n-am aminti decât câteva din marile eforturi în această direcție și ne-am dumiri asupra complexității relațiilor de resort. De pildă, omul politic cu cea mai directă și autentică descriere a revoluțiilor transilvane pașoptiste, Alexandru Papiu Ilarian – a cărui monografie am tipărit-o¹¹ – pune dublu accent pe corelația reciprocă și funcțiile întregitoare ale munților și șesurilor și pe individualitatea națională a populației române majoritare. După trei decenii, alt exponent politic se iva în persoana lui Vincențiu Babeș, referentul Conferinței naționale din 1881¹². Peste alte cinci decenii, teoreticianul politic de marcă era Vasile Goldiș. Se încheia ciclul politic doctrinar al desăvârșirii unirii. Dintre arheologii care s-au pronunțat asupra excepționalelor avantagii de sol, acomodată dezvoltării unui popor în Carpați, sunt Vasile Pârvan, Ioan Andrieșescu, Ion Atanasiu, C. Daicoviciu. Dintre filologi: Ovid Densusianu, Sextil Pușcariu, N. Drăganu, Emil Petrovici. Dintre geografi și etnografi: George Vâlsan, Romul Vuia, Vintilă Mihăilescu, Simion Mehedinți, Ion Simionescu, Tiberiu Morariu. Dintre muzicieni: George Enescu. Dintre filosofi și istorici: M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Al. Odobescu, Al. Xenopol, N. Iorga. Câteva nume dintre cele mai reprezentative în documentările tezilor referitoare la personalitatea națiunii române. În rândurile lor ocupă loc de frunte literații M. Eminescu, G. Coșbuc, I. Creangă, B. Delavrancea, Al. Vlahuță, O. Goga, L. Rebreanu, L. Blaga.

Aceste figuri strălucite în cultura română au făcut eforturi remarcabile în cunoașterea foarte variatei naturi a așezărilor și caracteristicilor populației carpatice. E o zonă extrem de sensibilă, în care suntem vital interesați, doar suntem înrădăcinați de milenii aici. O vastă și veche rețea de țărâmuriri, dar și de încrucișări ale arterelor de comunicații din cele patru puncte cardinale. O răspântie bătătorită și bântuită de tensiuni ale migrațiilor, până la astâmpărarea lor prin scurgeri într-alte părți ori prin asimilări și lichidări ale nomadismului, prin trecerea Dunării a multora și fixarea în Peninsula Balcanică.

Poporul român cu habitat organizat, rezistent, compact pe toată curba carpatică de la Oravița prin Porțile de Fier și Vrancea până la Pasul Tătarilor¹³ în nord, pe unde străbătuseră atâtea puhoai în câmpia Tisei, este succesorul și beneficiarul permanent și direct al splendorii profilurilor teritoriale, așa cum le înregistrează obiectiv Papiu, Andrieșescu, Vâlsan, Mihăilescu, Morariu. De la Pasul Tătarilor, catena septentrională

¹¹ I. Clopoțel, *Al. Papiu Ilarianu în fața problemelor românești contemporane*, Alba-Iulia, Edit. „Alba”, 1939 (n.ed.).

¹² Conferința națională a Partidului Național Român din Transilvania, Sibiu 1881 (n.ed.).

¹³ Pasul Iablonița din Carpații Păduroși (Ucraina), cunoscut și sub denumirea de Pasul Tătarilor (n.ed.).

carpatică este boltită spre Polonia, Cehoslovacia și Austria, pentru a fi stăvilită la Dunăre între Bratislava și Viena. Denumirea întregului lanț carpatic își are obârșia onomastică de la acel neam al carpilor, localizați geografic chiar în regiunea răsăriteană a intersecției pomenite în nord-est. Prin existența de milenii în aceleași locuri, populația băștinașă a dobândit o amprentă definită în toate articulațiile întreprinderilor și manifestărilor, o fizionomie etnică și etică perfect încheată.

Slavistul P. P. Panaitescu, în volumul *Introducere la istoria culturii românești*, pune diagnosticul sigur: „la venirea slavilor (secolul VI și mai ales secolele VIII–X) era constituită vorbirea romanității orientale ca dialect romanic, dovadă că în tiparele gramaticale ale limbii noastre cuvintele slave au intrat nu ca elemente constitutive, ci ca împrumuturi”¹⁴; „singuri daco-romanii au alcătuit populația muncitoare care a hrănit pătura subțire a cuceritorilor nomazi”¹⁵; colonizarea romană agricolă – precizează P. P. Panaitescu – era desăvârșită pe „pământuri pregătite și lucrate de băștinași”¹⁶; românii sunt urmașii păstorilor traci romanizați, păstorii nu sunt nomazi, pentru că transhumanța e legată de locuri fixe; nordul Peninsulei Balcanice și toată Dacia lui Traian în veacurile doi–șase, cu axa la Dunăre, intrau în spațiul poporului roman – o treime din întregul spațiu sud-est european, spațiu întins, șes, deluros, munte, în zona economică a imperiului¹⁷; din istoricul ceh Jirecek, P. P. Panaitescu reproduce afirmația că „de la Augustus până la Focas, în anul 600, timp de șase veacuri și mai bine, s-a vorbit latinește la Dunăre, de la vărsarea Savei până în Delta”¹⁸; iar din filologul Meyer Lübke extrage: „despre caracterul romanic al limbii române nu ne putem îndoii, el se arată chiar cu mult mai curat ca în celelalte limbi romanice... Limba română înfățișează dezvoltarea latino-romană mai puțin tulburată (de influențe străine și cărturărești)”.¹⁹ Dacia era o confederație de 15 triburi cu nobilime, militari și țărâtime liberă. Regalitatea era de tip scitic și grecesc. Limba dacilor era un dialect al tracilor. Amutrio (Motru), Drobeta, Maris, Samus, Danavis sunt onomastice tracice de localități și râuri. De la daci avem în lexic cuvintele: aprig, beregată, pleopă, cârlan, morman, moș, cătun, dârste, fluier, brânză, urdă, stână, zer, țarc. Numeroasa seminție tracă era indoeuropeană și ocupa de la 1700 î.e.n. teritoriile foarte întinse ale Daciei, Poloniei, Panoniei și Iliriei, asimilând și băștinașii. Anii 700–450 constituie epoca detașării din traci a formației popoarelor geto-dacice în centre stabile, cu aristocrație tribală în cetăți.

Roata istoriei. Dacă sub voievozi și cneji au putut coexista și obștii libere țărănești, asprele rânduieli ale Evului Mediu, cu seniorii care și-au dobândit domeniile ca recompensă regală pentru așa-zisele vitejii ostășești, răpindu-se cu forța proprietăți de-ale plugarilor, au introdus regimul iobăgiei, sclavajului. O nouă dramă

¹⁴ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, Edit. Științifică, 1969, p. 139.

¹⁵ *Ibidem*, p. 117.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 114–116.

¹⁸ *Ibidem*, p. 116.

¹⁹ *Ibidem*, p. 133.

a păturilor de jos a intervenit deodată cu dezvoltarea manufacturilor industriale urbane, care acaparau foarte întinse suprafețe pentru turmele de oi care le furnizau materia primă, lână. Karl Marx a studiat fenomenul în Anglia, iar Hippolyte Taine în Italia. Mănăstirile, tot atât de latifundiare ca și feudele domnilor de pământ, erau cea mai importantă clientelă a industriilor florentine. Servituțile iobăgești ale poporului român din Banat, țara ungurească și Transilvania s-au înmulțit și întărit și mai mult după cele două revoluții sufocate de la Bobâlna și Timișoara (1437 și 1514), când legiurile grofești ale Tripartitului, ale Constituțiunilor „aprobate” (1540–1653) și „compilate” (1653–1669), precum și ale celor speciale habsburgice dintre 1743–1792, denumite „articuli novellares”, dezmoșteneau poporul român, excluzându-l din viața de stat.

În mod succesiv, de la 1500 – ca să delimităm ca frontieră, în mare, faza de trecere violentă la depozedări de proprietăți și drepturi politice – românii sunt smulși și puși în afară de lege, neadmițându-li-se dreptul de cetate, ci abia tolerați în afara zidurilor, în suburbiile orașelor și castelelor, până la convocarea celei dintâi diete în Sibiu în 1863, cu participare la egalitate a „celor trei națiuni”: românii, maghiarii și sașii de pe teritoriul Transilvaniei, care purta titlul în latină de „universitas hungarorum, valachorum et saxorum”. Revoluția lui Avram Iancu din 1848–1849 a produs acest efect de egală îndreptățire politică de la 1848 la 1867 între cele trei națiuni, toate județele cu majoritatea română fiind administrate de prefecți români. Însă scurta perioadă de tranziție a luat sfârșit deodată cu capitularea împăratului vienez în fața grofimii șovine, prin tranzacția dualistă din 1867, după înfrângerile catastrofale ale armatelor pe fronturile Italiei și Germaniei (Sadova și Königsgrätz). Totul s-a năruit în bezna dintâi. Libertatea a pierit. Monstruoasa coalitie dintre Habsburgi și aristocrația dominantă politică, industrială, bancară și agricolă a înăbușit orice respirație și aspirație la cultură, autonomie, autodeterminare, până în 1918. Se reinstalează până în cel mai mizer cătun românesc monopolul concesiunilor de fabricate și comerț, ce exploatează crunt pe cei lipsiți de carte și îmbogățește o pătură șovină, oportunistă, agentă a forțelor asupritoare de stat. Numai cine n-a pătruns în satul românesc cu putere de observație realistă nu se dumirește asupra stărilor seculare de decădere, de restriște, de suprimare a mijloacelor de propășire.

Roata istorică însă s-a întors și a desființat privilegiile, monopolurile, clasele sociale avute și hrăpărețe. Negustorii de mărunțișuri din sate necăjite, prăvăliașii ajunși, concesionarii morilor, birtășii, proprietarii atelierelor de meșteșugari și-au lărgit rosturile, au cumpărat parcele de pământ de la sărăcime, și-au construit case luxoase, și-au trimis copiii la școli superioare, au invadat târgurile, au pus piciorul în orașe, agonisind noi proprietăți de clădiri care să le satisfacă exigențele sporite. Nu mai vorbim de marii comercianți și industriași zăvorâți în mănoase case de afaceri și expansioniști în metropole economice. E un teren cu totul elocvent să urmărești fenomenul în faza primară și în reversul său de după revoluția socialistă. Cum a fost lichidată pătura monopolistă de durata veacurilor? Prăbușirea fronturilor germane și austro-ungare din 1918 a luat prin surprindere clasa aceasta beneficiară a monopolurilor seculare, care s-a grăbit să lichideze avuturile și să se retragă în

culcușurile calde dinainte pregătite în centrele urbane. Cui să-și vândă casele, holdele, grădinile, intravilanele, pământurile din câmp? Clientela cea mai la îndemână, foarte cunoscută, doar cu mulți dintre mușterii se legaseră chiar împrieteniri respectuoase, o formau chiar cumpărătorii, consumatorii de toate zilele. Bogătașii, parveniții, procopsiții de ieri au înțeles că nu e cazul să-și transfere altora, dintr-altă parte, proprietățile, mai ales că ar fi întâlnit o astfel de opoziție și ostilitate locală încât și-ar fi mărit amărăciunea și spaima de viitor. Deci au căzut la pace cu localnicii, având a-și încasa ratele scăzute ale pretențiilor la minimumul posibil. În trenurile și autobuzele care duc pe cele două cursuri ale Begheiului (Bega – n.ed.), cu izvoare în Poiana Rusca, întâlnești pe foștii monopolști în alergătura după ratele consimțite de ambele părți. Mulți din ei sunt numai zâmbete și mulțumire, căci își încasează renta și pleacă la oraș încărcăți cu roade de-ale recoltei bunilor noștri țărani: câtă bunătate, câtă indulgență și dărnicie la aceștia, uitând toate flagelurile stăpânirilor de împilare și uzurpare din trecut. Nu e comună care să nu fi fost jegmănită și să nu fi lăsat case și castele prea îndestulate ieri. Faimosul Papp Șimon, prim-pretor în Maramureș, izbutise să devină stăpânul unor codri de zeci de mii de hectare; din cauza traficului rapace cu lemnul, izbucnise un scandal răsunător chiar în parlamentul din Budapesta. Același Papp Șimon fusese mare proprietar de păduri și în comunele Pietroasa și Poieni de pe Begheiul superior, și-și construisese o „curte” grofască în Pietroasa, cu invitați răsfățați și petrecăreți din Budapesta și Viena. Tot ce a avut este astăzi un bun al țăranilor localnici. Roata istoriei a strivit tentaculele hidrei nesătule de ieri.

Oprimarea oțelește caracterele când colectivitatea știe să opună rezistență. Individual ea poate dezarma, copleși, înăbuși, ucide un suflet stingher, părăsit. Nu e cazul în sânul unei comunități compacte, capabile să mobilizeze orice periferie. Din sentimentele foștilor iobagi, care se comportă generos și civilizat cu foștii lor stăpâni de pe Valea Begheiului, ne dăm seama că opoziția nu destramă, nu dezagregă grupul, ci-l fortifică, purifică, înalță, protejează, îi conferă noblete. Frumusețea morală a unei democrații este spiritul de înțelegere a toate, al concilierii maxime, dar și al îndârjirii împotriva asperităților. Roadele opoziției milenare, reflectate în mentalitatea elevată a statorniciei, îndurării, pregătirii de opintire colectivă împotriva silniciilor, pot provoca intermitent resemnare, însă pun în gardă și pregătesc marile momente ale izbucnirii revoltelor populare. Așa a fost sabotarea birourilor, statuării urbariului, zeciuiei, clăcii, plocoanelor la curțile grofului și episcopului. Registrul servituților feudale și capitaliste au fost consemnate de Inochentie Micu, de Papiu Ilarian, Mocioni, Vincențiu Babeș, Barițiu, Șaguna, Nicolae Cristea, Eugen Brode, Vasile Goldiș, Octavian Goga, Ilie Cristea.

În poarta noilor proprietari ai caselor huzurului de ieri îți ies fețele luminoase ale dezrobiților revanșați în sfârșit. În satul Românești din comuna bănățeană Curtea, casa moșierului și prăvăliașului Fabry a fost vândută de moștenitori unui localnic, care a achitat conștiincios ratele cumpărării. În clădiri încăpătoare și castele s-au instalat școli, spitale, oficii publice, dispensare sanitare, grădinițe de copii. În județul

Arad, un moșier magnat cu nume francez, contele Latour, a refuzat să stea de vorbă cu bogătașii care-i supralicitau latifundia, pe motivul rațional că singurii îndreptățiți să-i moștenească avutul sunt „slugile române”, cărora le datora recolta, buna gospodărire; un caz foarte rar de bun simț și omenie în înaltele cercuri exploatare, ce merită a fi reținut ca act de deferență pentru argați, cărora voia să le repartizeze parcelele. Însă urmașii săi au vândut, totuși, latifundia de pe Valea Mureșului (...) unui consorțiu de „frunțași” români care și-au reținut lor părțile cele mai bune (deputatul Ștefan Cicio Pop, dr. Ciobanu din Lipova, preotul Deheleanu din Husasău și învățătorul Bogoi din Șistarovăț), restul parcelelor repartizându-le țăranilor...Roata istoriei a fost necruțătoare, răsturnând privilegiile și investind poporul cu drepturile cuvenite.

Surse și îndreptățiri*. Cât trăiești, te lovești de toate grinzile și pragurile. Înveți din pățaniile proprii și dintr-ale altora, te dumești din lecturi psihologice și din pildele cuceritoare ale ilustrativilor științifice de ieri și de azi. Te înflăcărezi la lumina rampei când răul e învins și atmosfera se purifică în catharsis după marile analize. Se ridică tensiunea spiritului în văpaia poeziei de calitate și a celebrelor romane, ca și în fața tablourilor unei pinacoteci cu perlele artei plastice. Înveți continuu și regreți că totuși știi prea puțin. Setea de a cunoaște nu e niciodată potolită și satisfăcută. E cuvânt oare să ne îndoim de ceea ce agonisim ca experiență și gândire? Nu e oare mai înțelept lucru să recurgem la introspecție și la o firuire a temelor distilate din vreme în minte și vrednice de a fi puse pe hârtie? E o datorie să te porți cu fidelitate față de propriile convingeri rezultate din severitățile vieții, convingeri ce pot fi îndrumătoare pentru cei de mâine.

Climatul moral în care îți îmbăiezi sufletul e determinant pentru cursul vieții și posibilitățile cunoașterii. Mă refer la trecutul meu. Timp de cinci veri, ca licean de Brașov, la sfatul profesorului Alexandru Bogdan – fratele d-nei Catina Iorga – am trecut Carpații și am urmat cursurile de vară ale universității din Vălenii de Munte. Eram fascinat de verbul scăpărat al marelui dascăl Iorga și de felurimea subiectelor de conferințe ale specialiștilor, literaților și artiștilor invitați din toate provinciile românești. Ți se închea în imaginație icoana etnicității, virtuților și justiției încorporării împrăștiatului popor român într-un singur stat independent. Mă întorceam de fiecare dată la Brașov cu foarte selecte colete de cărți literar-istorice. Publicasem în ziarele ardelene dări de seamă despre cursurile agreate și am intrat cu pasiune, definitiv, în publicistica vremii. Era o experiență. Primul pas spre tribuna presei încă din 1911. Din Văleni am descins în redacția ziarului „Românul” din Arad, chemat de Vasile Goldiș, după tranzacția bătrânilor cu tineretul „primenitor” de la „Tribuna” din 12 martie 1912, cu scrisoare de angajare în regulă ca redactor intern.

Iată-mă în centrul luptelor politice purtate de ardeleni pe viață și pe moarte. Când am arătat lui Iorga – în biroul căruia inventariasem timp de o lună o parte

* Acest text cu caracter autobiografic a fost publicat în I. Clopoțel, *Amintiri și portrete*, Timișoara, Edit. Facla, 1973, p. 5–13.

minimă din uriașa sa bibliotecă și arhivă – actul de angajament de la Arad, el făcu ochii mari, îmi vorbi cu efuziune și-mi dori noroc în misiunea grea a înverșunatei înțeleștări pentru emancipare, obligându-mă să-i dau semnale de alarmă în eventuale ceasuri de cumpănă. În Văleni făcusem cunoștințe apropiate cu foarte mulți conferențieri și cursanți și mai ales cu dascălimea din țară, care alerga totdeauna în număr impozant la Văleni, dornică de învățătură de la dascălul dascălilor. Eram neobișnuit de surprins de pregătirea și nivelul cultural al acelei dascălimi, în rândurile căreia mi-am legat prietenii durabile, împrăștiate după proclamarea unirii din 1 Decembrie 1918 de la Alba-Iulia, în viața publică, în parlament, în ziaristică și literatură. Plecasem din Văleni la Arad cu o zestre ce mi se sedimentase în toate fibrele ființei mele. Ecouri sunt cuprinse în *Antologia scriitorilor români* de la 1821 încoace, apărută în Biblioteca „Semănătorul” și în revista „Pagini literare”, editată la Arad în anii 1914–1917.

A doua mea experiență politică s-a consumat în îndelungata mea activitate ziaristică de la „Românul” și „Gazeta Transilvaniei” întâi, apoi continuată timp de două decenii la ziarele „Adevărul” și „Dimineața”, precum și la „Patria” din Cluj, „Libertatea” din București și „Poporul” din Brașov – acestea două din urmă, organe socialiste. Funcția ziaristică mă ținea în strânse raporturi cu pletora intelectualității transilvane, cu Comitetul național de zece, care avea rolul de guvern neoficial al celor cinci milioane de români din Transilvania și Ungaria, cu ziariști și literați, cu pătura țărănească și muncitorească ce se abătea cu treburi la redacțiile conduse de mine. Fără să vreau, mă găseam în centrul informației, în laboratorul evenimentelor, la îndemâna obștii ce trebuia servită, încurajată, îndrumată. În forfota anilor, mi se desenau limpede siluetele veritabile ale făuritorilor de destine în ceea ce aveau ei mai bun și mai gata de jertfă. Autorii de articole, de literatură, de cărți, de artă defilau în redacții și edituri cu întreaga lor măreție de producții, împătimiți de frumos și de pasiunea contribuției la ridicarea culturală și emanciparea politică a poporului. Tipografiile erau meterezele redutei cu sloganurile mobilizării împotriva asupririi. Gazetele populare săptămânale, foarte îngrijit scrise, erau opaițe ce pătrundeau până în satele cele mai răzlețe din munți și văi, într-un tiraj de 80 mii de exemplare. Redacțiile lor erau făclii de felul celor aprinse din altar în noaptea învierii, de la care poporenii își împrumutau luminițele, până la cel din urmă. Mi-am și dorit răgazul portretizării luminătorilor care mi-au trecut pe dinainte. Ba am și procedat la un sfios început, pentru ca ei să nu fie pe nedrept înghițiți în negura uitării. Câte momente sunt vrednice de remarcat din vasta frescă socială trăită, ce mi-a populat fantezia și puterea de memorie ...

O altă trăire intensă de clipe istorice o datorez perioadei de studenție în învățământul superior de la Budapesta și mai ales de la Viena, după suprimarea ziarului „Românul” de către guvernul satrapului Tisza Istvan, în 12 martie 1916. Trei sute de studenți români, aproape toți bursieri ai mecenaților Mocioni, Gojdu, ai mitropoliilor de Sibiu și Blaj și ai altor binefăcători, frecventau universitatea din Budapesta și aproape o sută pe cea din Viena, în foarte dure condiții de existență. În

cele două capitale ale monarhiei habsburgice puteai pătrunde până în resorturile cele mai intime ale diplomației viclene și politiciii „zdrobitoare de naționalități”. Erau zăvorâte toate porțile progresului pentru acestea. Resursele de stat erau monopolizate pentru națiunile preferate, „alese”, dominante, zise „alcătuitoare de stat”, precum și pentru religiile lor „recepte”, recunoscute, privilegiate, subvenționate cu scopuri prozelitiste, deși acele națiuni și religii erau în disparență minoritate. Aveam prilejul să descopăr diabolica artă de a cârmui în disprețul majorităților populare etnice. Mentalitatea habsburgică propaga „nivelarea” conștiințelor, adormirea simțului de aderență la naționalitate distinctă. Împăciunitorismul austriac era o formulă absurdă de suprasat, cu tendința de a cultiva dinasticismul în dauna libertății și autodeterminării națiunilor constrânse sub sceptrul său tiranic multisecular. Capitalele sunt platourile înalte ce te învață să vezi departe și să deții orizonturi și perspective unice. „Șederea” mea în ele s-a soldat pozitiv, având prilejul să cunosc la sursă și în chip minuțios activitatea politică și publicistică desfășurată în Viena de figuri de talia unor Alexandru Papiu Ilarian, Vincențiu Babeș, Andrei și Alexandru Mocioni, de Andrei Șaguna și de Ioan Maiorescu, între anii 1848–1873 [...]

O fază importantă intervenită în cursul vieții este nemărginita suferință a deportării și aruncării în trei închisori ungurești din Seghedin, împreună cu grupul Valeriu Braniște, chiar la sărbătoarea Crăciunului, în 1917, pe când eram profesor la școlile superioare ale Eparhiei Caransebeș. Numai revoluția din octombrie 1918 ne-a salvat. Trebuia să facem cunoștință pe viu cu sistemul oligarhului Tisza Istvan. Plăteam scump protestul contra prigoanei și deznaționalizării. Dar revanșa a venit: tiranul a fost ucis, monarhia bicefală s-a prăbușit, integritatea națională de stat a românilor s-a înfăptuit.

Aureolat fără vrere de nimbul închisorilor și privațiunilor, factorii politici hotărâtori mi-au încredințat supremele poziții în presă: redactor-șef al celor trei cotidiene oficiale: „Românul”, „Gazeta Transilvaniei” și „Patria”, până la înscrierea mea în partidul socialist-democrat, în clipa denunțării pactului de colaborare cu național-țărăniștii în 1930. *Astra* din Sibiu îmi premiase la concursul „Scotus Viator” volumul *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*. În 1923 am înființat revista săptămânală radicală „Societatea de mâine”, care a durat 23 de ani. Între 1920–1936 am fost membru fondator și ales în comitetul de conducere al „Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat” (președinte între anii 1929–1936), luând inițiativa editării „Almanahului” și a „Bibliotecii ziaristice”. Volumul de probleme și orizonturi noi creștea peste orice închipuire.

Consider însă că cea mai de seamă acțiune sistematică și extinsă în decursul anilor a fost promovarea *anchetei sociale pe teren*, mobilizând un grup de talentați publiciști în această direcție. Peregrinările organizate cu preferință în ținuturile cele mai aride, mai expuse mizeriei, mai periferice, timp de 16 ani, îndeosebi în Munții Apuseni și bănațeni, pe teme de chestionare, au dat rezultate bune, tipărindu-se o seamă de cărți de valoare și ținându-se conferințe de prestigiu. Personal am întreprins investigații în șase plase, iar încheierile în sinteze au fost cuprinse în lucrările mele

principale *Sociografie românească*, *Satele răzlețe ale României*, *Cum trăiesc 40.000 de moși*, cu mult răsunet în opinia și critica vremii, precum și în seminarul sociologic universitar și în institutul social al profesorului Dimitrie Gusti [...] Impulsul spre un scop bine determinat, cum este ancheta sociografică în mediul cel mai dur al cătunelor și crângurilor răzlețe, al exploatărilor miniere, al lumii holoangărilor, mi-a fost trezit de lecturile din vremea studenției și a primilor ani de redacție. Fusesem prins în marea bătaie pentru dreptul de emancipare a națiunilor subjuate. În ziarul „Românul”, îndată după eliberarea din închisorile Seghedinului, scriam articole de câte o pagină întreagă, reproduse în cartea *Însemnările unui an. 1918*²⁰, în care mă sprijineam pe texte din volumele de drept și sociologie ale unor Papiu Ilarian, Duguît²¹ și Vandervelde²², îndreptare sigure în chestiunea naționalităților, ce frământa toată omenirea, ca urmare a Primului Război Mondial plesnind carapacea habsburgică creându-se statele noi: România întregită, Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia. Sociografia colecta *datum*-urile primare, primii termeni pozitivi ai vieții sociale a românilor.

O viguroasă treaptă nouă în exploatările tănuite ale spiritului și pământului carpat, ca vatră de patru milenii a dăinuirii băștinașilor din care se trag românii, mi-a fost la îndemână, în chip foarte binevenit și complementar, timp de trei ani, în cadrul unei echipe de 80 de traducători din limbi străine, aflați sub egida Institutului de geologie din București. Ni s-a trasat sarcina versiunii în română a celor mai importante opere ale savanților geologi de pe glob care au supus microscopului comorile metalifere ale subsolului carpat. Filoanele aurifere cele mai bogate sunt în acești Carpați, denumiți Eldorado-ul Europei. Patrulaterul circumscris între Roșia Montană și Criștiorul Bradului, și peste tot cele patru catene metalifere care brăzdează de la Cavnicul maramureșean la Oravița bănățeană ținutul carpat român, a constituit obiectivul multilateral al unei științe geologice universale, iar colectivul traducătorilor și-a încheiat munca punând în mâna tinerilor geologi români cam 500 de manuscrise. O „recoltă” de preț. Ne-am ales cu o neobișnuită experiență de cunoaștere a solului român, selectând texte din nu mai puțin de 11.000 de tipărituri geologice străine și românești. Prilej rar de a trece în revistă tezaurul subsolului, rod al vulcanilor, al zguduirilor tectonice, al tasărilor și stratificărilor de zeci și sute de milioane de ani. Am dispus de o sursă de documentare în plus.

Mai adaug că, imediat după cel de Al Doilea Război Mondial, în toamna anului 1944, ministrul muncii Lotar Rădăceanu m-a numit inspector general al învățământului muncitoresc, apoi director general al Casei I.O.V.R., până la dizolvarea ei din 1949, sfera problemelor din resortul meu primind astfel noi dimensiuni. Paralel, mi s-au încredințat sarcini de organizare politică socialistă în Brașov și regiune. Patru ani am fost redactorul universității muncitorești brașovene,

²⁰ I. Clopoțel, *Însemnările unui an. 1918*, Sibiu, Biroul de imprimate „Cosânzeana”, 1919 (n.ed.).

²¹ Léon Duguît (1859–1928), jurist francez (n.ed.).

²² Emile Vandervelde (1866–1938), om politic și sociolog belgian (n.ed.).

având sistematizate cursuri de trei ani. Tot în acel centru, am fost redactorul șef al gazetei „Poporul”.

Acest capitol expune sursele cunoașterii timp de șase decenii și ele îmi apar ca îndreptățiri în abordarea unui subiect de atâta amplitudine, sensibilitate și importanță, atât ieri cât și în contemporaneitatea noastră, precum și în perspectiva vremurilor ce vin. Experimentările dețin facultatea de a nu te lăsa să amorțești pe loc, ci de a te îndemna spre zări continuu înprospătate de cercetare. Tezele se dezvoltă de la sine, unele dintr-altele (...) Mai ales îndelunga zăbavă în foarte dotata bibliotecă universitară vieneză, unde aveai la îndemână seria completă a editurilor române și străine, a fost hotărâtoare pentru intelectualizarea mea. Capodoperele universale de drept, politică, filosofie, sociologie, istorie, psihologie și literatură îți erau la îndemână. Prestigioasele volume ale Institutului internațional de sociologie erau o revelație. Studiul acestor cărți de căpătâi mi-a devenit o obișnuință permanentă, a doua natură. Gândirea sociologică mi-a intrat în sânge de timpuriu, îmbogățindu-mi arsenalul de apărare a tezelor de deziobăgire și autodeterminare (...) Așa se explică referințele invocate în textul lucrării prezente. De aici geneza atâtor preocupări de natura monografiilor și portretelor politice și literare. De aici amploarea lucrării în pregătire – *Evoluția umanității*²³. Desprinderea cât mai conformă cu realitățile a mănunchiului de trăsături distinctive pe care le deține personalitatea națiunii române nu mi-ar fi fost la îndemână fără experimentările din treaptă în treaptă înregistrate aici ca temei de justificare și explicare.

Într-un sat. Ori de câte ori am intrat într-un sat mi s-a dat să întâlnesc, prea adesea, pe locuri răsfirate, păzind oi sau animale mari, copii abia trecuți de vârsta de 12–15 ani, foarte bine informați despre viața de acolo. Am cutreierat fundături de văi, coaste de dealuri și așezări în creieri de munți, și pretutindeni am fost izbit de acest fenomen psihologic. Din bătrâne vremi, plugarii și crescătorii de vite și-au durat rosturi statornice departe de centrele urbane. În Munții Apuseni sunt comune până la altitudine de 1200 m foarte populate, cum sunt Bistra, Sohodol, Albac, Arada, Scărișoara, cu 4–8.000 suflete. Școlile erau puține și neîncăpătoare pentru marele număr de tineret împrăștiat la considerabile distanțe prin culmi și crânguri înalte. Cu atât mai mult erai fermecat de darul divin al deșteptăciunii copiilor întâlniți în atare izolări cu analfabetism frecvent. Micii informatori erau totdeauna de o seriozitate gravă și de o precocitate frapantă. Îți relatau colorat și precis despre starea familiei și satului întreg. Te puneau la curent cu stadiul muncilor sezoniere, cu grijile ce apăsau pe părinți și ceilalți locuitori. Aflai care erau întâmplările mai de seamă, ce necazuri și bucurii erau la ordinea zilei. Eram prevenit asupra frământărilor, cu o intuiție și exactitate de oameni maturi. Din toată comportarea lor se degaja un suflet pe deplin orientat și conștient de realitate. Ba ceva mai mult și mai elocvent. Ei îți dădeau

²³ Într-un interviu acordat în anul decesului său, I. Clopoșel menționează lucrarea manuscrisă *Progresul societății umane*. Vezi: I. Filipescu, S. Chelcea, *Ion C. Clopoșel – sociolog și publicist patriot*, „Viitorul social”, LXXIX, 1986, noiembrie-decembrie, p. 556–560 (n.ed.).

impresia că chiar pe umerii lor slăbuți apăsau sarcinile zilei, răspunderea treburilor comunității. Devenisem atât de deprins cu maniera asta a tineretului de a simți și gândi, în drumurile mele pe la aceste așa-zise „periferii” ale nației – în fond veritabile centre ale vitalității biologice și eticii funciare, neatacate de trepidația și cosmopolitismul orașelor – încât m-am trudit să iscodesc cauza acestui determinism social care explică mentalitatea prematur dezvoltată a micilor vlăstare. Această cauză nu poate fi decât următoarea: în casa lor se dezbate deschis, sincer, zi cu zi și planificat, întregul complex de muncă. Totul la lumina zilei. Nu sunt chestiuni tănuite. Toată drama existenței se desfășoară în prezența membrilor familiei angajate în asprul ruaj (ansamblu - n.ed.) al soluțiilor reclamate de bunăstarea tuturor. De altfel, nici în comunitatea întreagă a satului nu există secrete. Astfel e posibilă o cunoaștere obiectivă a nevoilor obștii. Oricare trecător pe la porțile caselor sau pe la holde e întrebat încotro merge și cu ce păsură. Și se dau răspunsurile pe șleau. Oamenii nu înțeleg altfel conviețuirea și întrajutorarea.

Sinceritatea informațiilor și manifestațiilor, sesizarea greutăților, învingerea calamităților și durerilor, efortul conștient colectiv de a se ridica deasupra suferințelor și a se descătușa, prin sărbători și artele migăloase ale ornamentării casei și cultivării frumosului, acea coeziune civică, acea solidaritate organică ce constituie caracterele pregnante, reprezentative, dinamice ale ființei unui popor. Un suflet omogen și unitar colectiv se întipărește în mentalitatea fiecărui om, indiferent de vârstă. Fiecare poartă pecetea fizionomiei sociale specifică grupului celui mai dezvoltat, națiunea. Ne parvine o zestre de cunoștințe moștenită de generații printr-o oralitate exercitată neîntrerupt. Tot ceea ce a izbutit să răzbată ca pricepere, subtilitate, dibăcie, meșteșug și artă în unelte casnice mai potrivite ușurării traiului, în măiestria decorului cusăturilor și țesăturilor, în asimilările de inovații după pilda vecinilor, formează un tezaur cultural deosebit, purtând semne distinctive din vremi îndepărtate până la noi.

În sat se știe totul despre ultimul om: cât îi plătește capul, cum trăiește, ce gândește, câtă omenie are, ce vrednicie ori netrebnicie sunt în el. Judecata satului e necruțătoare, suverană. Ea promovează meritul, cinstește onestitatea, condamnă deficiența și mișelia. Satul e codicatorul moravurilor și lustrului de civilizație de care va fi impregnată și pătura intelectuală din el. „Așchia nu sare departe de copac” – e dictonul plin de adevăr. Pronunția și, parțial, chiar vocabularul omului de carte poartă însemnele regiunii natale, ce nu vor fi șterse niciodată cu totul. Identitatea simțirii, gândirii, manifestărilor, intereselor și fondului etic dobândit de ereditate, moștenire și experiență, străbate mentalitatea unui popor de jos până sus, în prelungiri seculare, dacă nu chiar milenare, prin acumulări succesive.

Într-un sat, prin anchetă socială pe teren, identifici fapte concrete, tipuri de stări sociale, acele date elementare pe care le înregistrează sociografia ce premerge sociologiei. Individualitatea unei națiuni e o ecuație cu multe necunoscute. În ea se întâlnesc, se desfășoară, se contopesc și integrează infinite elemente de vibrații spirituale comune, aproape insesizabile în întreaga lor realitate. Componentele acestei societăți bătrâne indisolubile, care este națiunea, reclamă reflectoare oneste din părți cât mai felurite, pentru a fi surprinse și obiectiv cunoscute. De aceea, am

recurs la comparații, expuneri paralele de domenii amplificatoare ce întregesc fresca socială și personalitatea atât de profundă și distinctă a unui popor.

Valoarea decisivă a „datului” în filozofie. Cea dintâi treaptă a gândirii, cele dintâi materiale pentru această primă forjă constituie o foarte laborioasă grijă de observație adâncită a tuturor autorilor de tratate psihologice: sursa aceasta primară o dau *senzațiile*, denumite cu drept cuvânt *porțile spiritului*. Prin aceste porți luăm cunoștință despre obiectele externe ce-și cer acces și provoacă transformarea psihicului în stare de subconștient și neatins până aci de flacăra conștientă a spiritului activ, creator. Psihicul devine laboratorul spiritului, grație senzațiilor vizuale, auditive, olfactive, tactile, termice, musculare, organice. Canalele senzoriale transmit centrilor nervoși primele impresii în contactul cu mediul, iar modul cum influențează substanța senzațiilor asupra treptelor următoare prezintă interes vital pentru știința psihologică, ce se însărcinează să precizeze de pe acum că fiecare om e dotat cu miliarde de celule, între 10–25 miliarde, deci creierul fiecărui om e multimiliardar, fapt ce pune în gardă pe fiecare posesor să acorde maximumul de grijă în diriguirea posibilă și conservarea acestui tezaur, cu atât mai mult fiind sigur că, dacă toate celulele corpului său își reînnoiesc neîntrerupt ființa, numai celulele creierului rămân aceleași, bine definite încă de la patru luni și jumătate, de la naștere până la vârsta patriarhală și moarte [...] Al doilea grad de dezvoltare a contactelor cu lumea exterioară îl formează percepțiile, care grupează mai multe senzații simple. Ansamblul părților unui obiect, transmisibile prin simțuri, ni-l furnizează *intuițiile*, care sunt un al treilea organ de identificări. Iar al patrulea element este capabil să ne păstreze în imagine *reprezentările* obiectelor absente.

După aceste patru operațiuni în necesară și strictă relație cu lumea senzitivă încep să se amplifice procesele superioare ale cognoscibilului, care sunt de ordinul abstractizării, sistematizării, clasării, selecționării, raționalizării. Prima fază de abstractizare, ca operație a spiritului conștient de prelucrare a materialelor individuale imense îngrămădite la porțile lui, ne-o dau *asociațiile*, care își inaugurează acțiunea prin analiza reprezentărilor pe care le reproduc și sunt un început de conștiință psihologică. Atenția, memoria, imaginația, prin invocări de asemănări și deosebiri, participă la întrupări de *noțiuni*, *concepte* și *raționamente*. Determinările își deschid perspectivele tot mai îndrăznețe și sigure. Definitivările ulterioare se rezolvă în *judecăți*, *teorii* și *concepții* despre estetică, etică, religie, adevăr. Cunoștințele se largesc în conținut, prin procesele de comparație, abstracție, definire și edificare, putând lua amploarea de *judecăți universale* și participând la îmbogățirea *științei*, ca patrimoniu al culturii întregii omeniri.

Deci, același proces de diferențiere, largire, creștere și diversificare, de la stadiul inițial și treapta cea mai de jos, care se declanșează în ordinea naturii organice din materia anorganică, se manifestă și în domeniul cognoscibilului, sub raza rațiunii conștiente subordonându-se în mod tot mai substanțial părți masive din incognoscibil, în virtutea puterii de explorare a științei și dezvoltării societății umane,

care își îmbogățește treptat utilajul descoperirilor și modalităților de progres universal. Cu cât societatea umană este mai avansată, cu atât oferă individului condiții de perfecționare și trai mai prosper. Maturizarea ascendentă a puterii de judecată a omului e în funcție de progresul societății ambiante.

Dovadă eclatantă despre menirea fundamentală a *concretului neîndoelnic*, desfăcut din încrengătura nemărginită a speculațiilor metafizice care sunt amenințate să devină incoerente și chiar absurde, pierzându-și orice legitimitate de rezistență prin părăsirea terenului de analiză verificabilă, ne-o furnizează un eminent gânditor român, vestit ca un competent kantian, Mircea Florian [...] în cartea sa *Reconstrucția filosofică*, destinată elementului primar indispensabil al cugetării corecte, care este *datul*. Chiar metoda carteziană pleacă de la dibuirea certitudinii în existența palpabilă, punct viguros care să elimine îndoiala și să-i permită o construcție rezistentă și măreață, punct aflat în însăși rațiunea omului: *cogito ergo sum*. În cartea sa amintită mai sus, Mircea Florian are o încheiere categorică: „nicio forță nu poate scoate gândirea din sfera datului, precum niciun om nu poate trăi multă vreme fără aer.”²⁴ Cu citate din cele trei critici ale lui Kant: *Critica rațiunii pure*, *Critica rațiunii practice* și *Critica puterii de judecată*, Mircea Florian argumentează că la temelia întregului sistem rațional al monumentalei opere kantiene rezidă acel *dat*, fără de care ar aluneca în scolasticism ori într-o metafizică himerică.

În principiu, orice fenomen, chiar dintre cele mai subtile ale minții omenești, trebuie să suporte analiza genezei și să fie accesibil explicației. Unii critici au fost tentați să minimalizeze filosofia lui Lucian Blaga și să formuleze rezerve asupra sistemului său de gândire elevată și întronată pe supreme culmi ale meditației. Să nu se uite că Lucian Blaga și-a ancorat sistemul în mitologia și folclorul nordului, în care domină transcendentul. Teoretizatorul mioritic la români e congresat cu cele mai profunde rădăcini ale spiritului popular și n-a înlăturat *datul*, cum însuși îl confirmă undeva. Lucian Blaga, cu simbolurile pe care le descoperă în sursa populară română și nord-europeană, operează în mod liber și nu se face înțeles decât dacă i se analizează totalitatea creațiilor ca filosof, poet și dramaturg [...]

Revelații geologice despre geneza vieții. Din câtă geologie am studiat într-o perioadă de timp de trei ani, când am urmărit bibliografia relativă la rocile celor patru catene paralele principale de munți metaliferi din nordul maramureșean până în Clisura dunăreană din Banat, n-am întâlnit o mai fascinantă concepție științifică asupra nașterii vieții din argilele mineralizate în puncte de extremă labilitate și alterație ale biosferei, decât cea a geologului I. Atanasiu, pe care o rezum aci într-o evidentă necesitate de comparație cu iscările de diversitate ale fenomenelor în evoluția societății umane și în maturizarea procesului de gândire din creierul omului²⁵.

Prin fazele de diferențiere a compoziției cosmosului dintr-o substanță inițial omogenă, s-au format „aglomerări de substanță” separate din punct de vedere chimic.

²⁴ M. Florian, *Reconstrucția filosofică*, București, Edit. Casa Școalelor, 1944, p. 89.

²⁵ I. Atanasiu, *Diferențierea constituțională chimică a scoarței pământului*, în *** *Materia și viața*, București, Institutul de cercetări științifice al României, Tip. Monitorul Oficial, 1944, p. 59–63.

Din substanța sistemului solar s-au grupat unități, ca soarele și planetele, ce s-au desfășurat în numeroase și variate grupări noi. În fiecare etapă se izolează unități cu domenii fizico-chimice diferite, provocând produse diferite. Elementele chimice cunoscute pe pământ au existat și în substanța inițială, firește în proporții infime, felurite de cantitate, născându-se în acea substanță o *regiune de neomogenitate*, prin intrarea în funcție a *proceselor de atracție și respingere* prin difuziune, începând astfel *diferențierea*. Unele argile îndeplinesc o serie de funcții ce interesează în mare măsură fenomenul vital, participând la formarea solurilor împreună cu acizii humici formați pe urma vieții vegetale, cu repercusiuni în umiditatea din păturile de suprafață ale scoarței, devenind impermeabile, reținând apă, sodiu și calciu și probabil Mg, K etc. Fenomenul vital se caracterizează prin extrema labilitate a grupărilor moleculare. Echilibrele tind să se dezagrege și să se regroupeze într-altfel.

Lumea vie e un tot unitar întemeiat pe carbon și putem distinge tipuri de viață diferite după natura elementului care este oxidat ca să obțină energie: tipurile carbon, sulf, fier, azot. Tipul carbon-oxidant, pe care se întemeiază azi viața, presupune existența clorofilei. Majoritatea corpurilor oxidați de viața primară apar în cantități mari în exalațiile vulcanice: metanul, hidrogenul sulfurat și amoniacul. Fenomenele vulcanice și cele de orogeneză, rocile magnetice și mineralele se regroupează la suprafață și provoacă alterația atmosferică. Există zone de alterație ce se suprapun cu zonele climatice. „Domeniul vieții este domeniul de alterație”, „viața apare ca un fenomen creator de contre” în stare „de tensiune cu mediul înconjurător”, „centre reprezentate prin unități elementare ale fenomenului vital”, energia pentru întreținerea potențialului propriu „vine de la energia și căldura solară”, „viața nu folosește pentru suportul ei material și economia ei energetică decât oxigenul și apa”, celelalte elemente, carbonul, azotul, fosforul, sulful etc. „sunt foarte rare”, „locul vieții în plină funcțiune este numai între 10^0 și 40^0 ”. Dependența de mediu, și fizic și chimic, a devenit mai târziu din ce în ce mai mare. Dar nu e vorba de „o biruință a mediului asupra vieții, ci dimpotrivă”. Adaptarea e „o reacție de apărare, de economie de energie”. „Viața dezorganizează, stăpânește și folosește în modul cel mai complet posibil lumea neînsuflețită”.

Concluziile învățatului geolog I. Atanasiu respiră optimism, cu viziunea precisă a puterii de stăpânire a omului, întinsă asupra naturii geofizice și climatului biosferic. Viziune științifică în vădită concordanță cu legile care intervin implacabil și ireversibil în evoluția societăților umane și în însuși laboratorul germinării, dezvoltării și maturizării puterii de judecată a omului. Concepția geologică, îndrăzneată în emiteri de teorii și judecăți de valoare asupra diferențierii spectaculoase în ordinea fizico-chimică, ne servește ca arhetip de cunoaștere și purcedere în analizele sociale și raționale. De pildă, în operațiunile de prelucrare a materialelor senzitive și de desfășurare a puterii de abstractizare. Apoi în obligațiile de a pătrunde în virtualitățile autohtoniei române, pentru a i se valorifica substraturile și a o pune de acord cu universalitatea.

O filă biologică. Fiziologul Claude Bernard, în aceeași măsură filosof de înaltă clasă, izbutise, sub ministeriatul profesorului și istoricului Victor Duruy la învățământ,

să-și realizeze construcția celui dintâi institut de fiziologie în Franța [...] și să publice studiile asupra creierului, inimii și ficatului. Analizele sale biologice au stabilit în mod desăvârșit procentajul celor 14 elemente chimice constitutive ale organismului omenesc. Dacă microscopul a identificat la perfecție cuantumul componentelor fizicului nostru, de ce știința întârzie să reușească a reconstitui nu un foarte complex organism cum este cel al omului, ci pe cel mai simplu corp vital, cum ar fi cel al moluștelor? Natura e îndărătnică în dezvelirea integrală a secretelor ei de creație a vieții. Mai sunt atâtea necunoscute de infimezimală cantitate și calitate ce scapă microbiologiei și ingeniozității savantului de a recompune chiar numai o vietate unicelulară. Prin comparație, ne întrebăm dacă suntem în stare cu adevărat să dibuim până în pânzele albe, până în ultimele amănunțimi, mănunchiul întreg și veridic al componentelor numeroase, delicate, subtile și totuși reale, care toate, printr-o sudură măiastră și aproape impenetrabilă, dau ființă aceluși tip de grup lărgit, de societate compactă pe care o numim națiune. Am urmărit o literatură întreagă de drept constituțional, de politică, etică, sociologie, religie și istorie pentru a cunoaște multilateralitatea fațetelor, profilurilor, însușirilor, mentalităților, sentimentelor, moravurilor care definesc acea realitate socială excepțională, care se subsumează în grandoarea formației de națiune aparte, specifică, una din sublimele înfăptuiri ale devenirii, ale dialecticii istorice.

Nu putem pronostica asupra evoluțiilor fenomenelor sociale într-un viitor îndepărtat. Sunt de partea acelor sociologi circumspecți, care refuză să profetizeze. După cum sunt în mod declarat împotriva paseismului paradisiac, tot astfel nu mă unesc cu apologetii profetismului ieftin și mesianismului exaltat și lipsit deopotrivă de bun simț și spirit critic. Așa cum vitaliștii se zbat în dilema enigmei pătrunderii și reconstituirii celei mai rudimentare forme a vieții, deși sunt în posesia procentajului exact chimic, tot astfel și cercetătorii cei mai rutinați și cutezători ezită să se pronunțe asupra secretelor totale ale regroupării genuine a tuturor acelor caractere sociale distinctive care încheagă și cimentează societatea-tip numită seminție, popor, neam, comunitate obștească, naționalitate, națiune. Pentru că națiunea este o formă de colectivitate evoluată, detașată din mulțimea confuză și deținătoare a unor semne manifeste de omogenizare și maturizare a conștiinței sigure de apartenență la grupul de care este legată pe viață și pe moarte. Există o criză a cunoașterii adevărului întreg. Societatea-națiune e rezultanta unor infinite metamorfoze, lupte, încercări, prefaceri lente în asperitățile existenței, înaintări pe dibuite în etape succesive, adaptări, prelucrări, adăogiri, însumări de experiențe și originalități marcante, rod al transformării operate asupra naturii și asupra mediului social, până ce atinge limpeziri de cristal, de oțel de cea mai bună calitate. Asemeni uneltei fine și rezistente după sudură, șlefuire și strălucire de metal. Cine poate cuprinde desfășurările spectaculare în decursul timpului ale procesului constituirii națiunii în toate elementele ei pozitive?

Aria carpatică – șantier febril de prefaceri. În regulă generală, știința conchide că, în faza incipientă, spațiul geofizic imprimă, în mod predominant, amprente fiziologice și existențiale asupra populației în preistorie, devenită pradă ușoară închipuirii exaltate, spaimei, pasivității și adorării supranaturalului. Însă

influențele cedează treptat, în raport cu intervenția rațiunii, agenților dinamici de prelucrare și stăpânire a naturii. Am demonstrat că în aria carpatică populația înrădăcinată milenar a schimbat fața teritorială, prin numeroase producții de bunuri, folositoare omului și creșterii civilizației specifice. Așezămintele obștiilor țărănești, instituțiilor cneziale și voivodale, dreptul consuetudinar în cadrul autonomiilor autohtone prospere au dăinuit până în secolul al XV-lea, când cezarismul politic cotropitor, exclusivismul ecleziastic oficial și feudalismul seniorial au impus regimul de servituți, de muțenie și izolare, amenințând vitalitatea populației majoritate române. Însă deșărădăcinarea și deznaționalizarea nu mai erau posibile, puterea de rezistență devenind călită și nebiruită. Poporul retras în marile lui rezerve spirituale, când era răzbit de nedreptăți, izbucnea în exploziile răscoalelor, ca „soluții” unice până în 1918, când a proclamat unirea politică, împlinind o lege imperioasă a progresului autohton și universal.

Configurația telurică intra- și extra-carpatică extrem de felurită, cu reazeme în Dunăre și Marea Neagră, a fost apreciată de geografi și biologi ca fiind neobișnuit de atrăgătoare și accesibilă așezărilor umane statornicite din străvechime. Catena răsăriteană carpatică a rezistat, ca o baricadă greu de răzbit, invaziilor din stepă stârnite de secete, calamități și nomadism fără sfârșit. Cununa munților prezenta avantaje deosebite pentru perioade lungi de pace, pentru activități productive continue și spor demografic. Vasta și domoala desfășurare a munților înalți în descreștere până la sute de kilometri, pulverizată în dealuri, coline, măguri, și pierdută în câmpiile vestice și bărgănurile estice, constituiau adăposturi excepționale pentru păstorit, agricultură, vânătoare, pescuit, stupărit, pentru numeroase manufacturi și mijloace comode de transport și valorificări ale produselor. Felurimea îndeletnicirilor denunță destoinicia poporului în a nu lăsa neutilizată nicio sursă la îndemână. Reliefurile terenurilor, mulțimea apelor, felurimea văilor, luncilor, poienilor, fânețelor, pășunilor, imensitatea bogăției forestiere deschideau posibilități și perspective de prosperitate inepuizabile. Întreagă această extindere teritorială a și devenit un mediu fremătător de activități, care i-au primenit fizionomia printr-o neîntreruptă diviziune a muncii, dezvoltare a profesiunilor ramificate, conducând la o civilizație cu timbru propriu.

Complexul psihic al poporului român nici nu se lasă pătruns și definit în întregul său conținut fără scrutarea atentă a împrejurărilor multiple și bătrâne în care și-a rostuit existența lentă, pe îndelete, durabilă. Cauzele determinate ale genezei și limpezirii personalității națiunii rezidă în modalitățile individuale și colective, în profilurile manifestărilor culturale și creațiilor artistice. Diversitatea înfățișărilor solului, multitudinea surselor de trai oferite, diferențierea și amplificarea ocupațiilor au condus la un veritabil șantier de transformări, de creații continue, cu fecunde consecințe pentru națiunea română ferm fixată locului.

Ocupația de bază din vremuri foarte vechi a fost păstoritul, obișnuit la popoarele romanice, după cum a demonstrat etnograful filolog Ovid Densușianu, poporul român dându-i o amploare fără seamăn. Turmele foarte numeroase de oi și vite mari nu puteau fi îndeștulate cu pășunile restrânse transilvane; de aceea oierii

erau constrânși la cutreierări de meleaguri îndepărtate cu climat blând sezonier, în sud, în bălțile dunărene și pe litoralul mărilor. Incinta redusă a podișului carpatic era nesatisfăcătoare. Se încheiau contracte și acte diplomatice dictate de nevoile păstoritului transhumant, expansiv, ascendent carpatic (din vale la munte) și descendent balcanic (coborâtor din localități de pe vârfuri de munți în văi). Oieritul era o întreprindere plină de riscuri. Reclama prudență, curaj, inițiativă, experiență, virtuți civice de răbdare, îndurare și înfruntare a unor foarte grele obstacole și întâmplări pe drumurile pribege. Însă răsplata era mănoasă. Venituri considerabile, prosperitate și exigență. Brânzeturile, „cașul valah”, lânurile, pieile, carnea se bucurau de căutare pe piețele străine. Azi s-a risipit confuzia dintre păstoritul transhumant și nomadism, pentru că transhumanța nu se dezrădăcinează, ci revine cu regularitate acasă, la vatra de plecare. Păstoritul transhumant, împreună cu păstoritul sedentar și agricultura au fost izvoarele rodnice de chivernisire gospodărească de totdeauna [...] Tocmai de pe urma stabilității și continuității în Carpați, variatele ocupații pastorale, agricole, industriale, forestiere, vânătoarești, miniere, comerciale ș.a. s-au dezvoltat concomitent, diferențiat, în același spațiu. Schema istoricilor în sensul căreia vânătoarea, păstoritul și agricultura s-ar fi succedat ca într-alte părți, de pildă în silvostepe, nu e valabilă pentru regiunea noastră. Nici nu este exemplu mai ilustrativ local pentru continuitatea românilor decât economia sedentară de porci și de stupărit, care refuză schimbarea locului. Concluzia arheologilor și geografilor că populația carpatică își putea împăca toate trebuințele prin exploatarea bunurilor la îndemână în spațiul său natal este îndreptățită și confirmată. Însuși maestrul Brâncuși a avut reflecția fericită: „niciodată nu vom fi îndeajuns de recunoscători față de pământul care ne-a dat totul.”

Un al doilea resort fundamental de îndeletnicire în inima munților împrietenii este, incontestabil, prelucrarea maselor lemnoase. Industria forestieră e multilaterală. Până astăzi, tăietorii pădurilor, cioplitorii de meserie dețin cunoștințe precise despre esențele diverselor categorii de arbori care se pretează la fasonare și întrebuințare diferențiată. Moșii din Munții Apuseni și butinarii Maramureșului sunt maeștri în construcții de case, de ornamentări artistice de porți, confecționări de donițe, ciubere, buți, căzi, jilipuri, ferăstraie, lopeți. Tâmplari, dulgheri, sculptori de artă execută uși, ferestre, altare de biserici și orice lucrare în lemn, cu un dar de ingeniozitate neîntrecută. Până azi durează biserici de lemn ridicate înainte cu 600 de ani în Maramureș, veritabile monumente artistice, cu turlile lor impozante și cu brâiele, coloanele și decorurile tâmplilor în interior. Semne nepieritoare atât de elocvente pentru măiestria arhitectonică și sculpturală.

Roirile de populație semnalate de istorici au fost determinate, desigur, de ciocnirile cu populațiile migratoare, atrase de configurația înzestrată a solului și bogăția metaliferă a subsolului. Dar ele au putut fi provocate și de expansiunea demografică și de necesitatea schimburilor de producție cu vecinătățile. Apoi, spațiul prea strâmtorat în văi și înghesuit în munți cu poieni, pășuni și fânează neîndestulătoare, avea nevoie de defrișări masive pentru noi așezări și activități

rentabile. Slavistul P. P. Panaitescu, în *Introducerea la istoria culturii românești*, deplânge puținătatea fețelor roditoare și excesiva suprafață a dosurilor neutilizabile. Dar este o alternanță utilă și foarte binevenită între funcțiile locurilor bătute de soare și ale locurilor de dos, cu multă umiditate. Eu am remarcat în multe rânduri că locurile prea expuse la soare sunt bânuite de secete pustiitoare, iar salvarea vine de la dosurile adăpostite în preajma pădurii, unde umezeala favorizează deopotrivă recoltele și furajele. Astfel, există compensări cu excelente consecințe. Muncitorii agricoli știu folosi atare avantagii naturale. Sunt înlăturate exclusivitățile din calculul lor realist și prudent.

O imensă bogăție mult râvnită de toate popoarele dimprejur a fost sarea, din exploatarea și comercializarea căreia se obțineau beneficii grase și permanente. De la Ocele Sibiului și Mureșului, în linie dreaptă nordică, ce conducea prin Cojocna Clujului și Dej, până la salinele Maramureșului, era la îndemână un nesfârșit șir de zăcămintе de sare aproape de suprafață, deci cu totul la îndemână. Dările impuse de regalitate se achitau cu cote de sare. Foarte solicitatul minereu de sare stârnea un interes vital pentru oameni și animale. Toate câmpiile răsăritene, vestice și sudice, precum și populațiile din Peninsula Balcanică ahtiau după posibilitățile de aprovizionare din Carpați și stimulau organizări de transporturi spre ele. De aceea sunt atât de frecvente acele *drumuri ale sării* [...] Cantitățile considerabile pentru satisfacerea urgentă a clientelei vaste nu erau executabile numai cu poveri pe cai ori căruțe, ci grelele cantități se scurgeau pe plute, mijloc organizat de oieri și plutași îndemânatici. De-a lungul râurilor Mureș, Someș, Olt, Bistrița și Tisa, marfa era deservită de porturi fluviale, de felul celor de la Geoagiu, Mintia, Lipova și Arad. Timp de zece ani cât am făcut ziaristică în redacția cotidianului „Românul” din Arad, asistam cu vie curiozitate la acostarea lângă malul Mureșului a pluteilor cârmuite cu nespusă dibăcie de țărani în costum național, care desfăceau recoltele și produsele din munți: sare, combustibil lemnos și cărbunos (lignit), scânduri și bârne de construcție, fructe de soi, brânzeturi, lănuiri și alte felurite articole de pe plutele lor căutate de consumatori, care le așteptau în sezoanele normale. Era o negustorie rentabilă și deprinsă din bătrâne timpuri pe malurile apelor cu debit potrivit. Erau circulații stabile pe ape, căi „fără pulbere”, străbătute de daci și de romani, întemeietorii acelor porturi fluviale. Nu numai pentru depozitele de sare, ci și pentru minereurile aurifere și argintoase de la Roșia Montana și Zlatna făceau popas plutele îndeosebi în Geoagiu [...] Mintia lângă Deva, Lipova.

Atare nevoi de transporturi și comercializări erau împlinite de profesioniști dibaci, prudenți, curajoși. Românii își făuriseră renume ca plutași, barcagii, cărăuși și călăuze în Carpați și în Balcani. Drumeția lor atesta voinicie și experiență, calități oțelite și atât de des remarcate nu numai în istoria și literatura noastră, ci și în cărțile străine. Cea dintâi scriitoare română de reputație mondială, Dora d'Istria (Ghica), stabilită în Elveția și Italia, călătoare neobosită, a stat de vorbă cu ciobani macedo-români, care o chestionau despre stările României, unde ar fi dorit să-și transfere

rosturile. Întreaga ei literatură, atât de cuprinzătoare, e îmbibată de patriotism și de democratism înaintat²⁶ [...]

Cu un exercitat simț de orientare, băștinașii transilvăni pun în valoare orice cotlon geografic, din lunci ori de pe coaste și prapoare. Casele lor sunt un complex de depozitare și adăpostire a agoniselii și viețuitoarelor pentru a birui vitregiile naturii. Poiata de îngrăditură din nuiele e o anexă vitală, ca și grajdurile de vite. Prin defrișări se obține humă grasă, bogată în vitamine. Casa e în centrul parcelelor de „hodăi” la depărtare pentru întreținerea vitelor, iarna, cu locuri de față și de dos în alternanță de culturi, pentru a învinge seceta toridă ori excesele ploilor putrede. Totul e meticolos prevăzut. O încercuire de atenanțe (anexe – n.ed.) dă casei aspect de fortificație contra viscoalelor și riscurilor.

O viziune modernă, realistă, minuțioasă, științifică a ariei carpatice ne-o înfățișează cel mai tânăr dintre geografi învățământului superior clujean, Tiberiu Morariu, care întregeste analizele autorităților precursore, ca Papiu, George Vâlsan ori Vintilă Mihăilescu. În studiul său *Funcțiile fizice și economico-geografice ale Transilvaniei* subliniază prodigioasa varietate de clinuri și poziții, Carpații fiind „cel mai lung lanț vulcanic european”; „catenele muntoase centrale fac parte din cei mai tineri munți ai Europei”²⁷. Se adaugă felurimea climei, vegetației, faunei, solurilor, peisajului geografic și diversitatea resurselor naturale cu posibilități multiple de dezvoltare economică. Arhitectura reliefului și rețeaua hidrografică deschid peste 30 de trecători de vale și pasuri de munte (predealuri) în Carpați, teritoriul României fiind distribuit în procentaj egal: 32% munți, 35% dealuri, 33% câmpii. Inelul muntos periferic al Carpaților e zimțuit de zece vârfuri cu altitudine de 2500 m. Plaiurile însoțite și crângurile cu culturi la 1300–1400 m, cum sunt comunele Măguri și Mărișel, încadrează Carpații în „categoria munților care cheamă și rețin la ei pe om”²⁸. În Carpați se practică cel mai intens păstorit din Europa. Rețeaua de râuri e divergent radiară, din munți în toate razele, spre șesuri. La poalele munților e abundentă producția cerealieră, pomicolă, viticolă. În zonele Ploieștilor, Piteștilor, Craiovei și Bacăului sunt exploatate zăcămintele de petrol. În patruleterul Munților Apuseni sunt sursele celor 84% minereuri de aur ale României. Alte minereuri complexe sunt argint, bauxită, aluminiu, mercurul, cuprul, zincul, pirita, cărbunele, plumbul, sulfurul, fierul, magneziul. Am subliniat numai caracterizările ce conțin noul și definesc fizionomia carpatică, din unghiuri neștiute, cu certitudine [...]

Știința sociologică despre formarea națiunii. Teoreticieni cu viziuni largi asupra propășirii și fericirii oamenilor au existat din toate vremurile. Codificatorii crezurilor religioase indiene, musulmane, scandinave, creștine sunt autorii unor

²⁶ Ar fi ceasul suprem să i se respecte testamentul de la Eforie, de a i se traduce și publica operele scrise în franceză, germană și italiană.

²⁷ T. Morariu, *Funcțiile fizice și economico-geografice ale Transilvaniei*, „Apulum”, VI, 1969, p. 23.

²⁸ *Ibidem*, p. 30.

filosofii etice cu menirea de a-l umaniza pe om, a-l elibera de instincte dezechilibrate și a-i face viața mai suportabilă. În republicile antice, s-au formulat apoi vaste sisteme de cugetare, în frunte cu stoicismul – cel mai răspândit, mai etic și profund răscolitor sistem dintre ele. Juriști, legiști, șefi de triburi și cetăți au simțit nevoia îndreptărilor morale, nescrise la început, apoi consemnate în arhive, cum au fost ale înțeleptului Solon, ale lui Pisistrate și Licurg, cu meritul de a fi salvat și immortalizat textul *Odiseii* și *Iliadei*. Dreptul civil roman a fost diversificat și s-a impus ca model peste milenii în reglementarea raporturilor dintre oameni. Însăși știința relațiilor interindividuale în evoluția societății și formației națiunilor, sociologia, e de origină relativ recentă, ea făcându-și vad cu metode de cercetare deosebite de ale filosofiei, psihologiei, istoriei și dreptului, considerate totuși ca interferente, ca interdisciplinare, cu numeroase atingeri, completări și împrumuturi de elemente. Cultura sociologică vizează substraturi de țesături ce descifrează corelații de mai reale amplitudini în desfășurarea progresului omului, statului și societății.

Sociologii au analizat plurilateral caracterele constante ale grupelor umane încă din perioada triburilor primitive de slabă concentrare și dimensiune a răspândirii, fixate ori nu pe un anume teritoriu, fondate pe îndeletniciri și interese materiale și pe rasă (triburi patriarhale, clanuri, frații-ginți). Ivindu-se caste și clase, în acele grupe s-a instaurat regimul inegalitar aristocratic cu vasalitate și clientelă. Puterea politică este intim amestecată cu cea economică: palatele regilor minoici și ale faraonilor erau depozite de grâu și magazii alimentare pentru obște. Puterile nu sunt centralizate, ci disperate.

În civilizațiile mediteraneene apar *națiunile*, când fixarea pe sol este completă. Migrațiile pastorale și vânătoarești erau obstacole pentru dezvoltarea grupelor sociale, însă concomitent cu fixarea și progresele culturii pământului populația crește rapid, cadrele primitive se destramă și sunt înlocuite cu cele naționale.

Sociologul M. Hariou²⁹ comentează formația națiunilor ca un fenomen de extremă importanță în zilele noastre, când se brodează atâtea dispute pe marginea naționalismului și internaționalismului. De ce prezintă națiunile o actualitate frapantă? Pentru că ele constituie *materia primă* a statelor, germinează opoziția între guvern și suveranitatea națională și încopce legătura de înrudire spirituală cu gândirea unității grupului însuși. Națiunile sunt grupe de populații fixate geografic, cimentate pe afinitate spirituală conștientă, dețin aceleași credințe, au același fel de-a simți, gândi și activa, și se disting printr-o lungă coabitare, printr-o comunitate de rasă, limbă și ideologie; în sânul grupului totuși se tolerează mai multe religii. Gândirea și voința unității sunt datorate în primul rând acelui „nucleu național tradițional”, care provoacă asimilarea imigranților, dacă numărul naturalizaților e relativ mic. Marele număr al națiunii e în continuă formație prin gândirea, voința și sentimentul comun, prin mediul de viață în care se poate trăi bine împreună, încălziți de dragostea de acest mediu care ia denumirea de *patrie*,

²⁹ Maurice Hariou (1856–1929), jurist francez, profesor la Facultatea de Drept din Toulouse.

fiind necesar să se realizeze o organizație socială într-o centralizare politică transformată în stat. La început, națiunile n-aveau legi scrise, ele funcționau doar în puterea obiceiului, a celui *jus gentium* din vârsta instituțiilor primitive, dispersate cum erau în cetăți, seniorii, mici principate, ghilde, corporații, hanse ale negustorilor, fără șefi permanenți, deci națiuni *larvare*. Numai metamorfozarea lor într-un stat concentrat realizează trecerea de la individualitatea amorfă, pozitivă, la personalitatea rezonabilă, puternică, dinamică.

Școala sociologică solidaristă pleacă de la formulele elementare în sensul că: „omul se naște debitor societății”, că „individul nu poate nimic fără solidaritate socială, însă continuitatea istorică este forma cea mai fecundă a solidarității” (Auguste Comte), că „obișnuințele colective și transformările prin care trec ele neîntrerupt” decid soarta instituțiilor (Mauss și Fauconnet), iar „puterea credințelor colective duce la conformismul strict obligatoriu” (Lévy-Bruhl). Tezele solidariste dau aparența subalternizării nimicitoare a individului, pus în slujba copleșitoare a societății, ca și când aceasta ar fi un scop, o finalitate căreia trebuie să i se jertfească integral omul particular. Ele admit dezvoltarea și conservarea omului, însă numai pentru ca activitatea sa să aibă efecte multe și utile pentru alții. Așa pusă chestiunea, doar pentru justificarea teoriei solidariste, se pierde din vedere numeroase alte laturi ale circuitului individ-națiune-universalitate-națiune-individ, pentru că, în cele din urmă, întreaga scară a fazelor progresului, toate entitățile intermediare între omul ca termen primar și universalitate, inclusiv aceasta din urmă, marchează tot atâtea posibilități de contribuție, pe cale inversă de acum, la progresul omului, care este alfa și omega în umanitate [...]

Nicio clipă să nu ne închipuim că evoluția poate fi concepută ca o singură linie dreaptă ascendentă, ci diagrama ei e foarte sinuoasă, se scurge în circumvoluțiuni uneori amețitoare în oscilația lor, în zigzaguri suitoare și coborâtoare, cu toate că în cele din urmă se rezolvă tot în ascendență, însă sub forma mai multor linii ondulate, un mănunchi bogat de curbe cu tendință urcătoare. Grafia progresului desemnează o încrângătură biruitoare în favoarea ridicării lui.

Legile de dezvoltare a societății își primenesc și își îmbogățesc conținutul și expresia după particularitățile autohtone potrivit dialecticii materialiste. Din ciocnirea contradicțiilor au țâșnit curente irezistibile de prefaceri. Clasicismul a cedat romantismului. Opoziția lui Huss, Luther și Calvin a provocat o breșă istorică în conformismul placid catolic. Împotriva absolutismului monarhic, parlamentele britanic, american, francez au proclamat drepturile elementare ale progresului în univers. Un lanț biruitor de fenomene ale dezvoltării sociale și naționale, a căror declanșare este în serie încă o perioadă lungă înainte, pentru că o mare parte a globului orbecăiește încă în beznă, iar dreptatea, ca și adevărul, este în mers continuu. Pentru că formațiunile națiunilor sunt foarte lente, vechi și de o coeziune foarte viguroasă, putem conchide că și continuitatea lor va fi foarte îndelungată. Jean Jaurès, eroul căzut victimă blamării militarismului, aprecia astfel viitorul lor:

„națiunile se vor înălța în umanitate fără a se dizolva.” Distinsul filosof și sociolog marxist nu numai că excludea orice antinomie între patrie și socialism, ci definea sublima corelație în următorii termeni patetici: „Socialismul nu se mai separă de viață, cu atât mai puțin de națiune. El nu dezertează din patrie, ci se servește de patria însăși pentru a o transforma și mări.”

„Să se realizeze unitatea umană prin subordonarea tuturor patriilor uneia singure? Ar fi un cazarism monstruos, un imperialism înspăimântător și opresor. Altceva este o federație liberă a națiunilor autonome repudiind folosirea forței și supunându-se regulilor generale de drept.” Nu suprimând patriile, ci înnobilându-le, ridicându-le la umanitate fără să piardă nimic din independența, originalitatea și libertatea geniului lor. Chiar dacă patriile n-au fost până aci decât organisme de forță și chiar dacă s-ar uita partea de voință, gândire, rațiune și drept, de liber și sublim devotament, progresul uman trebuie să se realizeze în marile grupe istorice.

„Forța, victoria spiritului nu constă în a repudia natura, ci în a o ridica la el, a o transforma gradat. Individul uman însuși este produsul unei îndârjite evoluții a naturii; unde va fi sprijinul său în a se lansa mai sus, decât nu în natură”; „toată natura, de jos până sus, este asociată la înălțarea spiritului.”³⁰

Dintre bărbații politici ai Transilvaniei, acela care s-a pronunțat în favoarea unei solidarități a românilor ardeleni pe o perioadă de cel puțin 20 de ani de la Adunarea Națională din 1 Decembrie 1919 a fost sociologul Vasile Goldiș, raportorul unirii de la Alba-Iulia. Într-un congres de la Sibiu, ținut în 1921, teza sa despre un „blocus ardelenesc” a fost aplaudată de intelectualitatea prezentă, în frunte cu Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Valeriu Braniște, Ion Lupaș, Ion Lapedatu, Valeriu Moldovan ș.a.³¹ Goldiș argumenta teza sa cu imperativul democratizării radicale a vieții de stat, răstimp util pentru ștergerea vestigiilor feudale întâpărite de secole în toate instituțiile publice austro-ungare. Într-o tipăritură mai veche, V. Goldiș făcea o critică severă legiurilor sectare ale Tripartitului medieval al lui Verböczy, în care noțiunea de „popor” e restrictivă: „intellige solummodo dominos praelatos, barones et alios magnatos atque quodlibet nobiles, sed non ignobiles” (plebea, poporul de rând, masa iobagilor e exclusă din conceptul de „națiune”). După ce face un scurt istoric al problemei, el intră curajos în actualitate. Condamnă regimul arbitrar al grofilor și baronilor care susțin liniștea și ordinea doar cu baionetele jandarmilor. Teza actuală a evoluției este evidentă: „Statul trece tot mai accentuat la formele capitalismului.” „Muncitorimea organizată consideră că e o chestiune de viață ca pe țărâm economic să se pună capăt comprimării salariilor și să nu mai fie lucrători greviști.” „De aceea muncitorimea pretinde ca fiecare popor să se poată cultiva în limba sa maternă.” „Internaționalismul socialismului însemnează propriu-zis negația oricărei apăsări a naționalităților. În programul partidului social-democrat din Ungaria este înscrisă egala îndreptățire deplină a popoarelor din Ungaria.”³²

³⁰ J. Jaurès, *Eléments du socialisme*, p. 343–347.

³¹ I. Clopoțel, *Criza democrației în România*, Cluj, Edit. „Societatea de mâine”, 1926, p. 12.

³² V. Goldiș, *A nemzetiség kérdésről* (Despre problema naționalităților), Arad, 1912, p. 64.

Umanitatea martirizată și dominată de prea multă vreme de spectrul unor forțe închipuite, dintr-alte sfere decât cele organic legate de însăși viața, are dreptul să-și liniștească geniul tulburat și să privească încrezătoare în munca organizată a energiilor conștiente proprii, reușind să dețină o cunoaștere a celor mai subtile dintre probleme: viața, conștiința, inteligența.

O pagină de excepțională viziune științifică aparține genialului savant bănățean dr. Victor Babeș. Într-o lecție inaugurală la Universitatea din Cluj, în 1919, combate plaga politicianismului cu clientela sa ruinătoare și definește știința ca „adevărul, cunoașterea și întrebuintarea forțelor noastre spre fericirea omului”. El făcea elogiul științei atotcuprinzătoare, neexistând fenomene inabordabile pentru ea. Prin perfecționări excepționale de laborator, dr. Babeș prevedea chiar pătrunderea în esența însăși a inteligenței foarte aproape de ordinul electricității și se întreba: „după aceste experiențe nu este oare îndreptățită speranța că *ne va succede a supune mintea omenească științei naturale?*”

„E prea adevărat că conștiința omului este o formă de manifestare a unei puteri ce este de tot diferită de celelalte manifestări ale materiei. Dar nu vedem oare în natură o mulțime de exemple unde din combinațiunile materiei se nasc materii și puteri de tot diferite? Astfel o anumită combinație de elemente produce deodată viață, o anumită celeritate a vibrațiilor produce un element nou, lumina.”

„Și pentru ce n-ar fi posibil ca o combinație și chiar o complicație oarecare chimică, o masă imensă de impresii din afară, o plasticitate infinită și un câmp foarte extins în creierii omenești pentru completarea impresiilor, în fine o armonie și o conlucrare a acestora să fie în stare a produce acel fenomen al naturii în creierul omenesc, pe care îl numim *minte omenească*, minte care se frământă cu filosofia.”³³

Printre cei mai incisivi critici ai stărilor sociale vechi de la noi este naturalistul Grigore Antipa, care deține paternitatea următoarei constatări amare: „la țară continuă cel mai crud regim de selecție naturală.” Iar neegalatul problemist Caragiale conchidea: „degeaba se-nvârtesc boierii, zilele constituției actuale sunt numărate.”

Atâta vreme cât națiunea română se zbătea de două milenii în împrejurări vitrege, împărțită geografic și politic sub dominațiile germano-ungare, otomane și țariste, ea era împiedicată să-și creeze instituțiile moderne de cultură și știință. Condiția primară a maturizării și progresului neîngrădit era neatârarea, dezrobirea națională și socială. E o certitudine că în statele poliglote și imperialiste sunt privilegiate națiunile „guvernante”, care subjugă pe celelalte, depozându-le de drepturi și răpindu-le mijloacele bunăstării și culturalizării [...]

Tot în legătură cu principiul naționalității, evoc aci o participare la analiza stărilor de acasă. După proclamarea unirii la Alba-Iulia, în presa săsească ardeleană s-au exprimat temeri că legiurile radicale ale Marelui Sfat și ale Consiliului Dirigent din Sibiu ar putea atinge interesele comunității germane, mai ales printr-o reformă agrară lărgită prin expropriere și naționalizare. Când în cotidienele

³³ V. Babeș, *Opere alese*, București, Edit. Academiei R.P.R., vol. I., 1960, p. 12.

„Kronstädter Zeitung” din Brașov și „Siebenbürg D. Tagblatt” din Sibiu au apărut articolele reputatului ziarist Emil Neugeboren de opoziție la reforma agrară și la alte măsuri legislative de stânga, am argumentat în „Gazeta Transilvaniei” îndreptățirea reformelor ca act de dreptate pentru populația majoritară română crunt asuprită sub vechiul regim. Afirmam că privilegiile au fost ale trecutului unguresc și opresiv. Justificam cât de echitabil este să admită și concetățenii sași ca poporul român să-și revendice o situație egalitară. De pildă, la o totalitate de 300.000 locuitori sași, și la un număr de 300.000 locuitori români să coexiste tot atâtea școli, industrii, prăvălii de comerț, întreprinderi și instituții bancare. Executarea onestă a principiului de egalitate a condițiilor economice și culturale. Discuția noastră ținută la un înalt nivel intelectual n-a alunecat în polemici. Însuși Neugeboren a semnalat urbanitatea expunerii punctelor diferențiate de vedere. Poporul german s-a acomodat situației și adunarea națională de la Mediaș a votat unirea Transilvaniei cu România. Se crease o osmoză fericită de înțelegere reciprocă și pacificare internă.

Prioritatea științei despre om. Nimic mai natural decât ca fiecare categorie de specialiști să-și apere autonomia disciplinei, acordându-i un primat asupra altora. Dintr-un punct de vedere, este îndreptățită să se rezume la această arie circumscrisă de obiect, pentru a-i consacra acea concentrare de silințe care e reclamată de condiția succesului. O seamă de autorități științifice s-au ridicat împotriva caracterului utilitarist al lucrărilor. Nu toate științele își vădesc de îndată eficacitatea. Unele, dacă nu majoritatea lor, nu urmăresc efecte lucrative, ci valoarea impersonală și prestigiul descoperirilor, însă bine știind că odată activitatea lor se va solda în beneficiul omenirii. Până azi, sunt departamente de stat așa-zise „neproductive”, neîncadrate similar cu altele cu necesitate la zi. Matematicile, literaturile, școlile clasice, bibliotecile, muzeele, creșele, cultele, în disprețul funcțiilor recunoscute de sporire a patrimoniului cultural al societății, își manifestă cu întârziere misiunea. Un publicist (dr. D. Martin) semnala că „științele fundamentale nu au totdeauna o consecință practică directă”. Faraday se întreba: „care este utilitatea unui nou născut?” Există și cercetări și instituții neeficiente direct, ci după așteptare. Nu numai din punct de vedere etic, ci și științific utilitarismul e dezaprobat ca incompatibil cu răsplata materială pe loc. Însă orice scriere, orice efort intelectual are un obiectiv sigur, se adresează unui public, unei societăți, ramuri de proliferare a produselor într-un timp, cândva. Dacă tindem spre origini, spre evoluția lucrurilor, nu se poate concepe să nu ajungem la un consens, că știința despre om deține o prioritate manifestată și neîndoielnică, noi toți fiind interesați în crearea cadrelor de perfecționare a lui, pentru a fi el capabil să-și aducă o contribuție mai substanțială la progresul uman general.

Printre creațiile naturii, omul este o culme, o acumulare ancestrală, o indicație de maxima capacitate de realizare, diferențiere selectivă. Se ivește întrebarea: este omul un scop, o finalitate în ordinea ascendentă a lumii? Cognoscibilul își lărgeste neîntrerupt aria cuprinderii asupra existenței exterioare, ca și asupra imensității subconștientului psihic. Analiza noastră se oprește asupra

fenomenelor observabile și consideră că n-are nici un temei să abordeze străfundurile agnosticismului. Am intrat în domeniul metafizicii speculative insondabile. E așa de vast câmpul explorării asupra omului – de-aproapele nostru, încât tezele despre el implică eforturi multilaterale și multidimensionale. O câtime infinitesimală de considerații să ni se permită și nouă în spațiul și timpul de față.

Până ce a luat „chipul” – fizionomia antropologică din vremea noastră, speciei umane i-au trebuit sute de mii și milioane de ani, iar de aici înainte, într-un ritm mai accelerat, alte zeci de mii de ani îi vor fi necesare pentru a atinge nivelul spre care aspiră, dacă peste tot e imaginabil un nivel de dezvoltare la care s-ar putea opri.

Ne interesează factorii care favorizează propășirea omului. Însuși omul devine factorul propulsiv al progresului lumii. El e impulsul inițial și către el se întorc, în beneficiul său final, întreaga filieră de organizații ce iau ființă pe scara istoriei mondiale. De la om pleacă totul, diferențierea gândirii, specializarea în infinite direcții, multiplicarea utilajului, lărgirea orizonturilor culturale, desfășurarea tuturor științelor și civilizațiilor din vremuri imemorabile de pe glob. De aceea știința despre om apare pe primul plan al umanității și prelucrării materiei din care a descins el însuși cândva. Fiecare ființă umană e interesată să ajungă la un astfel de stadiu al evoluției, încât mediul natural și social să fie în concordanță cu cele mai potrivite măsuri ale mărimii complexului de însușiri cu care este dotată prin ereditate și înmulțite de caractere dobândite de la înaintași și de la societatea contemporană. Și iarăși, omul nu se poate întoarce nici împotriva naturii care i-a plămădit ființa, nici împotriva grupei sociale restrânse ori colectivității mai largi care i-a înlesnit și definit formația, integritatea caracterului și individualității. Oricât de restrâns a fost agregatul primar uman în începuturile lui, el a oferit singurul cadru în care membrii lui au dobândit o înnoită siguranță de viață și dezvoltare. Cu vremea, ei s-au descătușat de tirania zeităților, a clasei conducătoare, a obiceiurilor primitive și superstițiilor. Relațiile interindividuale i-au săltat din obnubilăție și au provocat o realitate luminoasă nouă, deasupra indivizilor, societatea. Viața societății nu e o subsumare de voințe individuale, ci o realitate distinctă care acumulează patrimoniul experiențelor civilizației anterioare. Iau ființă instituții ce nu se împietresc în formule statice, ci sunt supuse transformărilor dinamice continue. Fenomenele sociale proprii obiectivelor științei sociologiei sunt chiar aceste „instituții vii” care se formează, funcționează și se transformă în momente diferite (Mauss și Fauconnet). Societatea deține o misiune decisivă de educație, creștere și perfecționare a individualității omului. La rândul său, omul are obligația firească de a sluji societatea cu întreaga sa capacitate de muncă și invenție. Condițiile de dezvoltare a culturii omului își stabilesc cadrul multilateral de garanții și creșteri în formația *societate-națiune*. După cât de sacre sunt drepturile individului, cel puțin tot atât, dacă nu mai mari, sunt drepturile națiunii în care sunt depozitate imensele îmbunătățiri realizate prin jertfa generațiilor precursore.

Un pas mai departe, o etapă necesară și hotărâtoare a progresului o constituie relația de universalitate care împresoară pe om și agregatele interpușe. Pentru ca națiunile să-și definească și realizeze scopurile sublime de culturalizare, de

desăvârșire a independenței și suveranității de stat, să-și creeze instituțiile ce corespund împrejurărilor, resurselor și aspirațiilor poporului, să facă posibilă maturizarea civică a cetățenilor, în univers e neapărat nevoie de curmarea conflictelor și iritațiilor dintre națiuni, renunțarea la forță și violență. Prin asentiment, să se recurgă la tratative rezonabile, pașnice.

Între autohtonie și universalitate se sudează plurilateral, în mod foarte lent, o serie tot mai densă de relații intermediare în forma unui circuit tot mai amplificat în beneficiul comun, al omului, al ansamblului etnic, al forului universal. Raporturile rudimentare leagă pe individul descins din hominizi de grupul înrudit, prin totem, prin gintă, prin trib, din nevoia apărării de grupurile rivale, de fiare, de calamități nimicitoare. Agregatele și-au solidarizat componenții în virtutea durtății de a-și culege hrana la început și a o produce ulterior prin ocupații pastorale și agricole, când s-au iscodit uneltele de piatră, bronz și fier. Păstoritul urmat vânătorii, apoi agricultura au constrâns clanurile și triburile la viață nomadă, la despărțirea în caste și clase, la cucerirea unor teritorii foarte întinse, ca să scape de pârjolul secetei și prăpădul epidemiilor. Tipul viitor de conviețuire a fost municipalitatea. Iloții și plebeii s-au ridicat împotriva monopolului puterii de către satrapi și patricieni. Sclavagismul a fost umbra imperialismului asiatic, persan, macedonean, roman și german. O sumedenie de națiuni au luat ființă prin destrămarea celui imperialism și apunerea Evului Mediu. O eră nouă s-a deschis pentru popoarele lumii. Revirimente elementare modifică societățile și consolidează națiunile, permițând posibilități mărite de valorificare pentru om.

În măsura în care indivizii scapă de tirania imobilismului și cezarismului, iar societatea e însuflețită de modificări vicioase și restructurări prin mulțimea instituțiilor de toată natura, se ivește posibilitatea de a-și înmulți cunoștințele, a-și ageri simțurile și rafina gusturile unei vieți ridicate prin exigențe înnoite. Pentru această înviorare morală și spirituală, pentru lărgirea puterii de autocontrol și pătrundere a fenomenelor sociale, sunt necesare și fundamentale stările sociale în care se găsește națiunea prin întregul complex psihic ce i s-a imprimat și pe care îl reflectă prin toți porii sufletului. Națiunea este unitatea reprezentativă a mentalității și aspirațiilor componenților ei. Activând pentru ei cu instituțiile create în beneficiul tuturor, națiunea e sigură că și capacitatea de activare a elementelor individuale în beneficiul ei va fi mai efectivă. Nici nu se pot concepe națiuni înfloritoare fără nivelul ridicat al cetățenimii încadrată cot la cot în toate sectoarele de muncă. Națiunea este o realitate atât de indispensabilă în propulsarea progresului obștesc, încât ea contează ca o forță hotărâtoare în balanța civilizației întregii umanități mondiale. Cu cât fluiditatea măsurilor și mobilitatea funcționării instituțiilor sociale sunt mai asigurate și ating toate straturile și periferiile organismului social, stimulând energiile populare la activități publice și auto-educație, cu atât națiunea va dobândi o pondere mai substanțială în cântarul valorilor universale.

A defini conceptul de națiune în întregul ei realism este o întreprindere de perspectivă. Teoretic și practic, întâmpini dificultăți în calea unei descifrări, parțială cel puțin. Așa cum deosebit de dificilă problemă este pentru un fiziolog –

și până azi rămasă nedelegată – de a compune cel mai elementar nucleu vital, protistul unicelular, deși procentual se cunosc cu exactitate matematică chiar elementele chimice ale corpului uman³⁴, tot astfel mai stăruie semne de întrebare și în acest domeniu. Totuși, omul de știință deține numeroase date pentru a explica acest ansamblu de particularități care s-au elaborat înfinit de încet în decurs de secole ori chiar de milenii la un popor, printr-o sudură psihică foarte complicată. Națiunea înseamnă triumful unei conformații spirituale identice, izvorâtă din comunitatea de limbă, folclor, mentalitate, comportare etică, lupte pentru așezări geografice stabile și pentru pământul necesar traiului, biruințe asupra vitregiilor dinlăuntru și din afară, apărarea intereselor și aspirațiilor comune, cucerirea independenței și libertății de a se închea într-un stat propriu neatârnat, apărarea viitorului pentru el și generațiile succesoare.

E fapt cert că națiunile au răzbit în arena mondială ca formațiuni istorice deosebit de elaborate și foarte viguroase, galvanizate printr-o lungă conviețuire și infinite similitudini de afirmare. Ele sunt grupuri etnice și etice indisolubil cimentate prin serii de manifestări într-un stil de viață *sui generis* ce le conferă o personalitate zămislită prin agregarea compactă și masivă a părților constitutive. Sunt deci realități sociale, societăți cu atât mai dense și mai rezistente, cu cât conștiința propriei personalității, a idealurilor comune și puterilor de care dispun e mai profundă, mai trează, mai activă. Nu orice mulțime, nu orice formațiune demografică nedevelopată, numeric insignifiantă, nu orice societate primitivă poate fi înglobată în conceptul de națiune. După o formulă a sociologului Spencer, primitivii prezentau o unitate confuză, pe când modernii dau profilul unei eterogenități armonice.

În dreptul internațional și în știința sociologică despre om și societate, s-a stabilit riguros, științific, că națiunea a devenit un concept general recunoscut, o categorie a rațiunii universale, care intră în formulele definitive, cele ale progresului contemporaneității. Ce va fi mâine nu putem ști. Suntem împotriva profetismului, ca și contra paseismului – fantasii și riscuri de același grad. Azi însă este cert că națiunea contează ca o necesitate a promovării ei ca factor pozitiv al progresului umanității.

Și iarăși s-a căzut de acord cu certitudine că, după cum omul este organic legat prin toate fibrele ființei sale de națiune drept cadru de valorificare a calităților native și posibilităților de eflorescență spirituală, tot astfel și națiunile nu pot trăi în izolare, în orgoliu autarhic, ci sunt conștiente că prosperitatea și viitorul lor strălucit trebuie să aibă ca suport sigur și indispensabil încadrarea voluntară într-un organism internațional, într-o societate liberă a națiunilor, unite prin asentiment deliberat. Garanția circuitului pașnic al culturii, ideilor, prefăcerilor, al schimbului de experiențe și producții între națiuni și state rezidă într-o așezare justă a raporturilor pe scară mondială, așa cum glăsuiește statutul organizației înfăptuite teoretic după Al Doilea Război Mondial, fără a fi fost și respectat în litera lui întreagă. O.N.U. este

³⁴ Savantul H. Coandă precizează că, procentual, creierul conține 84%, iar întregul corp omenesc 70% apă.

însă un organism considerabil, care militează pentru încetarea războaielor și pentru stingerea conflictelor numai prin tratative de pace între națiuni.

Nici cultura, nici bunăstarea economică, nici perspectiva de înaintare în lume nu se pot concepe fără astfel de aranjamente de ordin social, încât omul să dispună de rânduiala maximei desfășurări de însușiri creatoare prin națiunea sa liberă și înzestrată cu atributele instituțiilor progresiste, iar națiunile să scape de spectrul violenței și fricii, dându-și mâna, optând pentru reglementări internaționale în favoarea păcii, respectându-și semnătura pe un pact cu O.N.U. În națiunile curente ale legalității internaționale, drepturile omului, drepturile națiunilor și îndreptățirea ființării unei autorități universale ca atribut suprem în litigii au fost onorate de o consfințire generală. Există deci perspective de a se lărgi căile progresului uman la orice scară, de la autohtonie la universalitate.

Regula sociologică adecvată. Circuitele valorificării omului. Puterea de observație, intuiție și reflecție a omului asupra obiectelor și mediului înconjurător s-a lărgit și întărit, detașându-se, eliberându-se de sub noianul întru chipărilor supranaturale, încorporate în sumedenii de zeități, pe care a căutat să le îmblânzească și apropie. În cele dintâi creații literare de folclor transmise prin oralitate sunt tot mai frecvente tendințele de eliberare a omului și de avizare asupra mijloacelor de transformare a ordinii lucrurilor prin iscusință proprie. Sfinxul Tebei a fost doborât de om. Prin dibăcie ingenioasă, Ulise a învins pe ciclopul gigant Polifem. Prometeu a răpit secrete ale Olimpului și le-a transmis omului. Iar nesfârșită e savoarea povestirilor orientale din *O mie și una de nopți*. Prin darul său miraculos de a rememora pilde de înțelepciune, Șeherezada a izbutit să îmblânzească instinctele abominabile de suprimare a femeilor de către ferocele Riad-șah. Morala literaturii acesteia fermecătoare este că Alah „are grijă de toți cutezători”; „când Alah vrea să binecuvânteze omul, întâi îi înmulțește mintea, pe urmă îi dă și averile.”³⁵ Deci un splendid elogiu al virtuții omului dintru început, de la primele licăriri ale inteligenței.

Raționaliștii greci și romani, în frunte cu stoicii, au atins culmi supreme de explicare a fenomenelor naturii prin puterea suverană a rațiunii. Seneca proclamă: „numai rațiunea desăvârșește pe om, numai rațiunea desăvârșită îl face fericit”; „adevărul nu există fără rațiune.”³⁶ Stoicismul era un sistem universal de gândire, pleda pentru „drepturile întregii omeniri”. Seneca era pe deplin orientat, ca cel mai înaintat savant al zilelor noastre, pentru că ajunsese la următoarea formulă superbă: cunoașterea naturii și științei duce la binele suprem și începi a fi asemeni zeilor, iar nu imploratorul lor ...

Numai cât ... ce lung drum mai e necesar omului, peste secole și milenii, să se integreze chiar și numai în ordinea civilizației europene, nici aceasta desăvârșită.

³⁵ E. Camilar, *O mie și una de nopți: basme arabe*, București, Edit. Tineretului, vol. II, 1956–1959, p. 65.

³⁶ Seneca, *Scrisori către Luciliu*, București, Edit. Științifică, 1967, p. 221–222.

Atâtea inovații și modele de construcții tehnice și sisteme de gândire se proliferază târziu și neîndestulător în favoarea omului, chiar în cele mai bătrâne state cu instituții și concepții avansate. E un imens drum de parcurs de aci înainte. La ora actuală, nici cele mai bogate țări nu-și pot permite luxul renunțării la arme și trecerii la regim consimțit de relații pașnice internaționale. Dar să nu disperăm, să nu ne postăm în atitudine de pasivitate și resemnare, ci să dibuim continuu noi căi de asentiment general la coexistență și cooperare fructuoasă între toate națiunile globului.

Fapt este că nu numai societatea va răsplăti, involuntar chiar, pe om pentru toată truda provocării înfloririi ei, ci în măsură tot mai considerabilă înseși așezările sociale neîntrerupt prelucrate, rafinate, modernizate de hărnicia omului, se vor reflecta în el însuși, într-un nivel tot mai exigent de muncă și intelectualitate. Pronosticul lui Karl Marx este cât se poate de adecvat când remarcă dublul efect al înrâuririi activității omului asupra naturii: concomitent cu modificarea operată asupra naturii, *omul își modifică propria sa natură*.

Gospodăriile tot mai înfloritoare, meșteșugurile, artele, experiențele confortului, capacitatea rezistenței față de calamități și ostilități, îngrădirea exploatării și profitului, scăderea beneficiului ilicit, împiedicarea stoarcerii plusvalorii de către clasa avută prin abuzuri și violenții fac tot mai eficientă solidarizarea păturilor muncitoare și le sporesc încrederea în virtuțile aportului de civilizație. Este un circuit strâns de valori răsărite din felurile de muncă în cadrul social. Omul se ridică foarte lent, însă sigur, pe asprul drum al vieții, se ajută pe el însuși și-și creează punți succesive de valorificare a calităților, împotriva servituților și la adăpost de îngrijorările zilei de mâine. Perspectivele sunt ferme. Toate legile de dezvoltare a societății și progresului se rostesc în favoarea omului.

Națiunea și componentele sale. Doctrinile politice și juridice substanțial elaborate și proclamate de două adunări naționale ale Statelor Unite și Franței în două momente de importanță istorică (1776 și 1789) au avut un răsunet epocal, revoluționând mentalitățile și instaurând o nouă ierarhie a valorilor umane pe temeiul democrației și experienței. Principiile libertății și egalității și-au făcut vad în inimile popoarelor, însuflindu-le în dobândirea neatârării de stat, prin emanciparea cetățenească a omului și autodeterminarea națiunii.

Un grad de remarcabilă evoluție într-o parte a lumii. Însă raza aceasta de stări mai accesibile la cultură ale omului și națiunii este delimitată. Ea cuprinde aproape în totalitate Europa, două treimi din America de Nord, cam o treime din America Latină și Asia și în proporție neînsemnată continentele Africa și Australia, unde popoarele sunt slab dezvoltate și mai există triburi neintegrate în viața de stat, fără o conștiință politică de sine. Cam 2/3 din omenire se zbat în analfabetism, subalimentație și primitivism. Cât de relative și fragile sunt deci concepțiile juridice și sociologice care se pronunță azi în general asupra omului și societății, dacă sunt atât de inegale stările umanității contemporane. Câtă ardoare și fermitate

necesită lupta pentru extinderea culturii și maturității politice în toate unghiurile în care e acuită biata umanitate. Nu sunt date încă unități de măsură pentru integrarea întregii umanități într-un ritm ferm și regulat de propulsie pentru toți, ci sunt în vigoare preferințe de discuții ce includ doar niște regiuni cu populații „ajunse”, ridicate. Evident că succesele înregistrate de om și știința sa sunt foarte mari și că în viitor procesul de civilizație va decurge într-un timp record față de milenii întârziate. Sunt înalte pozițiile cucerite de omul european, care s-a infiltrat de-a binelea și în celelalte continente cu instituțiile de acasă, provocând și promovând dezvoltări de civilizații ce întrec chiar nivelul său, cum sunt cazurile elocvente ale Americii nordice și Japoniei, industrializate la extrem. Obiectivul civilizației umane este încadrarea omului de pretutindeni, indiferent de naționalitate, de idiomul lingvistic, de religie, mentalitate, colț geografic, stare materială și grad de intelectualitate, deci fără nicio excepție, în circuitul marelui proces al valorificării, prin adaptarea la curentul general în virtutea unității speciei. Problemele se vor înmulți peste măsură în perspectiva timpului apropiat chiar. Contemporaneitatea noastră, chiar în dimensiunile restrânse desemnate mai sus, este foarte absorbită de multiplicitatea întrebărilor ce i se pun în privința progresului omului. Infinită dificultăți se ivesc de-a curmezișul potențialului său de afirmare. Cu cât orizonturile intelectuale ale omului sunt mai largi, cu atât e mai fermă și apropiată perspectiva universalizării culturii. Cum reușește omul să obțină acele orizonturi? Printr-un concurs favorabil de împrejurări, când societatea în care trăiește și mediul geografic prelucrat de destoinicia lui îi oferă prilejurile intelectualizării. Societatea și natura înconjurătoare sunt cei doi factori determinanți ai perfecționării lui.

Mă opresc la câteva nedumeriri stârnite de savanți sociologi de înaltă clasă. Autori ai unor cărți erudite asupra sistemului de relații interindividuale, care sunt obiectul însuși al sociologiei. Recunosc: cărți grele de conținut și foarte convingătoare. Și totuși, într-o oarecare măsură, unilateralitatea lor este izbitoare. Ating autonomia ființei umane, subordonându-o sugrumător societății. Ca și când societatea ar fi un stăpân predestinat, pe care ești dator să-l servești cât trăiești, față de care ai avea numai obligații de care nu te poți scutura până la moarte.

Nimeni n-a demonstrat teza aceasta cu mai mult aparat „științific”, mai cuprinzător și laborios decât Durkheim, care de altfel mai deține meritul de a fi dat corp definitiv și doctrinei saint-simoniste – atât de dezlănate până la el – în prelegerile sale despre socialism de la Universitatea din Bordeaux³⁷. Ce e societatea după Durkheim? O pluralitate de subiecte individuale asociate. Personalitatea colectivă e altceva decât totalul indivizilor componenți. A se conserva, a se dezvolta un individ cu efecte utile pentru alții e un scop superior ce decurge dintr-o sursă superioară. „Dacă există o morală – precizează Durkheim – un sistem de datorii și obligații, trebuie ca societatea să fie o persoană morală calitativ distinctă de persoanele individuale ce le cuprinde și din sinteza cărora ea rezultă”; „morală nu începe decât când începe dezinteresarea, devotamentul, când

³⁷ E. Durkheim, *Le socialisme*, Paris, Alcan, 1928.

subiectul căruia ne subordonăm are o valoare mai înaltă decât noi indivizii, ori numai colectivitatea este un subiect care posedă o realitate morală mai bogată, mai complexă decât a noastră”; „morală începe acolo unde începe viața de grup; există grupe diferite: familia, corporația, cetatea, patria, internaționale cu ierarhii ce se pot stabili în grade deosebite; morală nu e numai *pentru* societate, ci e făcută *de* societate.”³⁸

Durkheim instituie o ierarhie declarată între om și societate. Societatea ar fi o realitate privilegiată, superioară. Evident că societatea e o sinteză, o realitate distinctă față de indivizii care o compun, însă nu este un scop în sine pentru care componenții sunt aserviți, sunt ținuți să se sacrifice. Teza acceptabilă ar trebui mai degrabă inversată: cu cât societatea este mai diversificată, amplificată și în puterea unor mijloace înmulțite de prosperitate, cu atât și indivizii componenți sunt stimulați și îndreptățiți a reclama avantaje superioare și beneficii din bunurile achiziționate de munca lor.

Concepția sociologică despre obligațiile individului a fost înșușită și dezvoltată de discipoli ca Mauss, Fauconnet și de alte mărimi consacrate în sociologie, cum e Bouglé, apoi de autorul doctrinei solidariste, Léon Bourgeois, cu numeroși aderenți. Componenții au fost priviți ca niște entități în inferioritate, cu răspunderi de fidelitate și serviciu total pentru societate, ceea ce este o injustiție, o unilateralitate.

Reflecțiile nu se pot opri la această stânjenire a omului. Regula generală sociologică e mai sintetică, mai cuprinzătoare, adecvată, asemuită spiralei ascendente, care antrenează nu numai cursul societăților, ci, în fond, și al perfecționării omului. Deodată cu fenomenul creșterii societății, în mod implicit beneficiile radiază și asupra omului. Ritmul de universalizare se întetește și cuprinde o sumă tot mai considerabilă de autohtonii înfloritoare, de pretutindeni țâșnind și sursele care saltă pe individ spre trepte mai ridicate de viață și progres.

Mobilitatea socială. O caracteristică esențială a națiunii române este documentată de autorii atlasului lingvistic în cadrul Muzeului limbii române din Cluj, sub direcția lui Sextil Pușcariu: mobilitatea socială excepțională la vremi de bejenie. Mișcări strategice de retragere în adăposturile codrilor puțin accesibili triburilor înarmate invadatoare și lacome de prăzi și de capturi de oameni. Mișcări elastice cu reveniri repezi după scurgerea puhoaielor din zonele tulburate. Năvălitorii ce mai zăboveau epuizați, răzbiți de lipsuri, erau gata de tranzacții cu „fugiții”, implorând reluarea muncilor și furnizarea de hrană, metale, sare și alte produse. Mlădierile la stările de alarmă și scutirea existențelor în munții primitivi a devenit o tactică, o însușire ce reclama virtuți deosebite de bărbăție, vigilență și mobilizare de mase încă din vremea contactelor primare cu slavii. Se certifică organizațiile de *vlahi* în munți și de *slavoni* pe văi. Timp de 400 de ani a durat țara Vlahia Mare în Tesalia și Pind. Capitala aceluia „rex Bulgarorum et Blachorum” era în Târnovo. Pături orășenești bogate de vlahi aveau așezări prospere, castele pe

³⁸ E. Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris, 1912, p. 263.

munți și numeroase turme de oi. Împăratul Ioniță Asan participa cu oști în armatele cruciate în 1221. Între secolele XI–XIV, „vlahii” au deținut rol conducător în Balcani. În 1203, ei au luat prizonier pe împăratul Baldovin. Bizanțul apelează la concursul militar al ducilor dobrogeni și geți nord-dunăreni contra regilor unguri. Masele române din preajma Dunării au rol în înființarea principatelor libere. Regii din Buda și principii Transilvaniei folosesc oști române împotriva împăraților germani și incursiunilor tătărești. Un aflux însemnat sud-dunărean se produce prin macedonenii presați de expansiunea otomană, elemente înstărite, destoinice și întreprinzătoare, care ne-au hărăzit familii ca Șaguna, Mocioni, Gojdu, Sina, mecenai ai culturii românilor transilvăneni. Această experimentată mobilitate a generat omogenitatea socială și a întreținut continuitatea și unitatea poporului român.

Receptivitate, calificare, inovație. Încercările de a defini mănunchiul de însușiri deosebitoare ale poporului român n-au izbutit încă în veridicul și deplinătatea lor. Avem numeroase descrieri livrești, prea îndepărtate de realitate, iar sociologia încă nu și-a programat obiective sistematice într-o atare direcție. De la Drăghicescu și At. Joja deținem câteva înseilări prea sumare ce nu par verificate prin anchete directe. Sunt de preferat cunoștințele din contactele și experiențele personale. Timp de câțiva ani am fost în centrul unor mari mișcări de populație muncitoare, cum e Brașovul. Până la unirea din 1918, cca. 80% din muncitorimea industrială calificată era germană și maghiară, iar 20% din serviciile inferioare erau deținute de elemente române, aproape în întregime necalificate. Prin forța împrejurărilor și înmulțirea uzinelor, au gravitat spre Brașov lucrători din vechea Românie, într-un număr continuu sporit, cifrat într-un moment dat la 50.000. Grație puterii de receptivitate a cunoștințelor și de introducere în rulajul tehnic atât de complicat, calificarea lor a inversat procentajul de odinioară. Capacitatea de absorbire, de punere la curent cu tehnicitatea a mărit nivelul de muncă și existență. În cadrul universității socialiste, având cursurile de trei ani, mi-am dat seama de asimilarea teoretică deplină a problemelor. Și nu peste mult timp s-au ivit inovatorii care au provocat economii și îmbunătățiri continue în procesul de producție. Ingeniozitatea, deșteptăciune și intuiția erau, de altfel, calități curente la poporul nostru și în trecut, prin probe aspre în munci de altă natură, cum am văzut, iar în era industrializării intense ele și-au făcut apariția din plin.

Tehnici de arte meșteșugărești. E câte o teză de-a dreptul ingrată. E dificil de a o aborda în plenitudinea specificității și complexității ei. Ansamblul carpatic a fost un teritoriu prelucrat de timpuriu sub imperiul multilateralității ocupațiilor și stimulentele de a inventa meșteșugurile reclamate de populație, pentru a pune în valoare resursele naturale și a crea mijloace necesare de subzistență. Gospodăriile presate de expansiunea demografică aveau nevoie de largiri de teren prin deșteleniri și defrișări: frunzișul putred al codrilor, bogat în vitamine, dădea îngrășămintă ce asigurau recolte excelente. Culturile se întindeau până la altitudini

apreciabile. Cartoful și ovăzul creșteau și la 1200 m în Munții Branului, Apusenilor, Herculanilor și Maramureșului. Locuitorii nu se îngrămădeau exclusiv în satele văilor, ci-și construiau case acolo sus, pe coaste cu pajiști, poieni, fânețe, livezi, bățatură lângă păduri cu izvoare limpezi de apă. Arhitecți ca G. M. Cantacuzino, cu viziunea satului, și etnografi ca Romul Vuia, creatorul muzeului în aer liber „Hoia” de lângă Cluj, au exprimat elogiu îndreptățit omului de munte, nu numai pentru că știa alege vatra pentru casă într-un peisaj superb, în cea mai pură atmosferă – pe vârfurile plate ale dealurilor, ca și pe fețele bătute de soare –, ci și pentru că el hotăra stilul arhitectonic, fiind un neîntrecut maestru în construcție. Arhitectura, sculptura, tâmplăria, dulgheria, dogăritul, peste tot fasonarea esențelor lemnoase erau profesii îndemânatică, arte veritabile ale munteanului, o tehnicizare exercitată din bătrâni și transmisă generațiilor. Tehnici meșteșugărești înfloritoare s-au răspândit pe toate văile. De pildă în Bihor: pe Valea Buduresii de pe lângă Crișul Negru erau multe șteze (piue) pentru bătutul țesăturilor; în satele Leheceni, Săliște, Cărpineat, Săscior ardeau cuptoarele de olărit pentru clondire, cărcege, ulcioare; în Brihani și Vărzarii de sus se preparau cărbuni de lemn (lignit); în Vărzarii de mijloc duduiau făuriștele securarilor, ateliere de confecționat coase, topoare, cuțite, seceri; în Vărzarii de jos se specializaseră ciubotarii; în Vașcău își aveau atelierele cojocarii; în Sârbești sumănarii, țundrenii. În comuna Sintești din Banat, marfa pentru târguri era războiul de țesut ornamentat artistic. Pe cursul Begăi, la Pietroasa, se exploata piatră de moară, cu rază de desfacere până la Orșova și până pe Crișul Alb. Olăritul ca meserie ancestrală se mai practică și azi la Jupânești, Biniș și Obârșă. Centrul de „uși crețe” cu placaje în desene geometrice era în satul Breazova pe Bega, un sat vestit în dulgheri care construiau biserici cu o tehnică renumită, mobilier și căzi de mărimi rare. Tehnici impecabile pentru industrie de textile, exploatare miniere, ferăstraie, mori, fierării, vase de aramă împânzeau toată regiunea, împăcând multele trebuințe. Firește că vor fi existat împrumuturi de civilizații de la imigrați și vecinătăți, însă adaptate la particularitățile locului. O unealtă bună peregrinează pe distanțe mari. Meșteșugarii locali erau multilaterali, fără școli profesionale, ci numai cu școala experienței moștenite de la înaintași și perfecționată de ei înșiși. Te întrebi: de unde atâta forță de agilitate, receptivitate, inventivitate și ingeniozitate în fabricarea și mărirea cu exactitate a pieselor tehnice [...] Tehnicienii aceștia laborioși satisfăceau multiplele necesități de aprovizionare cu articole manufacturate, meșteșugărești, casnice și apărau harta etnografică a poporului român, prea des amenințată de sfârtecarea și ciuruirea prin infiltrațiile colonizărilor dirijate de regalitatea catolică de la anul 1100 încolo până la 1918, stânjenind așezările străvechi ale băștinașilor.

Trei autorități în descrierea meșteșugurilor populare de înaltă clasă artistică au dibuit rafinamentul construcțiilor arhitecturale, sculpturale și picturale, exprimând elogii nețârmurite. Gr. Ionescu³⁹ relevă un „bogat și variat repertoriu de forme constructive și de elemente autohtone, cu mărturii de păstrare a caracterelor

³⁹ Gr. Ionescu, *Arhitectura populară românească*, București, Edit. Tehnică, 1957, p. 9.

autohtone”. Casa dacilor conservă tipul locuinței neolitice; forma, materialele și procedeele de construcții foarte asemănătoare cu unele colibe din părțile muntoase; „există o unitate de concepții, o înrudire vădită între tot ce s-a realizat în trecut pe întregul teritoriu al țării.” Formele de teren extrem de felurite: munți, dealuri, platforme, poieni, văi strâmte sau largi, au impus o anumită orânduire în maniera așezărilor și ocupațiilor. Economic, geografic și demografic, satul împrăștiat, răzleț, răsfirat ori adunat geometric în văi, grăiește despre talentele remarcabile ale artiștilor și dibăcia locuitorilor în a stăpâni natura, peisajul, supunându-l modului prielnic de propășire.

Însușirile psihice oglindite în folclor, melosul popular și artele rustice. În intimă corelație cu lingvistica acționează folcloristica. Puține diferențieri le despart, mai degrabă se întregesc și constituie un tot organic. Folclorul nu se rezumă la idiomuri de limbă, ci îmbrățișează un amplu câmp din domeniul muzicii și dansului. George Enescu, Constantin Brăiloiu, Sabin Drăgoi sunt exemplare distinse ale culturii artei populare și prelucrării motivelor în arta cultă.

O cât de sumară înfățișare a melosului popular încheagă o frescă uimitoare a creațiilor definite ale geniului multimilenar în diversele părți ale pământului românesc. Folclorul muzical și coregrafia dețin indicii certe despre talentele originale care reflectă gama simțămintelor poporului român cu totul altfel nuanțate, cu totul distincte de ale altui popor, formând un buchet de caracteristici ce-i aparțin numai lui.

Să consultăm antologia *George Enescu*⁴⁰. Enescu e întâi de toate un compozitor, un gânditor. El interpretează într-un chip profund just sensul creației muzicale, când se pronunță astfel: „țărâmul român poartă muzica în el; ea e tovarășa lui în singurătatea munților și câmpiilor, ea îi liniștește spaimele, îl ajută să-și spună dorul, nostalgia inexprimabilă care îi umple sufletul; născută din suferințele poporului român prigonit de năvălitori, muzica sa este dureroasă și nobilă chiar în ritmurile săltărețe ale dansurilor”; „folclorul nostru nu numai că e sublim, dar te face să înțelegi totul, e mai savant decât toată muzica așa-zisă savantă, și e într-un fel cu totul inconștient, e mai melodic decât orice melodie, dar asta fără a vrea, e duios, ironic, trist, vesel, grav”; „și în doina noastră se răsfrânge ca într-o piatră scumpă un mozaic de raze”, ea poartă „pecetea precisă a țărâni noastre românești”. Enescu își da seama de „tezaurul uriaș al folclorului, care conține capodopere definitive”, „giuvaieră în sine”, și „e extrem de rafinat și de o bogăție de necrezut”⁴¹. Dintre aprecierile atât de prestigioase ale lui Enescu, mai reținem: „muzica este un grai în care s-oglesc, fără posibilitate de prefăcătorie, însușirile psihice ale omului, ale popoarelor”⁴², ea exaltă „meritul mare inițial al anonimului care a conceput melodia”⁴³, vor fi influențe străine strecurate la români? Da, „dar

⁴⁰ *** *George Enescu*, București, Edit. Muzicală, 1964, p. 36–37.

⁴¹ Andrei Tudor, *Enescu*, București, Edit. Muzicală, 1958, p. 29.

⁴² *** *George Enescu*, ..., p. 31.

⁴³ *Ibidem*, p. 37.

asemeni organismelor puternice care asimilează principii străine, nu și-a pierdut personalitatea prin împrumut”⁴⁴. Enescu remarcă o „deosebire între muzica țigănească și muzica populară română” și subliniază „vigoarea poporului făuritor al minunatelor melodii de mare intensitate ritmică”. Creațiile populare sunt „un patrimoniu acumulat de secole cu trudă și credință”. Efectele muzicii? – „îmblânzirea semenilor”, „menirea sfântă a muzicii este să stingă urile, să potolească patimile și s-apropie inimile într-o caldă înfrățire, așa cum a înțeles marea antichitate creând mitul lui Orfeu”⁴⁵, mai accentuează Enescu de pe înaltul pedestal al sublimelor sale concepții. Considerațiile lui Enescu sunt parte integrantă a studiului prezent, care, în esență, tinde să demonstreze fizionomia originală a poporului român oglindită în folclorul muzical și coregrafic. Se evidențiază cu certitudine o latură constitutivă a personalității națiunii române, crescute, „șlefuite”, cristalizate, maturizate în tipar singular de-a lungul mileniilor. Acest folclor semnificativ se naște, se amplifică și deține un foarte precis caracter de definitiv. Un tezaur care reclamă respectul cuvenit din partea celorlalte popoare. Folclorul stinge urile de rasă, în consecință implică și imperativul de a se recunoaște dreptul elementar al neatârării și întrupării în suveranitate proprie de stat asupra meleagurilor carpatice cu astfel de însușiri caracteristice inviolabile și etern valabile, ca un comandament al progresului.

Ne-am referit la Enescu și i-am cules mărgăritarele de preț ale reflecțiilor sale asupra cântecelor și horelor originale ale poporului român, pentru că vocabularul său cuprinde chintesențe atât de complete și definitive, încât n-ar putea fi egalat de altcineva în frumusețea adevărului și expresiei. Comentariile acestea asupra folclorului muzical și coregrafic sunt valabile și în ceea ce privește folclorul literar al basmelor, eposului descriptiv și liricii prozodice.

Mai considerăm că în acest domeniu întins, caracteristic și probatoriu prin excelență asupra caracterelor specifice, care sunt podoaba eternă a unei națiuni, ne sunt cu totul utile declarațiile maestrului compozitor transilvan Gh. Dima, cu un rol decisiv în cultivarea motivelor populare și prelucrarea lor în arta cultă. În două centre străvechi de cultură, Brașovul și Sibiul, Gh. Dima a fost profesor de muzică la seminarii, preparandii și licee, organizator și conducător al așa numitelor „reuniuni de cântări”, cu obșteasca participare a celor mai remarcabile voci și talente artistice. În revista prestigioasă „Luceafărul”, care înmănunchese sub protagoniștii publiciști Octavian Goga și Octavian Tăslăoanu o întreagă generație de poeți, prozatori, artiști plastici, cântăreți și oameni de știință – e vorba de o veritabilă epocă „Luceafărul” între 1900–1916 – a apărut în nr. 6 din 1913 un interviu al maestrului Gh. Dima în resortul său de creație fecundă. Desprindem numai două texte scurte, frapante prin adevărul lor permanent peste veacuri: „Acei compozitori care vreau să creeze o muzică superioară românească trebuie să

⁴⁴ *Ibidem*, p. 38.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 31.

⁴⁵ *Ibidem*.

trăiască în contact cu poporul, trebuie să-l cunoască, și fiecare fibră din sufletul lor să fie îmbibată de spiritul genuin al poporului, căci numai așa vor reuși să fie reflexia artistică a neamului lor.” Apoi, maestrul continuă: „Noi românii avem o comoară de motive populare care sunt cultivabile. După cum rușii au reușit să creeze cu ajutorul motivelor din melodiile lor populare o muzică superioară cu care au cucerit lumea, introducând în muzica universală nota nouă a sufletului lor, așa și noi vom reuși. Se așteaptă numai geniul creator, care, sintetizând melodiile noastre în compoziții artistice, să introducă și muzica românească în arta universală.”

Mână în mână cu folcloristica, se desfășoară munca de migală a etnografiei. E egal de elocventă prin documentarea la fața locului în „țările” mărunte din văi și lunci, cum sunt Țara Hațegului, Țara Oltului, Țara Bârsei, Țara Maramureșului etc. Țărișoare de mărimea voievodatelor dintru începuturi. În etnografie și-a dobândit titlul nepieritor savantul Romul Vuia, întemeietorul muzeului și parcului etnografic din Hoia Clujului. A luat apoi ființă Institutul de Etnografie și Folclor din București sub direcția lui Brăiloiu și Sabin Drăgoi. S-au înființat catedre universitare cu scopul intensificării studiilor etnografice și folcloristice, iar Institutul de Istorie a Artelor și muzeele din țară se consacră achiziționării de obiecte artistice și adâncirii desprinderii de motive și simboluri din străvechile țesături, cusături, din ornamentațiile sculpturale, ca și din olărit și alte arte și industrii practicate din vremi imemorabile în vatra carpatică.

Etnografi de înaltă clasă au fost Dumitru Comșa, fondatorul celei mai selecte și originale expoziții în 1905 în Sibiu, când *Astra* și secretarul ei Corneliu Diaconovici au construit palatul cu inscripția *Muzeu național* în parcul central al municipiului. De atunci încolo, la adunările generale ale prestigioasei *Asociații transilvane pentru cultura și literatura poporului român*, ai cărei secretari au fost George Barițiu, Corneliu Diaconovici, Octavian Goga, Octavian Tăslăoanu, precum și la despărțămintele ei din județe cu filiale în numeroase localități, s-a înrâurit deprinderea sănătoasă de a aranja expoziții de port (costumație) și de obiecte artistice ieșite din inspirația talentaților sculptori, pictori, olari, sumănari, precum și din mâna inventivelor țesătoare, cusătoare și brodeze. Se acorda o atenție deosebită în selecționarea ornamentărilor rustice cu adâncă și originală tradiție a locului, tocmai pentru a se sublinia fondul distinct și caracteristic al artei ce definește sufletul, gustul, rafinamentul și întregul grup de calități ce împodobesc personalitatea poporului român, personalitate imprimată în toate sectoarele de îndeletniciri ale industriei casnice, ale construcției caselor și uneltelor gospodărești. O mare varietate de meșteșuguri s-au răspândit până în ultimul cătun, purtând pecetea aparte a modului de a trăi, gândi, simți și crea după un stil deosebit. Arta aceasta ingenioasă a servit ca scut și coeziune împotriva împilărilor administrative și servituților grofești și ciocoiești. Ea a rezistat cu forțe multilaterale cotropirii și dezarticulării. A deținut o structură etnică și etică de nezguduit, garanție a victoriei de mâine. În momentul prăbușirii forțelor opresoare, întreaga ființă națională a apărut și strălucit cu intensitate orbitoare în arena istoriei, reclamându-și dreptul la

suveranitate de stat. Abia dacă pătrunzi cu cercetarea până la îndepărtatele periferii ale acestei imense societăți „de jos”, ajungi la notații juste, „imponderabilele” cedând descoperirii pe teren.

Însă nimic nu ne îndreptățește să fim orgolioși când semnalăm buchetul de caracteristici ce constituie ființa organică, omogenă, răzbită prin tulburarea veacurilor și mileniilor. Fiecare națiune poartă amprenta existenței proprii, a ocupațiilor, a meșteșugurilor și măiestriei folclorului și artelor plastice. Timpul îi limpezește trăsăturile particulare oglindite în toate manifestațiile vieții. Dețin deci un tipar aparte care o singularizează, o individualizează și-i dă dreptul la recunoașteri în frontierele naturale ale întinderii etnice. Dacă de aici se detașează dreptul la valorificare pe scară maximă a complexului național de calități până la întruparea în formă de stat al său, tot de aici își deține sursa și obligația de a respecta alte popoare, nepermițându-și mândria de a le umili în niciun chip prin știrbiri de respect și suveranitate. Niciun argument de natură strategică, economică, politică, istorică ori geografică nu poate fi invocat de provocări, acaparări și năvăliri pe teritorii străine. Exagerările au dăunat înțelegerii între popoare. Nu există popoare „alese”, superioare, ci numai dezvoltate, slab dezvoltate și primitive, coexistând chiar în vremea noastră toate tipurile de vârste și de stări sociale, până la triburile ca cea mai joasă dintre formele societății. Circulația de bunuri va străbate până la cele mai periferice, de pildă la cele din codrii Amazoanelor ... Cu cât mai rudimentare sunt condițiile de viață, cu atât mai accentuate sunt influențele mediului exterior geofizic. Sunt mlădieri și tonalități care își întipăresc antropologic feluri de comportări și aspecte chiar fiziologice.

Motivele – simboluri ale etnografiei. Intrăm mai detaliat în această temă. Tehnicile de „calibru mare” din industriile rurale enumerate, trecute sumar în revistă, sunt opera specialiștilor, bărbați cu chemare, talent, putere de imaginație, accesibili la secretele meșteșugurilor, deprinși a continua artele străbune ce și-au făcut loc în autohtonă carpată. Sunt tehnici exterioare ale gospodăriilor individuale și ale colectivității pe care le deservește. De la ele atâră o sumedenie de mărunte și substanțiale profesii de artă migăloasă în resortul femeii pentru utilizarea și decorul interioarelor de casă. Războiul de țesut, spetele, suveica, vârtelnița, furca de tors, textilele din lână, cânepă și in, pănurile drese la șteze (piue), mobilierul de lavițe și scaune, căușele de băut apă, colțarele, lingurarul, blidarul, cuierul etc. sunt ieșite din mâna bărbatului – maestru priceput la toate dichisurile, până la minusculele instrumente de care se servesc soția și fiicele în broderii, țesături, cusături și împodobiri în casă și pe veșmintele de sărbătoare. Femeile se întrec cu bărbații în obținerea culorilor vegetale pentru decor. Armonizarea simetrică a liniilor și coloraturii cade în resortul lor. Motivele de pe cămăși, ii, chindee de culme, ștergare, maramă, scoarțe, covoare, sumane, pieptare, pături, fețe de masă, traiste, pe gulere și poale constituie o migală seculară, dacă nu milenară, și reclamă studii serioase pentru a li se descifra sensurile, simbolurile.

Obiectele de artă răsfrâng cu multă fidelitate preocupările stăruitoare de smulgere de sub greutatea, deprinderile și grijile împovărătoare. Ele sunt triumful, cântecul de biruință al vieții [...]

Două mari inițiative se luaseră pe la începutul secolului al XX-lea în Sibiu și Orăștie în această direcție, cu deosebită eficacitate. Sub auspiciile *Astrei* culturale și grație capacității, concepției și eforturilor excepționale ale lui Corneliu Diaconoviciu, veritabil ctitor din nou al instituțiilor sibiene, s-a constituit și inaugurat în 1905 palatul Muzeului Național, cu expoziție etnografică permanentă foarte valoroasă. În expoziție s-au adunat colecții de costume și sculptură țărănească, mai ales prin destoinicia profesorului Dumitru Comșa și a doamnei Maria Partenie Cosma. A fost un început cu rezonanță puternică în București, unde s-a cumpărat o parte din colecția etnografică și s-a pornit un curent de selecționare și răspândire a artei populare specifice puterii de creație originală a personalității națiunii române. Al doilea focar însemnat și cu urmări favorabile de propagare a motivelor caracteristice geniului popular a fost Orăștie. Aici a luat ființă un atelier laborios de țesut cu zeci de specialiste de pe valea Mureșului, în cadrul reuniunii femeilor din Țara Hunedorei și Hațegului, sub conducerea d-șoarei Barcianu. Costumele feminine ale atelierului au fost difuzate și popularizate în toate regiunile bănățene, ardelen și crișene. Se organizau baluri fastuoase chiar în Arad, eleganța și bogăția costumelor constituind reușita și splendoarea festivităților. Cele două sute de furci de tors și băte cu incizii pe ele achiziționate de Dumitru Comșa de la ciobanii transhumanți de la Rășinari, Săliște și Poiana Sibiului au stârnit vâlvă și au demonstrat un rafinat gust artistic tradițional. Albumele Comșa și Maria Cosma rămân realizări plastice foarte prestigioase.

Muzeele din Sibiu, Brașov, Făgăraș, Deva, Cluj, Oradea, Orăștie, Arad, Timișoara, Golești, Craiova, București și Iași au organizat secții etnografice și se străduiesc să evidențieze motivele de inspirație. Motivele sunt fiziomorfe (cosmice, soarele, fulgerul), fitomorfe (spic de grâu, fragă, cucuruz, brad), zoo și antropomorfe, sociale-casnice (jugul de boi, vasele). Tălmăcirea lor în continuare ne va genera dezlegări așteptate pentru civilizația distinctivă a plaiurilor carpatice. Sculptura în lemn a Gorjului a inspirat monumentalele creații ale lui Brâncuși, hărăzind patriei *Coloana fără sfârșit* și complexul *Porții sărutului, Mesei dacice și scaunelor* din parcul Tg. Jiu pentru eternizarea eroilor căzuți în luptele de eliberare. La Moisei, în Maramureș, sculptorul Vida Geza a înălțat cele treisprezece coloane pentru nemurirea cetățenilor victime ale curajului de a înfrunța pe cotropitori, utilizând motivele de încrustări de pe porțile atât de artistice și elocvente ale regiunii. Arta cultă se brodează pe fondul luminos și atât de definitiv al artei țărănești. În această artă rezidă temeiurile tari ale definirii personalității poporului român.

Tenacitate, rezistență, vitalitate, individualitate politică. După câtă experiență am putut acumula din observație directă și din învățămintele istorico-politice ale altor națiuni, mi-am format convingerea fermă că popoarele asuprite

dețin un mănunchi de superiorități morale incomparabile, neajunse de națiunile „preferate” și beneficiare ale puterii confiscate în stat. S-ar părea un paradox, însă această concluzie apare ca un incontestabil fapt de psihologie populară. Tocmai din cauza umilirilor, înjosirilor, nedreptăților în serie frecventă de ordin politic, cultural și etic, naționalitățile împinse la periferie, strâmtorate de privațiuni și servituți deplorabile, inaccesibile la funcții calificate, zbătându-se numai în munci inferioare necalificate, sunt frământate și izbite de contrastele frapante dintre popoare și clase. Asupriții se disting printr-o vie agerime critică și printr-o solidarizare colectivă în combaterea antagonismului și desăvârșirea egalizării condițiilor sociale. Ei sunt căliți în focul problemelor dureroase din vârtejul vieții, iar sentimentele libertății, demnității și umanității le înviorază și înalță spiritul, pregătindu-l de frondă unitară contra înechităților. E o maturizare lentă și inevitabilă a puterii de judecată, provocată de însăși ostilitatea ce le crește în inimi contra josnicelor stări publice și particulare. Reacțiile morale stârnite de strâmbătăți duc la condensări de energii de mare frumusețe morală. Mișcările populare, răscoalele, revoluțiile dinamizează și sunt însuflețite de puritățile etice ale unor principii înalte contra putregaiului social. Primenirea societății se impune ca o excrescență supremă a timpului. În sânul colectivității ingenucheate dospesc fermenții răzvrătirii și transformării, foarte frecvenți în statele poliglote, în societățile cosmopolite. Emanciparea națiunilor exploatate și subalternizate e o necesitate, e o treaptă elementară a progresului. Marile înnoiri se prepară în străfundurile răscolite ale păturilor populare subjugate. Mentalitatea nivelatoare a democrației prinde cheag acolo, prin tenacitate, simț critic, solidaritate, rezistență, vitalitate și conștiință colectivă trează în slujba intereselor tuturor. Atari virtuți nu răsar la națiunile preținse „alese”, „superioare”, monopoliste, orgolioase. Acestea nu cedează din prerogativele stăpânirii forte, ci confiscă dregătoriile, funcțiile mănoase din stat, concesiunile lucrative ale monopolurilor comerciale. Statul e birocratizat, militarizat, întemeiat pe forță și violență. Clasa posesoare, avută, privilegiată se lăfăiește în fruntea bucatelor, lipsită de simț critic, amorțită, suferă de orbirea de sine, fără receptivitate la nevoile de prefaceri, este încremenită în imobilism. Cu totul altfel se petrec lucrurile în grupa oprimaților, ghidați de antene sensibile în orientările reale.

În națiunea română pot fi ușor identificate superioritățile morale evidențiate mai sus la națiuni cu stări similare. Prin acele virtuți călite de-a curmezișul celor opt sute de ani de dramatică depositate de proprietăți agricole și drepturi politice, ea a ieșit biruitoare, zdrobind osatura statelor anacronice. Oștile țărănești libere, cnezatele și voivodatele răsfirate pe toată întinderea vetrelor tracice devenite dacogetice, în virtutea majorității celor două seminții principale, întreaga romanitate orientală succesorală au fost expuse valurilor agresive ale migrațiilor unor triburi numeroase nomade înarmate până în dinți, până la retragerea ori fixarea teritorială a unora mai ales în sudul Dunării. Dar calvarul a mai dăinuit sub alte forme. După anul 1000, s-a dezlănțuit dubla și neîncetată ofensivă a celor două forțe imperialiste occidentale: catolicismul prozelitist și regalitatea catolică, angajate mai multe

secole în frontul tătar-otoman răsăritean și cruciat apusean, de-a curmezișul teritoriului român.

Unii istorici datează consolidarea primelor nuclee de state române vasale ori independente la sud de Carpați în perioada cruciadelor. Cert este că cele dintâi acte diplomatic-politice, emenate de la curțile papilor din Roma, ale regilor unguri din Buda și ale împăraților Bizanțului, consemnează masiva, tumultuoasă pășire a poporului român pe arena istoriei ca formațiune statală în această vreme la sud și nord de Dunăre (cea dintâi formațiune de stat român e consemnată în anul 980, când Vasile II numește pe Niculuță comandant militar valah în provincia Elada, cu autonomie fiscală și militară).

La scurtă vreme după dotările episcopiilor catolice, înființate în secolul al XI-lea în Alba-Iulia și Oradea, în inima ortodoxismului, cu vaste proprietăți rurale și urbane, o diplomă a regelui Andrei III din 1216 rupe de la români un teritoriu din Făgăraș în favoarea abației catolice din Cârța, iar în 1224 răpește și păduri pentru ea din proprietatea obștei țărănești. Însă e atât de masivă și copleșitoare majoritatea etnică a poporului român în toată Transilvania, încât la convocarea dietei provinciale din 1291 în Alba-Iulia este invitată să participe „ca națiune cu drepturi egale”⁴⁶. Între 1100 și 1538 sunt cunoscuți mai mult de o sută voievozi români transilvani. Românii însă vor fi excluși din cele 228 diete legislative dintre anii 1542–1838. Totuși, Transilvania se prela de o constituție separată de Buda și Viena timp de opt sute de ani, cu diete legislative provinciale, până la tranzacția dualistă din 1867. Ca o dată crucială, în linii mari, de suprimare a instituțiilor valahe, de desființare a dreptului tradițional de jurisdicție proprie putem fixa anul 1500.

Lozincile lapidare ale răscoalelor populare în serie, începând din secolul al XIII-lea până la cele izbucnite sub Martin, Doja, Horia și Iancu, marile demonstrații împotriva *Tripartitului*, *Constituțiunilor aprobate și compilate* între 1514–1656 și împotriva *Diplomelor leopoldine* de la 1686 încoace, cuprinzătoarele și curajoasele memorii politice formulate de Inochentie Micu și de ilustrii succesori, reprezentanți ai Școlii Ardelene, care au redactat *Supplex*-ul din 1781, adunările generale și delegațiile la Curtea Vieneză de la Blaj și Sibiu, conferințele naționale (adevărate parlamente) de după 1867, cărțile memorabile de doctrină politică ale unor gânditori ca Șincai, Maior, S. Micu, Papiu Ilarian, Vichentie Babeș, A. C. Popovici, programul autonomist din 1881, *Memorandul* din 1892 sunt etapele principale ale zbuciumatelor lupte de neatârnamare. Ele au fost aureolate de nestemate ale doctrinelor vaste de îndrumare în lupta politică de dezrobire socială și națională. Toată această bogată și scânteietoare afirmare avea un obiectiv limpede și unic: „poporul român are pe acest teritoriu drept de existență națională ca individualitate politică.”⁴⁷

Diamandi Manole, unul dintre fondatorii „Tribunei” din 1884, deputat brașovean al conferinței naționale de 153 reprezentanți din 1881, gratifica pe

⁴⁶ G. Barițiu, *Memorial*, Sibiu, 1881, p. 50.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 40.

referentul bănățean Vichentie Babeș (tatăl savantului dr. Victor Babeș) cu titlul glorios de „Nestorul nostru” irezistibil, care a determinat prin talentul oratoric și pregătirea politică unanimitatea voturilor asupra programului autonomist. Babeș blamase reacțiunea și despotismul guvernanților, caracteriza situația ca nenaturală, de „cătușă politică”, „făcându-se imposibilă sau cel puțin incompatibilă cu demnitatea noastră națională”⁴⁸; „noi românii ca popor autohton, adică străvechi cum suntem pe acest pământ, precum dovedește întreg trecutul nostru, de 17 secole, avem o vitalitate extraordinară, bazată pe originea noastră, pe conștiința noastră națională, pe dreptul nostru istoric ... conștiința de noi și de dreptul nostru ne face și mai tari și mai puternici.” Babeș întruchipa un exemplu rar al maturității politice de judecată. Printre alții care au aprobat teza Babeș, a fost însuși Barițiu, care a pledat pentru abținere, pentru „neparticipare, pasivitate, rezistență pasivă”, fiind oportun „să se recunoască drepturile Transilvaniei și ale națiunii noastre garantate în toată forma în 1863–1864” (în Dieta de la Sibiu – n.a.).

Națiunea română n-a fost un popor cuceritor, n-a avut nici latifundii, nici sclavi, ci și-a apărat doar „sărăcia și neamul”. A suportat cu nesfârșită tenacitate, răbdare și încredere ceasul dobândirii independenței, lipsită cum era de o intelectualitate conducătoare ca exponentă a revendicărilor și în stare să suplinească șirul trădării și asimilației de teapa unor Iosika, Naláczi, Barcsai, Kendeffy, Majlath, Nopcea, Teleky. Nici cea mai diabolică alianță represivă și de uzurpări politice n-a fost capabilă să desfigureze caracterele pronunțate și specifice ale fizionomiei populației băstinașe și întâpăririlor creațiilor și prelucrărilor operate asupra solului carpatic deținut de la strămoși. Acest viguros atașament față de teritoriul locuit, transformat, dotat cu pecetea muncilor productive și originale este una din caracteristicile de marcă ale națiunii române. Deci, printre însușirile primare, fundamentale, structurale ale poporului român, cristalizate în decursul celor două milenii de etnogeneză și durată în spațiul carpatic, sunt tenacitatea, răbdarea, rezistența, coeziunea, vitalitatea și conștiința vie a organizării într-o individualitate națională deosebită. Aceste virtuți ar fi inexplicabile, dacă masa compactă a românilor n-ar fi dispus în permanență de o majoritate covârșitoare de locuire efectivă a ariei geografice carpatice, denumită și delimitată politic și istoric ca *Dacia superioară*, așa cum în chip fericit și-a intitulat Papiu Ilarian cele două volume apărute în Viena refugiului său în 1852, volume care rămân drept cea mai autentică monografie a seriei de cinci revoluții din anii 1848-1849. Toate mișcările transilvane au fost ritmate, coordonate, întrepătrunse, întrajutorate vital, organic, neîntrerupt, cu mișcările subcarpatice. Omogenitatea aspirațiilor și triumfurilor, ca și biruirea calamităților de izbeliște, e opera comună a aceleiași națiuni carpatice, una și indivizibilă în munți, la Dunăre și la mare.

Sociologii care au dezbătut cu aparat critic fenomene sociale identice, cum este dăinuirea națiunii române peste milenii, au descoperit „secretul” neîndoielnic, stabilind că un popor a reușit să-și salveze existența numai dacă infiltrațiile străine

⁴⁸ *Ibidem*, p. 208.

n-au fost sortite asimilării cu populația majoritară băștinașă, neclintită în așezările ei etnografice. Puternicul neam al tracilor, descins în mase copleșitoare din faimoasa și imensa Sarmatie la începutul mileniului al II-lea î.e.n., în regiunea cu climat moderat și variație infinită de sol și surse de trai a Carpaților răsăriteni și meridionali, a asimilat ușor micile populații băștinașe și și-a imprimat o pecete proprie în ocupațiunile și în stilul de viață. Tracia și urmașa sa Dacia devenise a doua putere de stat în lume, după cea romană, înfruntându-se la Dunăre. Prin penetrații comerciale lente romane, prin acorduri clientelare cu triburi daco-getice, prin răfuielei armate și transformarea Daciei în provincie romană, printr-un sistematic proces de romanizare grație superiorității organizatorice și culturale, toată vatra tracică a devenit o *Romania* orientală. Națiunea română este succesoarea romanității orientale, nu numai în temeiul expunerilor din foarte valoroasa operă, imprimată postum, a slavistului adesea citat de noi, P. P. Panaitescu, ci și în sensul cercetărilor cu mult mai vechi ale bizantinologului N. Bănescu, în desăvârșit acord cu arheologul-istoric Vasile Pârvan, apărute în două publicații⁴⁹, din care traducem următorul text: „Savantul V. Pârvan spunea un mare adevăr când scria într-una din luminoasele sale lucrări că noi nu suntem numai descendenții romanilor Daciei, ci și ai acelora din întregul imperiu roman de răsărit, imperiu care constituie o vastă patrie de limbă latină, cuprinzând toate regiunile situate din Alpi până în Carpații nordici, de la Adriatică la Marea Neagră.” „Și de fapt mărturiile istorice ne arată că primele formații de organizație politică ale poporului român – pentru că în nicio parte viața unui popor nu s-a format dintr-odată – se ivesc pretutindeni în același timp în această vastă romanitate orientală: în Peninsula Balcanică, în Carpați, pe malurile Dunării și ale mării.”

Lingvistul Theodor Capidan de la Muzeul limbii române din cadrul Universității din Cluj dă corp următoarei sinteze asupra unității poporului și limbii române: „ar fi de neînchipuit ca o limbă în mersul său evolutiv să primească tot felul de înrâuriri de la *suprastate* și *adstate*, și numai de la substratul lingvistic nu”⁵⁰; populațiile românești „oriunde se vor fi găsit în veacurile de mijloc, ele au continuat să trăiască în unitate teritorială, formând sub raportul etnografic și lingvistic, *un singur popor*”; atât daco-românii, cât și aromânii au un număr de cuvinte albaneze, vechi grecești, bizantine și panslave, care după formă și înțeles se arată că au pătruns în graiul aromânilor și daco-românilor, pe când ei nu erau despărțiți, ci trăiau în unitate teritorială. „Aceste împrumuturi comune care s-au făcut încă de pe când trăiau laolaltă și în contact cu popoarele vecine, au încetat după venirea ungurilor”⁵¹; cuvinte ungurești se găsesc numai la daco-români, nu și la aromâni; aspectul unitar al celor patru dialecte: dacoromân, aromân, megleno-român și istro-român era atât de manifest, încât „întreaga peninsulă era cunoscută

⁴⁹ N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradunavon) et de Bulgarie*, București, Edit. Institutului Român de Studii Bizantine, 1946; Idem, *La vie politique des Roumains entre les Balcans et le Danube*, București, Edit. Academiei Române, 1954.

⁵⁰ Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, discurs de recepție la Academia Română, p. 48.

⁵¹ *Ibidem*, p. 53.

de lumea bizantină sub numele de *Romania*”; chiar după venirea slavilor printre romani, înălțimile munților n-au fost atinse de nomenclatura slavă⁵². Nume de localități în formă romană trădează o veche origine, ca Băiasa, Sărună (Salona, Salonic), Moașa, Gurgui, Zâna, Suma cu bradul, Ciuma (vârf), Ou; „mișcări de peregrinare neînchipuit de îndepărtate se petrec chiar în zilele noastre”⁵³; „românii prin mișcările lor păstorești continuau să formeze o singură unitate sub raport etnologic și lingvistic”, ei „erau prea răspândiți și nimeni nu i-au putut supune”⁵⁴; aromânii erau retrași în așezări mai stabile, mulți reveniți la nord, unii au coborât pe valea Moravei etc. în Epir și Tesalia, în răsăritul Macedoniei, în Meglen.

Tot atâtea dovezi sigure că în multilateralul complex psihic al națiunii române există răsfrângeri și perpetuări de însușiri native de foarte bătrână origine, cum sunt tenacitatea, rezistența dărză, vitalitatea, conștiința apartinerii la o individualitate națională, minunat conservată și dezvoltată ca să rodească, în conjunctura potrivită a evenimentelor internaționale, neatârarea politică de stat.

Putere elementară și limbă diplomatică. În disprețul deposedării țărănimii române de pământuri, mine, păduri și alte bunuri atribuite de autocrația regală grofimii și religiilor oficiale („recepte”), catolică și calvinistă, și oricât de oneroase au fost legiurile de castă ale dietelor transilvane prin servituțiile iobăgești, totuși poporul majoritar român rezista ca o stâncă, neîncovoiat și nebiruit în rosturile bătrâne mereu diminuate, inspirând permanentă îngrijorare prin pasivitatea masivă de forță elementară. Dovezi servesc înseși codificările și mărturiile vremii. Latifundiarii, pentru toate nenorocirile sociale și calamitățile recoltelor, aruncau vina asupra săracei și modestei preoții române ortodoxe cu influență hotărâtoare, adică, mai exact, solidară cu poporul. Chiar grindina ar fi provocată de rugăciunile și blestemele ei. Zis și făcut. Au introdus un articol de lege imperativă: „preoții valahi să nu afurisească” [...]

Alt exemplu elocvent. Limba cunoscută și curentă în uz la toți locuitorii „de jos” în toată Transilvania era cea română, pentru toate nevoile de circulație, de schimburi economice inevitabile, de conversație cotidiană. Când Curtea, prin cancelaria aulică vieneză, își bătea capul să impună autoritar limba germană ca limbă specială a provinciei, înnoind dispoziția împăratului Iosif al II-lea de pe la 1780, cărturarul german Daniel Roth a scris în Brașov, în 1842, cartea memorabilă în care argumenta că de așa ceva nu e nevoie, pentru că Transilvania are deja o „limbă diplomatică”, o „limbă a țării”, care e limba română cunoscută de toate naționalitățile, limbă la care recurg sașii din sud când iau contact cu sașii bistrițeni (prea dialectali), ba chiar și când iau legături cu secuii, căci toți folosesc această limbă ...⁵⁵. Nu sunt afirmații întâmplătoare, nici fraze iscodite pentru autopreamărire și

⁵² *Ibidem*, p. 57.

⁵³ *Ibidem*, p. 58.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 59.

⁵⁵ Texte de Daniel Roth și Ștefan Ludwig Roth, în Ion Clopoțel, *Al. Papiu Ilarian*, Alba Iulia, 1939, p.46–48. Aceste texte sunt citate și de Barițiu, care vorbește despre existența de fapt a *Dacomaniei*, „încarnată” în unitatea limbii și literaturii române, care este una, unică pentru zece

exagerare din partea română, ci documente emenate din partea maghiară și germană despre apariția preponderentă în istoria și fizionomia masivă a Transilvaniei imprimată de populația majoritară română în continuare de dinaintea migrațiilor slave, maghiare și germane aici.

Economie, sobrietate, cumpătare, moralitate. O altă calitate de marcă, prin care au știut să răzbească vicisitudinilor vremurilor, au deținut românii prin simțul economiei, cumpătării, sânguinței gospodărești în condiții oricât de reduse de muncă. Am la îndemână o mărturie foarte grăitoare. Un elogiu adus de un scriitor maghiar în 1913 românilor modești și fără pretenții, însă prolifici, cu putere de absorbire și dârzi în strângerea de rezerve pentru a cumpăra mici proprietăți și largi ogorul⁵⁶. Virtutea aceasta valahă însă este comentată ca un „pericol” pentru compatrioții săi petrecăreți, chipurile prin Emke⁵⁷ românii să fie împiedicați a-și întinde proprietățile. Nu interesează scopul politic și alarma, ci exclusiv confirmarea virtuții economiei.

Am urmărit și eu un fenomen similar foarte frecvent. Din Maramureș, de pe valea Izei, apar în câmpia Banatului grupuri de cosași și secerători, bărbați și femei, încheind contracte de muncă nu pentru bani, ci pentru grâu, minuțios elaborate: cazare, masă, cotă parte din grâul cosit și strâns la batoza de treierat. Pe o durată scurtă: două-trei săptămâni, răgaz până la sezonul secerișului în munți, care-i solicită să se întoarcă acasă (fenomen frecvent chiar în împrejurimi cu diferențe de una-două săptămâni între culturile cerealiere de deal și vale). Am fost impresionat de vigoarea cu care-și apărau drepturile în cazurile încercării de a li se scădea cantitatea ori calitatea bucatelor. Erau disciplinați, harnici, voioși și cu capul sus. Își pretindeau cota și plecau cu vagonul încărcat. Cota le împlinea subzistența pe iarnă, le acoperea minimumul alimentar. Nu permiteau să fie luați în derădere. Toată comportarea lor respira demnitate și hotărâre, era semnul evident al unei sobrietăți sănătoase și al unui puternic simț de economie. Îndată după lichidarea socotelilor în temeni satisfăcători, cosașii și secerătorii se zoresc în munții maramureșeni, la vetrele de pe Iza și Mara, unde-i așteaptă lanurile coapte mai târziu, ca în părțile muntoase. Ei au dovedit o hotărâre irezistibilă împotriva oricărei șicane și și-au procurat strictul necesar de trai în condițiile dorite și înfăptuite, întregindu-și bugetul familiei și nevoile de hrană, neacoperite numai din recolta puțină din munți. Contracte identice, însă bănești, am văzut și la tăietorii de

milioane de români împărțiți în câteva state. Barițiu cifrează deci, după recensăminte contemporane, numărul românilor în 1848 la zece milioane suflete, întocmai ca Ion Maiorescu, Bălcescu și celelalte figuri reprezentative de la mijlocul veacului al XIX-lea. Proportional, într-o perioadă de un secol și un pătrar de atunci încoace, indicele demografic n-a crescut corespunzător obișnuitelor grafice de populație. De vină sunt statisticile artificiale, neîncadrarea tuturor în stat național, lipsa autonomiilor sud-dunărene și evidențelor, asimilările, și, pe deasupra, foarte regretabil, pierderile în războaie. Unele războaie sunt dezastre demografice, decapități vitale, cu faze dramatice revolute.

⁵⁶ Tokai Laszlo: *Elado orszag* (Țară de vânzare), Cluj, Lyceum könyvnyrmda, 1913.

⁵⁷ Asociația culturală a românilor din Ardeal (n. ed.).

păduri și cărăușii sosiți de la 4–500 km în exploatarea forestieră bănățene, însă pe perioade de multe luni. Spirit de prevedere ce asigură viitorul, echilibrul, traiul greu, însă bine cumpănit și dus rațional la capăt. „Părintele patriei”, Cicero, înfiera spiritul ușuratic în gospodărie, spunând că, „risipa este rușine”, iar „economia este un mare venit”; opinia sa hotărâtă și dreaptă era: „socotesc că în familie ca și în stat, cel mai bun izvor de virtute este economia”. Câte cuvinte, atâtea adevăruri. Prevederea este impusă de nesiguranța surselor de venituri, produsele și recoltele în dealuri și văi. Gospodarii se acomodează, ca măsuri pretimpurii ale deficiturilor, prea bine știind că nu toți anii sunt buni, ci aproape periodic din cinci ani numai doi sunt productivi în mod îndestulător ori chiar cu prisosință, iar trei sunt sterpi ori nesiguri. Clăile de fân, rezervele de nutrețuri pentru animale și de alimente pentru oameni să nu se istovească niciodată. În acest chip de cuminte chivernisire este asigurată puterea de rezistență când se ivesc intemperii, când bântuie seceta, bate grindina ori ploi putrede surpă scoarța subțire de mâl pe terenuri înclinate, costișe.

O economie strânsă, sistematic practică în masivele de păduri, unde se deplasează o categorie de specialiști în doborârea copacilor bătrâni, fie pentru combustibil, fie pentru material de construcții și traverse de linii ferate. Ei au angajamente pe termen mai lung, iarna ca și vara, cu munci în acord de tăiere, iar unii de transport cu căruțe și cai proprii, realizând bani munciți pentru zile bune. A fost surprinsă la ei obișnuința ca la anume date, când s-au strâns sume mai bune de bani, să trimită delegat special cu economiile ca să le distribuie familiilor de acasă. Nu recurge la mandate poștale ori la CEC, ci la delegați direcți, cu îndrumări pentru folosirea sumelor și pentru aducerea de știri. Soțiile pot strânge materiale pentru construcții de case, pentru cumpărarea de mici parcele pentru zidit și grădină, pentru educația copiilor. Grație sobrietății, spiritului de cumpănire a mijloacelor de folosire a economiilor, se asigură prosperitatea invidiată a satelor, chiar unde proletariatul forestier s-a menținut atâta vreme. Cu totul frapant mi-a apărut apoi fenomenul social repetat sub ochii mei timp de un deceniu. Am avut în serviciu un om căsătorit, cu trei copii. Parcurgea zilnic cu bicicleta distanța dintre satul său Florești și Cluj. Din satul său mai erau 150 navetiști, salariați la întreprinderi, birouri ori angajați la case particulare. Cu strășnicie, cei 150 de oameni, după pilda înaintașilor, își împlineau slujba, netolerând ca vreunul din ei să se abată de la punctualitate, cinste și omenie. O infracțiune a unuia era luată ca o pată pe obrazul tuturor și-l eliminau din rândurile lor. Era o solidaritate a moralei, a reputației tuturor. Stăteam în fața unei virtuți civice impresionante. O mai înregistram cu satisfacție și într-alte locuri, apărându-mi ca o virtute de obște la un popor robit, însă înzestrat cu atare calitate distinctivă.

Umanitarism. O trăsătură specifică mult grăitoare, dezvoltată de-a lungul anilor în mijlocul atâtor încercări, a fost comportarea de toleranță față de credințele religioase ale altor popoare, în convingerea naturală că trebuie să se respecte și de către alții propria ființă etnică și religia străbună. Pilda toleranței o atestă răspândirea husitismului în țările române, înființarea de mănăstiri catolice, traducerea *Bibliei* în

limba maghiară în Moldova. Este o manieră superioară de umanitarism, generozitate, ospitalitate, care se întâlnește cu deosebire la popoarele bogate în experiențe, trecute prin întâmplări grele, biciuite de întâmplări nefericite, deprinse cu răbdarea, ferite de închipuirile grandomane ale prepotenței și „superiorității”, de pofte ale jегmănirii bunurilor altora. O noblețe de umanism, scutită de sectarism orb și naționalism obtuz. Cu drept cuvânt se afirmă că românii n-au fost un popor cuceritor, care să fi încălcat teritorii străine, în setea cотropirii și profitului prin spoliери și îngenuncheri. Popor înzestrat cu o cuviință a demnității, a stăpânirii de sine, a îngăduinței. O ținută care nu confundă mândria îndreptățită cu orgoliul trufaș de rasă „aleasă”. Această atitudine nu se vedește numai în mare, la zile rare față de străini, ci și în interiorul societății, în toate zilele, față de consăngeni. Am învățat de la profesorul Nicolae Iorga, un mare moralist, că omul reprezintă mai mult decât o persoană fizică oarecare. Omul are anumite calități și atribuții care sunt valori în circulație. În fiecare vară ne conducea în excursii de la Văleni, prin Drajna, pe cărări de munte, spre Nehoiăș și Oituz, de unde luam trenul și coboram spre Buzău. Întâlneam des țărani, oameni politici, preoți. Iorga strângea mâna lucrătorului, care dădea răspunsuri prompte, foarte realiste și inteligente, încât stărneau respect. În omul politic nu judeca apartenența la clanul de partid, ci cultura și intelectualitatea lui. Preoții întâlniți erau încadrați într-alte partide decât al lui Iorga, unii din ei cu suflet mic; Iorga îi saluta respectuos și le săruta mâna, spre uimirea noastră. Ceream explicații pentru această coborâre incompatibilă cu comportările lor. Iorga ni le servea prompt: le-am dat această atenție nu pentru micimea lor de oameni degradați, ci ca un semn de cinste pentru reverenda ce o poartă și funcția sublimă ce o exercită ca slujitori ai altarului. E un model al atitudinii de superioritate. De altfel, pretutindeni în sate cu preoți certați cu morala satului, căzuți victimă micilor slăbiciuni combătute de Evanghelie, credincioșii sunt iertători, se silesc să treacă peste greșelile „omenești” și să respecte simbolul sacru pe care-l reprezintă prin haina și misiunea încredințată. Am fost totdeauna mișcat de înaltul sentiment al aprecierii funcțiilor reprezentative și simbolurilor eterne.

Dorul, doina, aleanul. Bărbații politici ai anilor de cumpănă 1848-1849, în frunte cu Papiu, Bălcescu și Ioan Maiorescu, evaluau numeric populația română în masă compactă din cele trei țări la zece milioane suflete. În peste o sută de ani, această populație nu s-a împătrit și încincit? Rămâne de examinat. Cert este că aria carpatică a fost frământată de migrații, tasări și deplasări de mase populare, ciocniri violente cu armele. N-a fost niciodată liniște deplină, nici după astămpărarea nomadismului, nici după încheierea cruciadelor și expedițiilor năprasnice ale turco-tătarilor. Înfruntările expansiunilor otomano-țaristo-germane s-au încrucișat deasupra teritoriului român întreg. Tragedia a continuat prin servituțiile feudalismului regal și ecleziastic. Atâtea evenimente zguduitoare au generat încordări și urme adânci asupra modului de viață al maselor române aservite și decimate de războaie și răscoale. A fost o decapitare biologică des repetată, similară stărilor din Spania cu

20 milioane redusă la 7 milioane suflete după războaiele armatelor sale „invincibile”, sub regele „soare” Filip.

Eroul Iancu Huniade, comite-gubernator al Banatului și Ardealului, fascinant mobilizator de armate populare împotriva otomanilor, apărând Occidentul și toată creștinătatea, a aruncat în lupte decimatoare în primul rând pe ostașii români din populația majoritară a celor două provincii: hecatombe de jertfe. Între 1914–1918, victimele românești sub steag habsburgic s-au cifrat la 300.000; panică și jale națională.

Plecările la oaste sub pajura habsburgică și sub alte steaguri străine au provocat imense goluri în suflete și populație. De asemenea, peregrinările în căutare de lucru și în păstoritul transhumant pe meleaguri nesfârșite. Într-un astfel de mediu este stârnită germinarea unor caractere distinctive pronunțate, învârtosite, devenite organice în individualitatea poporului român. Astfel sunt explicabile: retragerea în sine, gravitatea, majestatea comportărilor, solidaritatea opoziționistă față de dominațiile apăsătoare. Dospesc în inimi și se clădesc acele capacități vâjnoase care întrețin vitalitatea, condensarea energiilor. Au fost posibile tenacitatea, puterea de rezistență, oțelirea puterilor și mijloacelor de existență în sobrietate obștească. Acumularea maximă pentru ridicarea răscoalelor ce păreau soluții unice de ieșire la suprafață, de descătușare și salvare. În atare circumstanțe dramatice au activat fermentii care au dat naștere unor caracteristici spirituale la români, cu ecouri în creația reprezentativă a literaților Coșbuc și Goga: dorul după cei plecați, doina în care se varsă aleanul, duiosia nemărginită, nostalgia înlăcrimată, inspirația versului în așteptarea înfrigurată a întoarcerilor din pribegii, jalea și resemnarea mută și grea, prevestitoare de furtună.

Cuviință, prudență, omenie, civism. Credem că nu greșim când punem satului românesc, proletariatului său forestier, minier și agricol, un diagnostic etic sintetizând un îndepărtat trecut. Toate treburile dezbătându-se deschis în familie, în viața cotidiană a colectivității, la „poruncile” primarului duminică, în sărbători și la festivități, precum și la adunările obștești, spiritul critic de informație și răspundere crește și se întărește într-o irezistibilă mentalitate a tuturor. Se definește sentimentul comun al cuviinței, prudenței, sficiunii, cinstei, rușinii, omeniei și demnității. Majoritatea compactă a poporului își formulează judecăți de valoare, de apreciere ori cunoaștere, care se cer respectate. Satul are un „obraz” fără pată, care nu trebuie să roșească, nu suferă abateri, ci condamnă viciul, dezmățul, dezechilibrul și neobrazarea. Cei nedemni sunt „încondeiați”, stigmatizați și azvârliti cu dispreț la periferie, nebăgați în seamă. Satul e unitar și reacționează prompt împotriva infractorilor morali. Comunitatea se exprimă cu mândrie și tărie împotriva elementelor trădătoare și decăzute, pe care le elimină ca pe niște măsele stricate. De unde atâta noblețe și puritate etică? Poate și ca o consecință a suferinței și oprimirii politice. Toate silniciile se îndură mai ușor în grup, după cum totalitatea lui e capabilă de revanșe, de marile destinderi și pregătiri de luptă pentru dreptate. Oprimarea oțelește caracterele și fortifică îndârjirea într-o democrație civică.

Aici ne aliniem unui suflu universal uman. Protagonistii literaturii universale s-au apropiat de popor, și-au dat seama de valoarea literaturii folclorice, i-au prelucrat motivele, inspirându-se din fecunditatea înțelepciunii, credințelor, miturilor și simbolurilor artistice începând din zorii umanității. Cervantes, Shakespeare, Schiller, Goethe, Gogol, Wagner, Tolstoi sunt fascinați de frumusețea poeziei și adevărului comorilor de artă create de omul de rând. Ba ce e mai mult: sunt zugrăvite contrastele izbitoare dintre noblețea funciară a așa-zisului popor de jos față de prea frecventele trufii, degradări și putreziciuni morale ale păturii avute, pretinse „aristocratice”. În *Don Quijote*, Cervantes din Spania elogiază înțelepciunea, veselie, etica sănătoasă și ospitalitatea celor de seama lui Sancho Panza cu prilejul unei nunți; corupția, pervertirea, imobilismul, tirania și risipa feudalilor sunt descrise în mod inegalabil de plastic de către Gogol în *Suflete moarte*, la celălalt capăt al Europei. Contraste mult grăitoare și edificatoare. În chip similar, nemuritorii interpreți ai sufletului celor mulți, obidiți și nedreptățiți, în melos, în proverbe, basme, prozodie, aforisme filosofice, cum sunt Enescu și Dima, Eminescu, Coșbuc și Goga, Creangă, Rebreanu, Ciura, Blaga, Agârbiceanu, reflectă virtuțile poporului de rând: bunul simț, întraajutorarea, omenia, prudența, cuviința, demnitatea, voioșia, puterea de judecată, maturitatea comportării juste în orice împrejurări, nepierzându-și cumpătul și încrederea în viitor. Virtuți călite în bătrâna experiență de viață și reflectate în literatura sa orală sau scrisă, cu scripuri de definitiv, etern valabile, ce rivalizează cu cele mai exigente dintre creațiile culte.

Momente sublime de inspirație. Personalitatea unui popor e definită printr-un mănunchi de calități, instituții și arte cu profiluri foarte hotărâte, ca emanație a trecutului de eforturi, obișnuințe și manifestări artistice într-un stil de viață ce-i aparține cu exclusivitate. Folclorul servește desigur piesele cele mai decisive ale creației într-un stil de originalitate incontestabilă. M-am întrebat adesea care sunt momentele inspirațiilor atât de fecunde, caracteristice și turnate într-o expresie literară aureolată de definitiv? Inspirațiile sunt momentele de destindere, de descărcare nervoasă, de victorie asupra suferințelor, de depășire a necazurilor zilnice și de stăpânire de sine. La nunțile din sat, m-a frapat misiunea încredințată de nuntași unor bărbați, neapărat doi la număr, de a distra pe oaspeți cu glume nesfârșite, tachineându-se reciproc, dedându-se la ghidușii, la sarcasme pe socoteala celor cu musca pe căciulă, făcând spirite ce stârnesc hohote de râs și veselie, ce descrețesc toate frunțile. Nimeni nu este cruțat de săgețile care nu supără pe nimeni, oricât de ascuțite ar fi. Cei doi se exprimă cu reverență despre persoanele cu reputație. Iar pe mire și mireasă îi cinstesc cu aură împărătească – mirele e împărat cu coroană pe cap, iar mireasa împărăteasă și zână din poveste. Ca un fel de bufoni, cei doi n-au odihnă nici zi, nici noapte, iar satirele scapără cât durează serbarea, chiar trei zile. Izvorul nesecat al hazului produce o binecuvântată desfătare generală.

Jocurile la nunți și regulat în duminici și sărbători încep cu hora domoală, se încing apoi treptat până culminează în tropotul îndrăcit, îndesat și năvalnic al

brăurilor, ardelenelor, învârtitelor ca la Săliște, rariței ca la moșii Vidrelor pe Arieș, țâpuriturilor din Țara Oașului, când flăcăul care a răzbit sub gâtul vioarei e posedat de flacăra sacră a improvizării de versuri. În Mărginime, în Mocănime și în Țara Făgărașului intră în horă chiar și bătrânii, care animă societatea cu versuri de dragoste știute din tinerețe și moștenite de generații, apoi cu strigături inspirate. Atmosferă încântătoare, care încălzește și înalță sufletele, învăluindu-le de o undă divină de încredere în viață.

Toamnele la despoiat de cucuruz, iernile la șezători, la furca de tors lână, la cusături măiestre, se deapănă povești, se citesc cărți de glume și *Alexandria* și vin duelurile, întretăierile de săbii în încrucișări de cuvinte, în snoave și cimilituri. Se comentează întâmplări și biografii, clipe de duioșie și jale, alături de izbucniri de bucurie și inspirații folclorice. Sunt răgazuri când curg năvalnic cântecele inspirate și se iscodesc versuri noi. Sunt nopți coapte pentru mărturisiri bogate și freamăt folcloric. Întreceri spirituale, zicători, proverbe, înțelepciuni ce grăiesc despre o plenitudine sufletească după care jinduiesc participanții și așteaptă neuitatele întâlniri cât mai dese. Aci se încheagă și oțelește o sentimentalitate, se creează o gândire ce se întipărește pentru totdeauna în obște. Ce superbă biruință asupra mizeriilor mărunte, câtă fericire coboară în inimi, tonificându-le. Și câtă unitate de simțire și ce identitate de mișcări iau naștere și se călesc la flacăra vetrei naționale.

Colecțiile numeroase de folclor, începând cu Alecu Russo, V. Alecsandri, Simion Florea Marian din Bucovina, Atanasie Marienescu de la Lipova–Arad, Miron Pompiliu de la Oradea, prietenul lui Eminescu în Iași, Iarnik Bârseanu, G. Dem. Teodorescu, Ovid Densușianu, Tudor Pamfilie și continuate de alți literați pasionați să descopere acest bogat tezaur pe care Bălcescu l-a definit ca „arhivă” a istoriei românilor, sunt izvoare veșnice care dezvăluie componentele spirituale ce împodobesc individualitatea poporului român, ca dovezi neîndoielnice despre puterile sale creatoare specifice.

Scriitoarea Madame De Staël, temută de Goethe și Schiller pentru covârșitoarea ei cultură și exilată de Napoleon pentru că-l înfruntase și-i reproșase cezarismul, se întreba: oare ce este un caracter național dacă nu rezultatul instituțiilor și împrejurărilor ce influențează fericirea poporului, interesele și obișnuințele? O interpretare întreagă, o relevare amplă a importanței artelor populare ne-o aduc sociologii deprinși să coboare la originile lucrurilor și să dezvăluie esențele. Ei văd în arte nu un joc, ci „una din cele mai bune arme ale luptei pentru viață”, care promovează binele social și educația cu sens de finalitate și morală, unele din sarcinile cele mai înalte ale vieții. Artele eliberează sufletul social, deschizându-i o lume ideală. Iar într-o justă analiză a interdependenței dintre artă, natură și societate, Jean Jaurès afirmă: „când e cu adevărat frumoasă, opera de artă este un fel de lucru complet, desăvârșit. Secolele în succesiune nici n-o știrbesc, nici n-o întregesc”, ea ne oferă o „creație sublimă”. Dacă suntem obosiți de „platitudinile și josniciile din drum, putem găsi în ea un refugiu contra dezgustului vieții”. Este o talmăcire superioară a inspirațiilor din artă, ce nu se întâlnește la etnografi și

istorici, ci e prin excelență un rod al gândirii sociologice, ce îndrumă la vederi de amploare și pline de justete și măreție.

Toponimie străveche. Cu cât pătrunzi mai adânc prin fundăturile văilor și pâraielor sau pe spinările piscurilor ce conduc la înaltele vârfuri carpatice, cu atât te convingi mai mult că din vechime s-au păstrat denumiri nealterate în limba băștinașilor ce n-au mai fost traduse în limbile neamurilor migratoare sau cuceritoare pe câte o perioadă istorică. Toate cărțile de geologie și geografie ale autorilor străini au trebuit să țină seamă de toponimia română autohtonă în explorările părților cu altitudine. Pe la 1840, un geolog german, analizând rocile din versantul vestic al masivului Poiana Ruscăi, a scris o carte bilingvă în latină și germană, înregistrând cu fidelitate onomastica română. Când am întreprins studii sociografice în plasa Margina, pe cursul superior al râului Bega, între anii 1925–1928, am avut prilejul să constat exactitatea denumirilor reținute de geolog în două volume, de plaiuri și pâraie rămase în lexiconul limbii noastre curente azi. Nu e volum de geologie ce se respectă care să nu fie însoțit de hărți în care e evidentă suveranitatea limbii băștinașilor carpatici. Ba ce e mai mult, austriecii cu răgaz de decenii și cu meticulozitatea cunoscută au întocmit hărți topografice militare, cum e cea a Pietrei Craiului din arhiva noastră. Întreaga catenă carpatică din Oravița Banatului până la Pasul Tătarilor a fost supusă măsurătorilor și consemnării reliefurilor cu numirile reale, care sunt cu totul grăitoare despre imemorabilele așezări românești. Deci dovezi certe despre anterioritatea și continuitatea românilor.

Unul dintre cei mai asidui colaboratori ai Muzeului limbii române de la Universitatea din Cluj, N. Drăganu, a publicat cartea *Toponimie și istorie*⁵⁸. El arată că numirile slave Bistrița și Bistricioara sunt curente în vale, însă își mențin în cursul superior numirea ancestrală a afluentului Repede, apa repede. Valea Rodnei apare într-un document din 1601 ca Vallis Valachalis, valea valahă. Sunt numiri după proprietari: moșia Gruii, Bucșoarei, Negrilesei. Foarte frecvente numiri topice după animale: Tăul Zimbrului, Zâmbrița, Piciorul Vulpii, Izvorul Oii, Valea Corbului. Sunt răspândite peste tot denumirile de Runcu (arșiță, curătură, lăzuțură), Măgura (tracică), Muncelu, Făgetul, Frăsinișul, Paltin (-iș), Netedul, Pietrosul, Repedele, Rotunda, Secătura, Strâmba, Bătrâna, Omul, Tomnatec, Vârful Căpățânii, Dealul Viilor, Geamănul, Grindul, Luncani, Poeni, Fata, Fetele, Fetești, Crucea, Izvorul, Părăul Bunei, Copilul, Plopiș, Ursoiul, Cocorul, Găina, Piciorul Caprei, Valea Viezurelui, Dealul, Cetate.

De la o vreme, apar excelente monografii turistice. E proaspătă *Călăuza turistului* în Munții Cibin-Lotru⁵⁹, cu numeroase hărți și desene, dând indicația drumurilor. Potecile duc pe la Mijloacea și Căzile. Traversezi Muntele Frumoasa, dai prin Dosul Runcului și pe lângă Muntele Stricat. Înaintezi pe valea Mogoșului,

⁵⁸ N. Drăganu, *Toponimie și istorie*, Cluj, Tip. Ardealul, 1928.

⁵⁹ N. Mujicov, C. Mujicov, *Călăuza turistului. Munții Cibin-Lotru*, București, Edit. Stadion, 1970.

valea Suliței, văile Strâmbei și Plaiului spre vârfurile Arsurii, Pietrosului, Prigoanei, Crăciunesei, Ivanului, Branului. Dealurile se numesc Dumbrava, Podele, Bârna, Fraga, Oancea, Păltinoasele, Răchita, Groapele, Negru, Curmătura, Pleașa, Pleșița, Frânturile, Guga Mare și Mică, Peștera. Prin văile Tâmpa, Cerbului, Cailor, Porcului, Muierii urci spre vârfurile Rudarilor, Surdului, Boilor, Furnicii, Haneșului, Lotrului, Zâmbrului, Ferigii. Toponimie populară în toate unghiurile patriei.

Cea mai laborioasă dintre lucrări, care angajează competențe universitare pe durata deceniilor, este *Atlasul lingvistic*, căruia i s-au consacrat savanți ca Sextil Pușcariu, Theodor Capidan, Constantin Lacea, N. Drăganu și Emil Petrovici. Prin critică, asiduitate științifică și efort continuu, s-a pus cel mai solid temel al cunoașterii ariei limbii române cu pronunțiile din toate părțile. Marea enciclopedie a limbii și culturii noastre în vreo zece volume se apropie de terminare. Nimeni nu mai poate contesta și sfărteca harta unității și superiorității limbii române în aria carpatică.

O dovadă eclatantă despre „zăcămintele”, resursele limbii române ne-o servește opera memorialistică a lui Dimitrie Cantemir, *Istoria Hieroglică*, scrisă cu aproape trei sute de ani în urmă [...]. În ea găsim cuvinte care sunt și azi în uz în graiul poporului, al bănățenilor, de pildă: covată, curmei, drob, lingoare, oblicit, pară (vălvătaie), pleașă, polog, săvârșire (moarte), smidă, șipot, zălud (prost), brâncă (labă, palmă), a buși, a zbici (usca), a zdruncina (sfărâma). Literatura populară cronicărească și cultă din ceasul dintâi, când a fost consemnată în scris în Peri, Brașov, Bălgrad, Orăștie, în actele diplomatice moldovene și muntene, apoi în cărțile liturgice, manifestă unitate lingvistică și neabătută continuitate pe întregul teritoriu locuit de români.

Autohtonie și universalitate. Ansamblul caracteristicilor pregnante geofizice și însușirilor proeminente psihofizice ale populației compacte ce și-a durat așezări trainice pe o anume arie geografică, în care și-a limpezit rosturile și scopurile, constituie obiectivul permanent de studiu pentru localnici, autohtoni, în perspectiva amplificărilor ce vor să vină. Există o infinitate de agregatii sociale, unele minuscule, ca stătuțele africane, sud-americe și asiatice, altele gigantice, cum sunt America, Anglia, U.R.S.S., Franța, Japonia, China și India, de obicei cu origini foarte îndepărtate, pe care le putem grupa sub denumirea de autohtonii. O puzderie de ele pe toată fața pământului. Și extrem de felurite în fizionomiile lor, în relația cu străvechi deprinderi rudimentare și cu modificări succesive intervenite ca dimensiune și mijloace.

În mod deosebit ne interesează categoriile ramificate în îndeletniciri de amploarea autohtoniiilor tip-națiuni, evaluate și intrate ca unități bine definite în ansamblul universal uman. Autohtoniiile prezintă în umanitatea de azi o foarte diversă gamă de compartimente, de la izolaționismul societăților închise, încremenite în forme ca și statice, în mod gradat trecând prin ansambluri intermediare, având raporturi mai ferme cu vecinătăți cu care își schimbă produsele, făcându-se posibilă difuzarea de experiențe, perfecționarea utilajului, modelarea mijloacelor de trai. Tipul de societate constituită, natura prelucrată și

adaptată nevoilor și fazelor de intelectualitate variază de la o autohtonie la alta. Populația poate stagna multă vreme pe un teritoriu foarte înzestrat cu tot felul de dăruiri ale solului și subsolului, până ce dintr-alte părți ale lumii vin sondorii și descoperă avuțiile naturale ce urmează a fi transformate în bunuri umane. Din acele momente se iscă o eră nouă de frământări, prefaceri și aspirații de participare la veniturile realizate prin știința antreprenorilor tehnicii străine. În cele din urmă, autohtonii ca stat organizat râvnesc din ce în ce mai stăruitor chiar la naționalizarea întreprinderilor străine, a mijloacelor de producție, cum se întâmplă frecvent în contemporaneitate, atât în zona apropiată și de mijloc a Asiei, cât și în toată Africa, în America Latină și în Asia Orientală. În interiorul autohtonilor se descoperă neîntrerupt noi și noi materii prime vii solicitate pentru explorări și exploatare de către marile industrii din exterior, dotate cu tehnici superioare și ahtiate de expansiune. De pe urma acestor penetrații universale, care extind aparatul de industrializare în goană după acaparare de bunuri în orice colț al globului, în mediul populațiilor locale fermentează germenii unor modificări structurale tot mai adânci. De binefacerile punerii în valoare a resurselor nebănuite până atunci încep să se intereseze întâi păturile avute din autohtonii, care vor cădea la tranzații și cointerese. Statul va formula pretenții de mărire a bugetului pentru a subvenționa și spori instituțiile publice. Printr-o conștiință de sine mai dezvoltată, clasa muncitoare își dă seama de aportul însemnat adus în valorificarea bogățiilor și deschide lupta revendicărilor sociale legitime ce vor grăbi industrializarea și socializarea mijloacelor de producție.

În interiorul autohtoniei îmbogățite cu izvoare de venituri de pe urma industrializărilor, se provoacă deci ample posibilități de structuralizări, modificări succesive ale vieții individuale și colective. De binefacerile punerii în valoare a bogățiilor naturale în țările din afara zonei socializării profită întâi de toate marea proprietate, pătura avută, clasa guvernantă și, într-o mică măsură, statul, în temeiul concesiunilor de exploatare acordate. Numai într-un târziu, printr-o tot mai vie conștiință de sine a clasei muncitoare, adică a clasei prin excelență productive, pentru că ei i se datorează în cele din urmă valorificarea directă a avuțiilor, se revendică drepturile repartiției juste a beneficiilor, paralel cu deținătorii investițiilor în capital și utilaj tehnic. Numeroase autohtonii sunt dăruite cu materii prime bogate și de excelentă calitate, atât de căutate în industria și comerțul universal. Ne dispensăm de înșirarea motivelor, prea bine cunoscute de opinia publică și de cititori, ce provoacă gradul transformării în fizionomia autohtonilor sub impulsul universal de expansiune a industriei, comerțului și finanțelor, ce au atins apogee în atâtea state vechi, epuizând sursele proprii și ahtiate după concesionări de teritorii virgine. Între ele e o întrecere, concurență, intrând în rundă și forțe concurente locale ori dintr-alte regiuni.

Autohtonii, incitate de exemplele endemice ale țărilor supra-industrializate, se auto-impulsionează să sondeze din proprie inițiativă solul și subsolul propriu prin întreprinderi naționale, cu mijloacele modeste de care dispun și încheind

tranzacții cu deținătorii rutinați de capitaluri din afară. Prelucrarea bunurilor naturale pe care le posedă apare ca o fază înaintată în bunăstarea și organizarea colectivă cetățenească, în întărirea statului, în sporirea capacității de afirmare în interior și în exterior. În mod crescând, se suscită interesul pentru progres și autodeterminare. Societatea își înmulțește instituțiile de cultură și știință în raport proporțional cu succesele obținute grație industrializării. Prin natura prelucrată și bine valorificată, societatea și statul își măresc debitul activităților producătoare în favoarea tuturor, pe deasupra sporindu-și prestigiul prin afirmare și în concurența din universalitate. În înfățișarea locală a autohtoniilor se stârnesc și se cimentează relații mai strânse și mai diverse, dobândindu-se o pondere de care localnicii se pot prevala în universalitate. Iar universalitatea n-are decât de câștigat de pe urma ridicării nivelului material și intelectual al autohtoniilor active, încadrate în cursa generală.

Dacă entitățile autohtone sunt destul de înaintate în ascensiunea lor spre maturizare, își vor forma o convingere tot mai sinceră și manifestă că este necesară instaurarea unui suprem arbitru mondial. Fără să-l considere ca o finalitate și ca o prepotență – ceea ce ar fi o gravă incompatibilitate cu independența de liberă dispunere asupra treburilor interne – care să se pronunțe inapelabil în toate litigiile dintre autohtonii, îl concep ca o garanție a lichidării litigiilor numai prin tratative pașnice, excluzând intervențiile violenței și amenințării cu forța. Îmi dau asentimentul liber la soluțiile judecate de un for universal instituit și compus din cele mai judicioase autorități de ordin juridic și moral recunoscute și agreate de ele. Astfel să fie prevenite ciocnirile sângeroase armate dintre state, națiuni și popoare [...] Autorizată cu delegarea de puteri depline de a cerceta și soluționa pe cale pașnică neînțelegerile și fricțiunile curente de pe suprafața pământului, autoritatea universală, de pildă O.N.U., va fi capabilă să îndeplinească o misiune extrem de utilă în desfășurarea activităților multiple și fertile din toate autohtoniile, fără frica zilei de mâine, fără spectrul distrugerilor peste noapte [...] Colaborarea autohtoniilor în spiritul deliberat cu autoritățile competente în materie de progres conduce în modul cel mai cert la asigurarea înfloririi cetățenimii în mediul ei de viață, nu numai neștirbindu-le autohtonia, ci, dimpotrivă, oferind mijloace superioare de bunăstare și fericire. De la o înălțime cuvenită, dintr-un fel de punct suprem de privire peste tot, se vor sesiza mai lucid cauzele dezbinărilor, discrepanțelor și amenințărilor, și se vor concepe perspective de dreptate, demnitate și sobrietate în îmbrățișarea înaltelor principii de propășire pentru întreaga omenire. E prea evidentă și demonstrabilă întrețeserea organică de interese pe scară locală și universală.

Ceea ce este primordial important de semnalat ca un element primar e caracterul de deplinătate, fixitate și durabilitate al autohtoniilor, prinse pe vecie pe acele medii geografice și psihofizice, unde și-au înrădăcinat existența ființei etnic-naționale. În mod cu totul diferențiat de stabilitatea notorie a autohtoniilor, se înfățișează seria intermediară de grupe sociale până la universalități, al căror aspect este de deosebită labilitate și mobilitate. Asistăm la acest contrast între sumedenia autohtoniilor și o seamă redusă de universalități expansive, care pătrund până în

cele mai pitite colțuri de pe glob, pentru a cuceri resurse de exploatat și suflete de convertit, extinzându-se până în regiuni polare sau tribale izolate [...]

Dintre călătorii celebri care ne-au lăsat descrieri geografice și etnografice de deosebită exactitate și valoare sunt Darwin, Humboldt, Racoviță, Nansen. Acesta din urmă, navigator de geniu, încumetându-se să străbată cel dintâi Groenlanda de-a curmezișul, să reziste trei ani pe ghețarii în derivă la polul arctic, să cutreiere mărele cercuri polare dintre Norvegia și Siberia, apoi apele marelui fluviu Enisei și așezările triburilor din Caucaz; cărțile sale foarte instructive fiindu-i editate de casa Brockhaus în exclusivitate, iar Societatea Națiunilor încredințându-i sarcini unice de aprovizionare a populațiilor înfometate în Primul Război Mondial și instituindu-i „pașaportul Nansen”, ca semn de cinstire a eroismului, dezinteresării, științei, generozității și nemărginitei sale iubiri de oameni, pe deasupra continentelor, statelor, raselor, religiilor și stărilor de primitivitate. Dintre sociologii marxiști români, C. Dumitrescu-Iași [...] a analizat caustic fenomenul *maragna*, hrana distribuită de pe vaporul acostat pe litoralul oceanic african de călugărul catolic în acțiunea de prozelitism printre triburile de culoare. După ce alimentele s-au isprăvit, a dispărut și clientela gratuită, în stepele și desișurile codrilor.

Cel dintâi tip specific de universalitate este marcat de cele câteva religii propagate pe mari întinderi geografice, indiferent de naționalitate. Budiștii, mahomedanii, hitiții, semiții, coptii, ortodocșii, catolicii, protestanții, bogomiliștii, metodiștii, baptiștii au răzbit pretutindeni într-o foarte aprigă concurență, adesea disputându-și terenul și încăierându-se sângeros. Neîndurate convulsii, cu prelungiri până în zilele noastre „avansate”, cum e cazul conflictului dintre protestanți și catolici în Irlanda. Bigotism și fanatism confesional, ca pe timpul inchiziției. Actualmente, se depun stăruințe pentru o toleranță reciprocă, pentru o existență pașnică între bisericile diverselor rituri, ca și când s-ar fi epuizat domeniul de propagandă exterioară, adică în afara jurisdicțiilor eparhiale, teritorializate oarecum. Ba se aspiră chiar la o reunificare religioasă. Papa Pius al VI-lea și patriarhul Atenagoras din Bizanț depun silințe în acest sens. În Elveția activează un consiliu de coordonare și elaborare a unificării, deci de refacere a universalității credinței. Cea mai viguroasă dintre religii este cea catolică, înregistrând pe glob cca. 800 milioane de credincioși „creștini”. Tendința spre universalitate religioasă ne este contemporană și „luptă” cu „armele” spiritului, de când Vaticanul nu mai este o putere monarhică, nu mai dispune de state și armate proprii, nici nu mai are la îndemână dinastii prea plecate ca cea a Habsburgilor, care decretaseră catolicismul ca religie oficială de stat, privilegiată prin legi impuse de sus în disprețul religiilor naționale, cum a fost ortodoxismul românilor.

Altă universalitate la îndemâna oricui a fost cea a imperialismului monarhic, datând de la regalitatea persană, grecească, macedoneană, cartagineză, romană, germană, napoleoneană, țaristă, otomană, britanică, austro-ungară. Cezarismul a suferit înfrângeri epocale și se mai refugiază sub steagul monarhiei constituționale, guvernele și parlamentele neînțelegând să-și cedeze atribuțiile de legiferare și

răspundere. Imperialismul a oprimat și exploatat popoare, state și continente, adesea sprijinindu-se pe religiile subvenționate. Cu forța armată, s-a stat la dispoziția și discreția marilor întreprinderi în expansiunea colonialistă, pentru a acapara materii prime oriunde s-ar găsi. Erau râvnite în primul rând minereurile și imensele surse de petrol ale Asiei Mici. Niciun mijloc n-a fost cruțat în răpirea de teritorii asiatice, africane și americane ori cel puțin în stoarcerea de concesiuni monopoliste ce facilitau prosperitatea statelor apusene, întinderea comerțului și căilor de comunicație terestre și maritime până în regiunile polare. Protejate de regimurile colonialiste, și-au făcut apariția universalisme în serie, specifice antichității, feudalității și capitalismului, în domeniul industriei, comerțului, finanțelor și mijloacelor de transport. În toate aceste resorturi, scopurile urmărite sunt de utilitate practică și durează vremelnice. În mod neîntârziat, au fost provocate, prin ricoșeu, efecte neașteptate, cu totul diferit de cele scontate de colonialiști. S-au deschis perspective în autohtonii de ordin diametral opus.

Popoarele, deșteptate din amorțeala și orânduirea tradițională excesiv de statică, înviorate de valul prefacerilor repezi din jurul lor, au fost chemate la alt mod de viață. Utilajul tehnic și toate mijloacele de producție de care s-au servit „oaspeții” nepoftiți, cotropitorii, le atingeau direct interesele. Înseși brațele de muncă, larg utilizate, erau ale localnicilor. Conducătorii de stat, maharajahii, proprietarii locurilor în care și-au înfipt străinii tentaculele acaparatoare încheiaseră contracte de monopol de durată deceniilor. Veniturile excepționale ale concesionarilor au constituit însă obiecte de litigii aprinse. Acordurile au fost supuse unor neconținute revizui și concesiuni în favoarea localnicilor, pentru ca beneficiile să fie repartizate mai echitabil, atât în Orientul apropiat, cât și în Africa și America Latină. Unele state au procedat chiar la naționalizarea integrală a exploatărilor [...]

Este prea evident că universalitățile amintite ori de altă natură existente într-alte părți trec printr-o stare de efervescentă, ce se răspândește cu repeziciune și constrânge la compromisuri ori lichidări. Sunt stări de labilitate în contrast cu cele de durabilitate din autohtonii. Această mlădiere de raporturi va sfârși în cele din urmă în niște aranjamente profitabile pentru ambele părți contractante. Mai ales autohtoniile fără număr din regiunile slab dezvoltate – și este vorba de nu mai puțin de două treimi din populația globului – nu sunt capabile să-și achiziționeze utilajul trebuit, ci cad la învoială cu statele industrializate pentru investiții și aparataj științific perfecționat. Statele industrializate la limită procedează deopotrivă la investiții, precum și la crearea de deșeurile pentru mărfurile lor în autohtonii.

Deosebit de important e fenomenul ce se produce în autohtoniile intrate în circumferința industrializării, sub raportul sporului de conștiință și vitalitate la toți membrii agregatului. Intră în funcție un ferment puternic de sesizare a intereselor proprii deodată cu ale comunității. Se trezesc potențialitățile adormite și se înmulțesc puterile de manifestare individuale, ca și ale grupului în care conviețuiesc. Universalismul produce efecte neprevăzute, prin prelucrarea comorilor naturii și utilizarea forțelor de muncă ale locului, contribuind la ridicarea economică a

societății autohtone și la deșteptarea la o viață cu exigențe superioare. Dospesc în societate agenții activizării și culturalizării. Unda de primenire atinge inevitabil omul, care va fi dotat prin experiențele în care e prins cu o tot mai remarcabilă vitalitate spirituală și demnitate cetățenească.

Într-un stat neutru ca Elveția, cercetarea științifică oferă garanții mai solide de obiectivitate; de aceea, personalități ca Burckhardt și Duprat sunt invocate ca autorități de certitudine. Acolo sociologia e larg cultivată. Profesorul de sociologie de la Universitatea din Berna, R. Behrendt, ia sub incisivă analiză ansamblurile sociale existente de milenii, pentru care revendică drepturi inviolabile de libertate și suveranitate pentru ele, nu pentru altele. Supune unui aparat critic aspectele crescânde ale vieții sociale umane (problemă centrală a strădaniei noastre) în cartea sa despre om în lumina sociologiei. Concluziile sale pot fi rezumat astfel: „toate culturile converg într-un *humanum* universal”⁶⁰; e în curgere un proces de lărgire a domeniilor relațiilor conștiente și responsabilității, o universalizare a cercurilor de relații non-violente, a drepturilor și dependenței mutuale. El ia atitudine contra monopolurilor naționale și regionale. Pledează pentru democratizarea fundamentală a relațiilor internaționale, pentru scopuri și metode comune în economie și cultură, în producție, transporturi, administrație și instrucție pentru o relativă omogenizare culturală. Următoarea sinteză a cărții sale e vrednică de reprodus: „însă ceea ce-mi apare stadiu al integrării, având poate cea mai mare importanță umană, este faptul că dinamismul actual se regăsește astăzi cu toate consecințele sale foarte analog pretutindeni în lume și că el creează pentru întâia oară în experiența umană o comunitate universală a problemelor, dând astfel imaginea unei umanități unificate și exercitând în acest chip constrângerea unei rezoluții comune a problemelor, în sensul unei politici vitale pentru umanitate.”⁶¹ Teza complementară asupra optimismului generat de dinamismul contemporan în vigoare era contemplată, ca o încoronare a altor reflecții, de marele Jean Jaurès, în următoarea viziune profetică finalistă: „marea forță colectivă, marea pasiune colectivă a popoarelor organizate, în loc să se descarce în violență, orgoliu și lăcomie, va fi supusă legii superioare de ordin uman, reglată și pătrunsă până în fundul său de ideea muncii, dreptății și păcii.”⁶² Ce perspective grandioase rezervate umanității, cândva! Această putere colectivă deviată din asocierea autohtoniilor își va vădi efectele dacă va ști să obțină concursul națiunilor libere la garanțiile conviețuirii pașnice, înfrânând apetiturile expansioniste și colonialiste ale unor națiuni excesiv militarizate și înstărite prin industrializările pretimpurii operate în conjuncturi de prepotență.

Un pas remarcabil înainte dobândește știința sociologică română atunci când ia atitudine față de perspectivele evoluției umanității în lumina materialismului istoric. Dintre sistemele moderne de gândire și organizare universală a societății, și-a făcut vad decisiv sistemul socialist în ultimele două secole, de ordin utopic și

⁶⁰ Richard F. Behrendt, *L'home à la lumière de la sociologie*, Payot, Paris, 1964, p. 112.

⁶¹ *Ibidem*, p. 111.

⁶² J. Jaurès, *op. cit.*, p. 347.

metafizic deodată, mai ales cu Owen, Saint-Simon și Fourier, de ordin științific deodată cu fondatorii materialismului dialectic și istoric, Marx, Engels, Lenin. La baza doctrinei materialiste stă cu strictețe *datum*-ul (ca în filosofie și științele naturale și exacte), *faptul concret*, riguros determinat prin ancheta socială în uzină, laborator, agricultură, în toate domeniile și condițiile aspre de existență ale clasei muncitoare majoritare, care servește drept eșafodaj pentru clasa minoritară dominantă. Socialismul este un universalism *sui generis*, de tip nou, care îndeplinește rolul de pârghie neegalată în forță de emancipare politică și economică a păturilor care nu dispun de altă proprietate decât a brațelor de muncă de seama proletariului agricol, minier și forestier de la români. Realismul concepției materialiste deține sorții răspândirii universale.

Sociologia marxistă română aduce o contribuție tot mai fermă în analiza problemelor sociale. Ea își îmbogățește continuu dialectic conținutul. Pornind de la definirea societății „ca produs al acțiunii reciproce a oamenilor”, sociologia română precizează că, pe lângă baza materială tehnică a societății, există și o bază social-economică, o altă categorie „care cuprinde totalitatea relațiilor de producție, totalitate care formează orânduirea social-economică”; „realitatea socială în totalitatea ei cuprinde atât existența socială, cât și conștiința socială”. Obiectivul statornic al considerațiilor, ideea esențială, este „legătura dintre creșterea forțelor productive și dezvoltarea multilaterală a indivizilor”. Deci sociologia se extinde „asupra întregului ansamblu al relațiilor sociale: economice, juridice, de conștiință și altele”⁶³ [...]

Materialele de mai sus sunt tot atâtea momente demarcaționale, veritabile pietre de hotar în sprijinul argumentelor care delimitează cu și mai evidentă vigoare circuitul curenților care își au începutul în omul însuși, conduc prin societate („devenită tot mai voluminoasă, cuprinde o tot mai mare diversitate de condiții telurice și climaterice și toate aceste influențe diferite se anulează mutual” – Dürkheim), adică prin națiune și statul suveran, înspre inevitabila și fecunda universalitate, pentru a face cale întoarsă prin același stat, aceeași națiune, iarăși spre om – al cărui grad de cultură e direct proporțional cu instaurarea universalității pașnice și cu progresul comunității autohtone de care este legat omul prin toate fibrele ființei sale. Omul este indiciul palpabil cotidian al prosperității în lume.

Suntem împotriva paseismului, care înfățișează totul în roz și proslăvește paradisiacul, neverosimilul, misticismul, proiecția iluziilor de fericire, *fata morgana*, ziua de ieri. După cum suntem împotriva profetismului exaltat, incert, mesianismului lipsit de orice realism și consistență. Nu amestecăm istoria veridică a trecutului ori prevederile științifice cu paseismul – refugiul și profetismul –, himeră a celor ce evită realitățile prezentului. Între paseism și profetism se așază marea actualitate, care ne cheamă la analize științifice și la fapte concrete menite să îmbogățească viața și cultura. Problemele contemporaneității primează și ne reclamă toate energiile constructive în slujba omului, națiunii și universalității.

⁶³ Miron Constantinescu, *Sociologie generală*, București, Edit. Științifică, 1968, p. 39–41.

Sunt cu mult mai grele problemele și obligațiile față de contemporaneitatea noastră, față de actualitățile ce frământă atât de intens lumea, decât să ne pierdem în prejudecăți paseiste și pronosticări profetice facile. Ziua de azi își reclamă exploratorii de care are atâta nevoie. Influențele reciproce nu se sting, nu se anulează, ci se fructifică în beneficiul omului, universalității și organismului intermediar care e națiunea, cu foarte complexa ei personalitate politică și istorică; ea, națiunea ca însăși condiție esențială pentru progresul individual și universal, ca o autohtonie cu extrem de bogate fațete, însușiri și modalități de pus permanent în valoare peste secole și milenii înainte.

*

* *

Încotro merge omenirea, nu putem ști cu certitudine. Desigur că germenii dezvoltării ei rezidă în bună parte în elaborările prezentului, așa cum prezentul este o emanație parțială a trecutului, completat cu aportul de originalitate al generațiilor. Cei mai dificili critici și sociologi ezită să se pronunțe asupra cursului sigur pe care-l va parcurge viitorul. Prea multe necunoscute închide el, asupra cărora prevederile certe sunt hazardate. E mai înțelept, mai oportun și mai recomandabil să ne devotăm problemelor numeroase, grele și presante ale actualității sociale, de care ne izbim la fiecare pas. Soluțiile realiste, mature, adecvate autohtoniei vor fi determinate într-o oarecare măsură asupra direcțiilor și aspectului viitorului.

Autohtonie este o noțiune reprezentativă complexă. Sunt prezente în ea așezările dense ale aceluiași popor din străvechime pe fundalul unei suprafețe geografice. Un mediu potrivit pentru încropirea îndeletnicirilor variate, pentru înmulțirea mijloacelor de trai și civilizație. Deci autohtonie devine expresia totalității caracteristicilor geofizice ale naturii și capacităților psihosociale ale națiunii, care-și imprimă asupra solului prelucrat o fizionomie distinctivă în veritabilă suveranitate. Granițele autohtoniei coincid cu periferiile etnice ale națiunii, care și-a încheiat formația și a asigurat existența neîntreruptă în spațiul politic propriu. Geneza, vechimea, statornicia, continuitatea, puterea națiunii de a transforma bunurile naturii în bunuri umane și nivelul atins de cultură sunt laturile constitutive ale autohtoniei. Astfel, autohtonie acoperă noțiunea de integritate a națiunii. Expunerile detaliate anterioare pun la îndemână elementele de sintetizare a autohtoniei.

Am argumentat cum în interiorul autohtoniei activează agenții dinamici de scormonire a avuțiilor, a viitoarelor mijloace de producție și de deșteptare și înmulțire a energiilor populare localnice. Autohtonie a fost prinsă fără vrere, pe nesimțite, în vârtejul universal de tehnizare modernă. O nouă frământare pulsează în crusta minoritară conducătoare și în masele obștei. O irezistibilă undă de nivelare și adaptare la contemporaneitatea universală pătrunde peste tot, sparge barierele, inovează instituțiile tradiționale de aspect prea static, imobilist. În chip sintetic, ne dăm seama că intră și în domeniul nostru foarte variabilul principiu universal dinamic al diferențierii și amplificării, cu care am făcut cunoștință în

paginile dinainte ca o necesitate de demonstrație prin similitudini și comparații, pentru a sugera certitudine și în apărarea tezelor noastre. Relevasem forța elementară a *datumului*, faptului concret ce stă temelie nezguduită și nebiruită nu numai științelor exacte, ci chiar și vastelor sisteme metafizic-filozofice. Am analizat treptele succesive ale lărgirii gândirii, de la datele senzoriale și ale percepțiilor până la cele mai sigure judecăți, raționamente, concepții și legi universale, grație procesului de abstractizare analizat de psihologie. Modelul strălucit al diferențierii ni-l oferă doctrina materialismului istoric, care procedează de la protist, de la cel mai rudimentar organism, cel unicelular, și parcurge în linie ascendentă toată evoluția până la întruchiparea desăvârșită în om. Iar trecerile de la materia anorganică la cea organică, până la punctul suprem de joc febril al argilelor unde a germinat viața, au fost obiectivul geologic, care a stăruit minuțios asupra diferențierii constituționale a materiei chimice. Nu scapă de sub raza acestui principiu nici cele mai vechi și imobiliste puteri de pe suprafață pământului, religiile, constrânse și ele să cedeze teren tot mai substanțial exercițiilor rațiunii, puterii de cunoaștere gnostică, să admită adaptări, compromisuri, potriviri la adevărurile științifice. Sunt deci trecute în revistă exemplele instructive și hotărâtoare în orientări, pentru a fi îndreptățiți să formulăm și în domeniul autohtonilor perspective de prefaceri care să stârnească o faptă de viață mai luminoasă pentru om, de impulsione a progresului pentru națiune și de traiectorie mai rezonabilă a universalității – garanție pentru umanitatea de pretutindeni în univers, în autohtonii, în municipalități, în familii, în viața fiecărui om. Se va resimți dinamismul principiului de diferențiere în puterile asociate umane, în virtuțile de muncă, apoi sub forma evoluției spirituale, a umanismului, a sobrietății și culturii individuale, naționale și universale [...]

Nici nu e aspirație superioară mai râvnită, mai nobilă și mai demnă de om decât să izbutească a înfrunta toate treptele și a se ridica ierarhic până la strălucirea pe care o deține personalitatea. Unul dintre „tinerii” sociologi erudiți români, cu studii serioase de studenție de cinci ani la universitățile germane, colaborator din primul ceas de apariție a revistei noastre clujene *Societatea de mâine*, profesorul universitar Traian Herseni, a definit în următorii termeni în mod cu totul satisfăcător, recent, conceptul de personalitate⁶⁴, precizând că „nivele mai noi și deci mai avansate (superioare) sunt cele prin care omul se deanimalizează, adică se umanizează”. Acestea sunt nivelele socio-culturale, de origine și formație societală (colectivă), încât umanizarea se face în primul rând prin socializare (în înțeles de încadrare într-o colectivitate și de activitate în serviciul comunității) și prin culturalizare (în înțelesul de aderare la cultură, deci la un sistem de valori, axat el însuși pe valorile morale, sistem interiorizat, asimilat, trăit și recreat, de unde structura etică a personalității). Nivelele bio-psihice își au rădăcinile în natură; ele singure nu dau decât individualitatea, pe când nivelele socio-culturale, fiind de ordinul societății și culturii, au prin definiție un caracter supra-zoologic și sunt singurele care dezvoltă individualitatea, prin restructurare și supraetajare, în

⁶⁴ Traian Herseni, *Despre personalitate*, „Familia”, nr. 15, 1970.

personalitate. Deci, personalitatea nu este un dat al naturii, ea nu se obține prin simpla naștere, ci o achiziție a culturii; ea se dobândește exclusiv prin educație (prin socializare și culturalizare, prin interiorizare și însușirea valorilor colective); ea se construiește treptat în decursul ontogenezei, al dezvoltării de la copilărie spre maturitate, prin afirmarea socială și integrarea activă, creatoare, în istorie (de unde diferitele grade de personalitate, de la cele micro-istorice la cele macro-istorice, de la cele locale sau regionale la cele naționale și universale)”. Deci, personalitatea omului nu este un dar al naturii, nu se moștenește, ci este o achiziție a culturii și se construiește treptat prin instruire, prin maturizare, prin efort.

Omul este entitatea primară a umanității. Deodată cu nașterea, individul biologic devine ființă socială. E format și educat în cel mai restrâns agregat social, familia. Volumul cunoștințelor i-l pune la îndemână societatea tot mai ramificată, diferențiată, în care își duce existența, își însușește obișnuințele de a simți și gândi, limbajul, maniera de comportare, își dezvelește aptitudinile. Cercul intelectului lărgit e proporțional cu dăruirile ereditare și cunoștințele achiziționate, precum și cu mijloacele societății la îndemână care îl sprijină să se realizeze. Prin capacitățile sale productive, omul își poate făuri un prestigiu ce nu cunoaște margini în puterea de creație. Invențiile sale nu-și îngustează cercul de eficiență la anume limite, ci pot deține o rază nemărginită de influență asupra întregii umanități [...]

În orice caz, starea omului de rând reflectă gradul de înaintare până la care a răzbit umanitatea. Omul e oglindă universală. Când masele populare din lumea întreagă vor atinge un nivel vital convenabil de viață și cultură, umanitatea se va felicita de progresul realizat. Grație stadiului ascendent dobândit de cultură, societatea circumscrișă la națiune va fi tot mai avansată, prin înfăptuirile fiilor săi reprezentativi care au excelat prin creații originale. Națiunea se va prevala de o altă pondere în universalitate, în concertul națiunilor, în care participă cu specificul și aportul de personalitate distinctivă. Creațiile omului se răsfrâng asupra națiunii. După cum și națiunilor culte li se rezervă în forurile internaționale locuri de onoare.

Cea mai generală noțiune în circulație este aceea de societate, care se materializează întâi de toate în cel mai simplu nucleu de agregat, care e familia. Se amplifică apoi prin grupe sociale gentilice, tribale și municipale tot mai cuprinzătoare, intermediare, pentru a culmina în plenitudinea de națiune, realitate foarte respectată și definitiv stabilită prin elaborarea mileniilor. Tot societatea este expresia întruchipată în întreaga umanitate. Domeniul cel mai întins al societății este universalitatea însăși, de care facem neconștient uz. Universalitatea este un concept abstract, spre deosebire de națiune care este un organism viu și dispune de funcțiuni realiste permanente. În conceptul de universalitate subsumăm teoretic proiecțiuni de intelectualitate și progres de o extremă labilitate și neprecizie, încorporăm în noțiunea ei un ideal în direcția căruia dorim să progresăm și în care se răsfrâng intenții și năzuințe de mai bine ale întregii omeniri.

În fond societatea nu subalternizează pe om, obligându-l la așa-zisele datorii și servituți contractate, chipurile, prin tot ceea ce ea a înfăptuit anterior prin individualitatea lui embrionară, ci dimpotrivă, aportul ei la desăvârșirea lui nu se

întrerupe, nu se oprește, ci devine și mai prompt și mai sistematic, convinsă fiind că numai ridicat fără zăbavă din treaptă în treaptă, prin instrucție și experiență, omul va fi capabil de activități de eficiență și mai deplină în înflorirea strălucită și multilaterală a societății care l-a lansat și ocrotit. Cât de organic se împletesc și se completează serviciile reciproce. De știința omului e pendent volumul prelucrării calitative a proprietăților solului, deci un concurs ce se soldează cu o creștere a exigențelor societății, cu înmulțirea resorturilor de specializarea și randament în autohtonie.

Știința sociologică, prin criteriile de justiție și umanism socialist, prin traducerea în fapt a ergonomiei, care echilibrează debitul de producție al salariișilor, promovează și animă ritmul perfecționării omului. Se va răspunde astfel în mod tot mai corespunzător numeroaselor comandamente ale ridicării nivelului societății în concordanță cu cerințele autohtoniei. O îndrumare ce se degajă din argumentele susținute în corpul lucrării prezente, pentru modul de cercetare care îngroașă conținutul sociologiei practice, dinamice, este purcederea de la evenimentele pozitive, la datele, faptele concrete, riguros determinate la fața locului, după modelele arătate la alte discipline. Este metoda prealabilă de sociografie, de descriere fidelă a elementelor constitutive deopotrivă ale angrenajului mediului, cât și ale colectivului de muncă, de destoinicia căruia e în funcție productivitatea.

Astăzi, aproape ca nu mai există autohtonii bine conturate care să mai fie pironite în imobilism, neatinse de vârtejul prefacerilor mondiale. Expansionismul tehnic, schimbul economic, mijloacele de locomotie terestră, maritimă și aeriană peste mări și țări modifică fața autohtoniei desțelenite și purcese pe calea valorificărilor. Să nu ne facem iluzii: sursele, zăcămintele, posibilitățile de prosperitate, departe de a fi epuizate, dimpotrivă, sunt încă neexploatate îndeajuns și-și așteaptă muncitorii harnici și specialiștii pregătiți pentru o cunoaștere adâncită și transformarea potrivită. Umanitatea își alimentează seva, își întreține vitalitatea și își asigură strălucirea prin contribuțiile originale și substanțiale, la progresul general, ale unităților contemporane cele mai definite, care sunt națiunile. E prea evident circuitul fluent și general care prinde în țesătura sa omul, națiunea, universalitatea, adică întreaga umanitate. Omul, entitate primară, punct deopotrivă inițial și final al mișcării circuitului. Apoi filiera multilateralei încrengături a grupelor asociate intermediare, până la cea mai marcantă, mai plenară și durabilă asociere care este națiunea. Totalitatea națiunilor solicită cuprinderea într-o universalitate ca unitate de expresie a umanității. Circuitul își reia invers cursul, de la universalitate la națiune și om, pentru a le întări pozițiile și a le garanta prosperitatea, în condițiile păcii și fericirii, a trinității umane. Triadă în sens ascendent și revenită constant descendent pentru a parcurge din nou și neistovit același circuit binefăcător în slujba culturii umane universale, a națiunii și omului.

